

พุทธศาสนางศ์

พระสมเด็จ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

พุทธศาสนวงศ์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

พุทธศาสนวงค์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) สมเด็จพระสังฆราช

พุทธศาสนวงค์.--พิมพ์ครั้งที่ 3

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

123 หน้า

1. พุทธศาสนา. 2. ประวัติ

I. ชื่อเรื่อง.

294.309

ISBN 974 399 325 8

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๔๓ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก ทวีริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๒๙ หมู่ ๓ ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล

จ.นครปฐม ๗๓๑๓๐

โทร. ๘๘๕ ๒๘๓๐,๘๐๐ ๒๓๗๓-๔

คำนำ

เรื่องพุทธศาสนวงค์นี้ เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นพระนิพนธ์ที่ทรงคุณค่าอีกเรื่องหนึ่งในจำนวนพระนิพนธ์จำนวนมาก ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงนิพนธ์ไว้ เป็นพระนิพนธ์ที่ทำให้ความรู้ด้านประวัติพระพุทธศาสนา ตลอดถึงความเป็นมาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย พระนิพนธ์เรื่องนี้มีความเป็นมาอย่างไร ปรากฏในพระนิพนธ์คำนำในการพิมพ์ครั้งแรกแล้ว

มหามกุฏราชวิทยาลัยพิจารณาเห็นคุณค่าและความสำคัญของพระนิพนธ์เรื่องนี้ จึงได้จัดพิมพ์เผยแพร่ นอกจากนี้ก็ยังมีผู้ขอประทานพระอนุญาตนำไปจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง ปรากฏว่าเป็นที่ต้องการของผู้สนใจทั่วไป มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ โดยคงเนื้อหาไว้ตามฉบับเดิม แต่ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้จัดภาพประกอบเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจใคร่จะรู้อีกส่วนหนึ่ง

พระธรรมกวี!

(พระธรรมกวี)

หัวหน้าแผนกตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

กรกฎาคม ๒๕๔๓

คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก

พุทธศาสนวงค์ที่พิมพ์ขึ้นนี้ ได้รวบรวมเรียบเรียงตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้เคยนำร่างขึ้นถวายสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงอ่าน สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงตรวจแก้ และประทานคำแนะนำให้แก้ไข เพิ่มเติมตลอดทั้งร่างแล้วประทานคืนมา จึงได้เก็บไว้ยังไม่ได้อำริจะพิมพ์ คราวหนึ่งรับสั่งว่า หรือจะเก็บไว้เพื่อพิมพ์ในงานพระศพพระองค์ท่าน แต่ก็ยังเก็บไว้เรื่อยมาจนบัดนี้ ทางคณะธรรมยุตขออนุญาตเพื่อจะพิมพ์แจกแก่พระเถระเจ้าคณะเจ้าอาวาส เฉพาะแต่ละรูปผู้ประสงค์จะอ่านทราบความสืบมาแห่งพระศาสนาภายหลัง พุทธปรินิพพานจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งความเกิดขึ้นแห่งคณะธรรมยุต จึงอนุญาตให้พิมพ์ขึ้น และได้ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้นทรงเขียนสั่งไว้ในร่างและแก้ไขเพิ่มเติมใหม่บ้าง

ผู้เรียบเรียงยินดีรับฟังคำทักท้วงแนะนำจากผู้อ่านที่พบข้อผิดพลาดบกพร่อง โปรดเขียนแจ้งมาที่สำนักงานคณะธรรมยุต ในวัดบวรนิเวศวิหาร

หนังสือนี้ไม่ประสงค์ให้พิมพ์แจกทั่วไปในงานใดงานหนึ่ง หรือแม้พิมพ์จำหน่าย แต่ประสงค์ให้พิมพ์แจกเฉพาะบุคคลผู้ต้องการความรู้เท่านั้น

ขออุทิศหนังสือพุทธศาสนวงค์นี้บูชาคุณพระเถระานุเถระพร้อมทั้งพระมหากษัตริย์และเทวดามนุษย์ทั้งปวงผู้ชำระพื้นรักษาพระพุทธศาสนาโดยลำดับ ทุกพระองค์ทุกท่าน ตั้งแต่เบื้องต้นมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเหตุให้เราทั้งหลายในปัจจุบันได้พบพระธรรมวินัย ได้พบศาสนวงค์ที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง

ข

ขอวิงวอนให้เราทั้งหลายได้ช่วยกันฟื้นฟูรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่สืบต่อไปยืนานาน เพื่อว่าอนุชนรุ่นต่อไปจะได้พบพระธรรมวินัย ได้พบศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์เหมือนเช่นนี้ และเราทั้งหลายผู้ยังมีชาติภพต่อไป ก็จักได้มีโอกาสเกิดมาพบพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ผุดผ่องอีกด้วย

สุข.

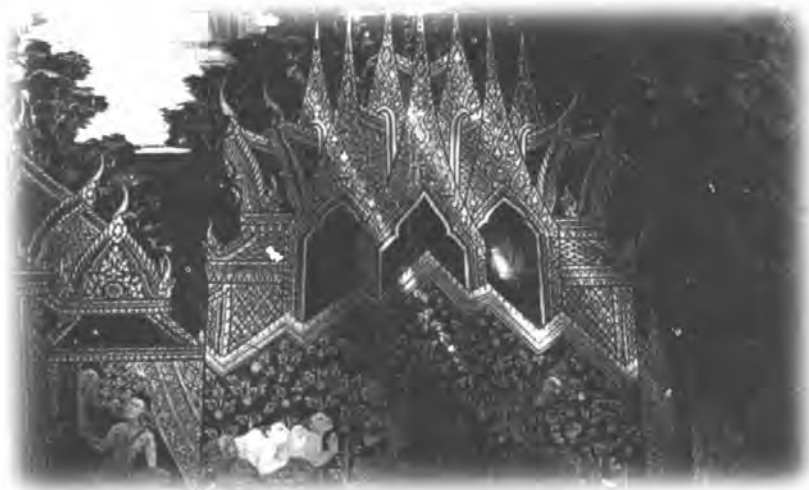
กรกฎาคม ๒๕๑๗

สารบัญ

๑. ธรรมยุติกนิกาย	๕
๒. พระราชประวัติ	๑๕
๓. ศาสนวงศ์พระสงฆ์นิกายสีมกาลยานี	๓๗
๔. พื้นพระพุทธรศาสนา ตอน ๑	๕๑
๕. พื้นพระพุทธรศาสนา ตอน ๒	๗๗
๖. ลักษณะตัดสินสังฆเภท	๙๑
๗. การประดิษฐานคณะ	๙๗
๘. การปกครองคณะ	๑๑๓

พุทธศาสนวงค์

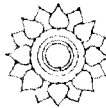
พุทธศาสนวงศ์

พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งสมณวงศ์ได้เข้ามาประดิษฐานอยู่ในประเทศไทยเกินกว่าพันปีแล้ว. ได้เข้ามาทั้งสาย**ทักษิณยาน** (เถรวาท) ทั้งสาย**อุตตรยาน** (อักษริยวาท) เฉพาะสายเถรวาทก็ได้เข้ามาหลายครั้งและมาแยกเป็นนิกายต่าง ๆ เช่น มหานิกาย รามัญนิกาย ธรรมยุติกนิกาย ในปัจจุบัน มักมีผู้สงสัยในเรื่องนิกายเหล่านี้ โดยเฉพาะในธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แม้ผู้บวชในธรรมยุติกนิกายเอง เมื่อมิได้ศึกษาก็ไม่ทราบ บางทีปรารถนาจะศึกษา ก็ไม่รู้ว่าจะไปค้นอ่านได้ที่ไหน เพราะเรื่องความเป็นมาแห่งคณะธรรมยุตแต่เดิมท่านทรงจำแลบอกลีบต่อกันมา ภายหลังจึงมีผู้เขียนเล่าความบางตอนไว้ในที่ต่าง ๆ เช่นหนังสือตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเป็นต้น แต่ในหนังสือนั้นก็มุ่งแสดงตำนานวัดจึงมีกล่าวเรื่องธรรมยุติกนิกายไว้เฉพาะที่เกี่ยวข้อง

เพื่อประโยชน์แก่ผู้ประสงค์จะทราบ จึงได้ค้นหาเรื่องความเป็นมาแห่ง
คณะธรรมยุติกนิกาย ด้วยรวบรวมจากหนังสือต่าง ๆ บ้าง ตามที่ได้ฟัง
ท่านเล่าบ้าง และค้นหลักฐานจากพระบาลีมาประกอบ แต่ก็ได้เท่าที่
ค้นคว้าได้มาในคราวนี้ เป็นอันได้รวมมาไว้คราวหนึ่งเท่านั้น ธรรมยุติก-
นิกายเป็นศาสนวงศ์สายหนึ่งที่สืบเนื่องมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึง
เรียกให้เป็นชื่อเรื่องว่า “พุทธศาสนวงศ์” เพื่อให้สมแก่ประวัติที่เป็นมา
และเพื่อให้ฟังดูกลาง ๆ

อนึ่ง ขอแสดงไว้ด้วยว่าการแสดงเรื่องนี้มิได้มุ่งยกย่องทับถม
นิกายใดนิกายหนึ่ง มุ่งเพียงเพื่อแสดงประวัติพร้อมทั้งหลักฐานเหตุผล
ตามที่เป็นจริงของธรรมยุติกนิกายเท่านั้น และเหตุการณ์นั้นเป็น
เหตุการณ์ในสมัยโน้น กลายเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไปแล้ว เรา
ทั้งหลายในบัดนี้เกิดไม่ทัน บุคคลผู้เริ่มต้นก็ไม่มีเหลืออยู่ จึงควรถือเป็น
ข้อพึงศึกษาในฐานะเป็นพุทธศาสนประวัติทั้งหนึ่งด้วยวางใจเป็นอนุбекขา
เหมือนอย่างนักศึกษาศาสตร์ทั่วไป

ขอท่านผู้สนใจและมุ่งประโยชน์แก่คนทั่ว ๆ ไป จงช่วยค้นคว้า
หาความจริงและเขียนแสดงไว้ เพื่อประโยชน์แก่คนในภายหลังก่อ ต่อ ๆ ไป
ก็จะเป็นบุญกุศล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

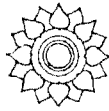
พระบรมรูปทรงศีล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ธรรมยุติกนิกาย

นิกายสงฆ์นิกายหนึ่ง ซึ่งเป็นผลเกิดจากการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ครั้งยังเสด็จออกผนวช มีพระนามในพระศาสนาว่า “วชิรญาณ” ซึ่งสืบวงศ์บรรพชาอุปสมบทมาแต่คณะสงฆ์ผู้อุปสมบทใน นิกายสีมังกัลยาณิในรามัญประเทศอันสืบมาแต่ลังกาและสืบ ๆ ขึ้นไปได้จนถึงต้นเดิม พระองค์ได้ทรงอุปสมบทในพระสงฆ์ไทยที่สืบมาแต่เดิม ซึ่งเรียกภายหลังว่ามหานิกาย แล้วได้ทรงรับอุปสมบทอีกในวงศ์สีมังกัลยาณินี้ขึ้น ได้ทรงปฏิบัติและวางระเบียบปฏิบัติให้เคร่งครัดถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้ อันปรากฏในพระบาลีพระไตรปิฎก ได้มีผู้บรรพชาอุปสมบทและปฏิบัติตามในวงศ์และระเบียบวิธีเดียวกันมากขึ้น จนเกิดเป็นพระสงฆ์นิกายหนึ่ง เรียกนามในภายหลังว่า “ธรรมยุติกนิกาย” หรือ “นิกายสงฆ์คณะธรรมยุติกา” เรียกสั้นว่า “ธรรมยุต” ชื่อนี้แปลว่า “ผู้ประกอบด้วยธรรม” หรือ “ชอบด้วยธรรม” หรือ “ยุติตามธรรม” เป็นเนमितกนามอันหมายถึงเหตุที่คณะสงฆ์นี้เกิดขึ้นด้วยมุ่งแสวงหาว่า ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุสาน์ (คำสั่งสอนของพระศาสดา) แล้วปฏิบัติข้อนั้นเว้นข้อที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นวินัย ไม่เป็นสัตตสุสาน์ แม้จะเป็นอาชิตปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่ประพฤติตามกันมาแต่ผิดธรรมวินัย)

ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ ก่อนหน้าพระราชบัญญัติลักษณะ
ปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส ทรงไว้ว่า “ธรรมยุติกนิกายนั้น คือพระสงฆ์ออกจาก
มหานิกายนั่นเอง แต่ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายด้วย สืบสายต่อลงมา”

พระวิหารโพธิลังกา วัดมหาธาตุ สร้างตรงที่เคยเป็นพระตำหนักที่
ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระตำหนักที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ
วัดราชาธิวาส เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระปั้นหย่า ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ
วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

ตราพระมหามงกุฎพระขรรค์รองพานประดับที่หน้าบันพระอุโบสถ
วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำขึ้น
เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระพุทธรชินสีห์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้
อัญเชิญมาจากจังหวัดพิษณุโลก เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ ประดิษฐานใน
พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระเจดีย์ทรงลังกา วัดบวรนิเวศวิหาร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้น เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในพระเจดีย์ใหญ่วัดบวร
นิเวศวิหาร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น เมื่อ
ครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระไพรีพินาศ ประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มีผู้ทูลเกล้า ฯ
ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่

พระราชประวัติ

เพื่อทราบประวัติความเกิดขึ้นแห่งคณะธรรมยุตโดยแจ่มแจ้ง
ควรทราบพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้าน
พระศาสนาเมื่อทรงผนวชและทรงตั้งคณะนี้กับทั้งเหตุการณ์ในสมัยนั้นก่อน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราช
จักรีวงศ์ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ประสูติเมื่อวันที่ ๕^{๑๔} ๑๑ ค่ำ
ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๑๖๖ ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ทรง
ตั้งอยู่ในฐานะเป็นรัชทายาท ตามโบราณราชประเพณี เพราะทรงเป็น
เจ้าฟ้าชายองค์ใหญ่ ทรงได้รับการศึกษาอบรมสมตามประเพณีของพระ
ราชกุมารอันสูงศักดิ์ เมื่อทรงเป็นพระราชกุมารทรงได้รับพระเกียรติหลายครั้ง
เป็นต้นว่า :-

พ.ศ. ๒๓๕๕ พระชันษา ๙ พรรษา มีการพระราชพิธีลงทรง
ทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชทานพระนามจารึกใน
พระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์
พงศ์อิศรภษัตริย์ วรชัตติยราชกุมาร”

พ.ศ. ๒๓๕๘ พระชันษา ๑๒ พรรษา โปรด ฯ ให้เสด็จไปรับ
ครอบครองรั้วมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทางด้านพระเจดีย์

สามองค์ มีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล มอญที่อพยพมาครั้งนั้นเป็นมอญมณฑลเกาะตะมะ มีสมิงสอดเบาเป็นหัวหน้า โปรด ฯ ตั้งให้เป็นพระยารัตนจักร

พ.ศ. ๒๓๕๙ พระชันษา ๑๓ พรรษา มีพระราชพิธีโสกันต์ เต็มตามตำราโสกันต์เจ้าฟ้า

พ.ศ. ๒๓๖๐ พระชันษา ๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ๗ เดือน จึงลาผนวชกล่าวกันว่า สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล

ต่อมา พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๑ พรรษา เสด็จออกทรงผนวชเป็นภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) วัดมหาธาตุ เป็นพระอุปัชฌาย์ เสด็จประทับ ณ ตำหนักในวัดมหาธาตุ ทรงทำอุปัชฌาย์วัตร ๓ วันแล้ว เสด็จไปจำพรรษา เพื่อศึกษาวิปัสสนา ฤๅตามนัยผู้บวชมีเวลาน้อย ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคต ก่อนสวรรคตไม่ได้มีพระราชดำรัสสั่งมอบราชสมบัติ เพราะมีพระอาการเชื่อมซึ่มจนไม่สามารถจะตรัสได้ พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงประชุมปรึกษากันตามประเพณีโบราณว่าจะควรเชิญเจ้านายพระองค์ใดขึ้นเสวยราชย์ ให้ไปทูลถามว่าจะทรงปรารถนาราชสมบัติหรือจะทรงผนวชต่อไป ทรงปรึกษาเจ้านายที่ทรงนับถือบางองค์และทรงพิจารณาเห็นว่ามิใช่กาลจะทรงครองราชย์ จึงทรงตอบว่าจะทรงผนวชต่อไป พระราชวงศ์และเสนาบดีจึงทูลอัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถขึ้นเสวยราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เพราะทรงเป็นที่นับถือยำเกรงของบุคคลทั่วไปอยู่มาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าจะผนวชต่อไปไม่มีกำหนด จึงทรงตั้งพระพุทธรูปศึกษา พระพุทธศาสนาตามที่สั่งสอน และปฏิบัติกันอยู่ในเวลานั้นตั้งตั้งแต่ลัทธิ วิปัสสนาธุระ ทรงทราบสิ้นตำราที่พระอาจารย์เคยสอนเจ้านายมาแต่ก่อน เมื่อทรงสงสัยไต่ถาม พระอาจารย์ก็ไม่อาจชี้แจงถวายให้สิ้นสงสัยได้ ทูล แต่ว่าครูบาอาจารย์เคยสอนมาอย่างนี้เท่านั้น จึงทรงเห็นว่าเป็นอภิจนปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่เคยประพฤติตามกันมา) เป็นไปด้วยสัมโมหะงมงาย ก็เกิด ท้อพระพุทธรูปในวิปัสสนาธุระเช่นนั้น ออกพรรษาแล้วจึงเสด็จกลับมาประทับ ณ วัดมหาธาตุ ทรงตั้งต้นเรียนคันถธุระ เพื่อให้สามารถอ่านพระไตรปิฎก ให้ทรงทราบได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อทรงเรียนทราบแล้วได้ทรงสอบ พระธรรมวินัยกับข้อปฏิบัติของบรรพชิตสงฆ์บางหมู่ในเวลานั้น ก็ทรงเห็นว่าผิดพลาดบกพร่อง ครั้นทรงไต่ถามศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ได้มีมา แต่โบราณ ก็ได้ทรงทราบว่าอันตรธานมาแต่กรุงเก่าแล้ว ทรงสลด พระพุทธรูปในการที่จะทรงเพศเป็นบรรพชิตต่อไป วันหนึ่งจึงทรงอธิษฐาน พระพุทธรูปเพื่อจะได้ทรงประสบพบวงศ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่เดิม ก็ได้ทรงประสบและทรงเข้าสู่วงศ์นั้น ตั้งธรรมยุติกนิกายสืบมา ความข้อนี้ มีกล่าวไว้ในคำประกาศเทวदानนผลลงยุคในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารว่า

“ครั้นเพลากลางวัน ๆ หนึ่ง เสด็จเข้าไปบรรทมอยู่ในอุโบสถวัด มหาธาตุ ทรงตั้งสังฆกิจริยาธิษฐานบูชาแก่ศาสนารักษเทพยดาด้วยรูปเขียน มาลาหังสัทธิศแปดทิศว่า ข้าพเจ้านี้อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีลาภยศความ สรรเสริญ เป็นต้น ถ้าวรคิบรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทศพล ยังมีเหลืออยู่ ณ ประเทศใดทิศใด ขอให้ได้ประสบฤ็าให้ได้ย่นขาว ให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าก็จะเข้าใจว่าศาสนวงค์นั้นสิ้นแล้ว ก็จักสึกเป็นฆราวาสไปรักษาศิลทำศิลปะตามสมควร ครั้นล่วงไป ประมาณสักสองวันฤ็าสามวัน ครั้งนั้นมีพระรามัญเถระองค์หนึ่ง เป็นผู้

ฉลาดในวินัยรู้พุทธวจนะชำนาญในอักขรจักษณวิธีมากแล้วศาสนวงศ์แสดงชี้ให้เกิดความเลื่อมใส ท่านจึงได้รับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบมาในธรรมยุติกนิกาย ในคัมภีร์ ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๖๘)”

ในคำประกาศนั้น แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับศาสนวงศ์นั้น เมื่อทรงผนวชพรรษาที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๖๘) และมีได้ระบุนามพระเถระรามัญนั้น วิธีทรงรับศาสนวงศ์ ก็คือทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ตามแบบวิธีในศาสนวงศ์ของพระเถระนั้นและในคำประกาศนั้นแสดงไว้ครั้งเดียว แต่ในที่อื่นมีแสดงว่าได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้งเช่น

ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์มีพระโอบุชฎ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ แสดงตอนทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกา ถอดใจความว่าเมื่อทรงตั้งอธิษฐานในพระอุโบสถ ขอให้ประสพพระพุทธรูปแล้วล่วงมาได้สามวันพระเถระรามัญรูปหนึ่งได้เฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายเจดิมพระศรีทธา จึงทรงยกเป็นอุปัชฌาย์ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ต่อมาได้เสด็จกลับไปประทับวัดสมอราย ได้ทรงขุดลูกนิมิตตรวจ ก็ทรงแจ้งว่าเป็นสิมาวิบัติ จึงทรงแสวงหาคณะสงฆ์เพื่อจะทรงอุปสมบทใหม่อีก ในเขตสิมาที่ถูกต้องก็ทรงได้คณะสงฆ์รามัญ ๑๘ รูป ผู้อุปสมบทในสิมากัลยาณิ ในรามัญประเทศ จึงทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทอีกในโบสถ์หน้าหน้าวัดที่เรียกในบัดนี้ว่า วัดราชาธิวาส “**เพื่อกำกัษา ยัญญัติช้อนมอญไทย**”

ในมหาเถรานุปัตติกติกา พรรณนาประวัติสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ หับ)^๑ วัดโสมนัสวิหาร ที่สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (เชมามิตรโต ยง) ได้

๑. ในประวัตินั้นว่าสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ หับ) ได้มาถวายตัวอยู่กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่วัดมหาธาตุ เมื่อท่านอุปสมบทได้พรรษาที่ ๒ ท่านเกิดเมื่อปีชาล จึงอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒ ปี เมื่อท่านมาถวายตัวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพรรษาที่ ๔

เรียบเรียงถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความตอนพรรณนาอุปสมบทกรรมของท่านเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงคัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสั่งสอนชี้แจงโดยข้อปฏิบัติสิกขาบทวินัยบัญญัติต่าง ๆ ทรงแนะนำในพิธีอุปสมบทรามัญและอักษรพิธีโดยฐานกรณ์ ตามที่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าถูกโดยแท้ ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธายิ่ง ๆ ขึ้นไป ท่านก็เห็นตามพระกระแสที่ทรงแนะนำสั่งสอนนั้น จึงรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุดมญาณ ราชาคณะฝ่ายรามัญ วัดชนะสงคราม มาเป็นพระอุปัชฌายะ กับภิกษุรามัญมาเป็นคณะปุระกะตามสมควร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทใหม่ตามรามัญวิธี ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุนั้น ท่านจึงได้นามตามพระอุปัชฌายะให้โดยมคธภาษาว่า “พุทธสิริ” นับอุปสมบทเป็นครั้ง ๒ ภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสกับท่านว่าพระองค์ท่านเป็นไทย สำเนียงและอักขระจะไม่ชัดเจนสนิทอย่างรามัญแท้ ถ้ากาลข้างหน้าเธอมีความรังเกียจเกิดขึ้นแล้วจะร้อใจเมื่อภายหลัง เธอจะไปหาพระที่เป็นรามัญแท้มาสวดเสียใหม่ก็ตามอัธยาศัย ท่านได้พระกระแสรับสั่งอย่างนั้นแล้วจึงได้ไปที่วัดชนะสงคราม นิมนต์พระอุดมญาณ เป็นพระอุปัชฌายะ พระมหาเกิดหรือพระมหาเกื้อเปรียญในวัดนั้น เป็นพระกรรมวาจาจารย์พร้อมด้วยภิกษุรามัญทำอุปสมบทกรรมในพระอุโบสถวัดชนะสงครามเป็นครั้งที่ ๓ ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับอยู่วัดราชาธิวาส ท่านได้ตามเสด็จขึ้นไปด้วย พอทราบข่าวว่าภิกษุรามัญเข้ามาปฏิญาณตนว่าได้บวชในพระอุโบสถที่พระอรหันต์ผูกพัทธสีมา จึงได้มีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระสงฆ์รามัญเหล่านั้นมา ๑๘ รูป ทำอุปสมบทกรรมครั้งนี้หลายองค์ มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นประธาน ในแพหน้าวัดราชาธิวาส ด้วยทรง

เห็นว่าใช้แพทำอุปสมบทกรรมนี้ เป็นอุทกุกเขปสีมา เป็นสีมาอันบริสุทธิ คล้ายกับอุโบสถที่พระอรหันต์ผู้จะนั้น นับเป็นอุปสมบทกรรมของท่าน ครั้งที่ ๔ ภายหลังท่านมานึกไม่สู้ชอบใจพระกรรมวาจาจารย์ของท่าน ๗ จึงขึ้นไปเมืองประทุมธานีนิมนต์ภิกษุรามัญ ประชุมกันที่แพหน้าวัดปรัก ทำอุปสมบทกรรมอีกครั้งหนึ่งนับเป็นครั้งที่ ๕ ภายหลังมีรับสั่งว่าที่ทำอุปสมบทกรรมรามัญแล้วนั้น เป็นแต่ทำทัฬหีกรรมสวดอุตติงตฤตถกรรมเท่านั้น หาได้สวดบุพพกิจไม่ ทรงสงสัยว่าจะไม่เป็นอันทำ จึงรับสั่งให้พร้อมกันทำเสียใหม่อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ท่านไม่อยู่ ครั้นท่านกลับมาท่านจึงไปที่วัดดอนกระฎี่ นิมนต์ภิกษุรามัญมาประชุมที่แพหน้าวัด ทำอุปสมบทกรรมอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นวาระที่ ๖ เมื่อท่านไปนมัสการพระปลื้มเจดีย์ ครั้นไหว้พระแล้วจึงมารำพึงไปว่า พระเจดีย์องค์นี้เป็นของใหญ่โตมากเป็นที่สำคัญหลักฐานแห่งพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ผู้ที่สร้างนั้นสร้างเฉพาะพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าปฏิญาณตนว่าเป็นอุปสัมบันภิกษุเฉพาะต่อพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น นับเป็นอุทิศบรรพชาเป็นครั้งที่ ๗ ด้วยประการดังนี้ อุปสมบท ๗ ครั้งนี้ท่านเล่าให้ฟังเอง ข้าพเจ้าไม่ได้ไต่ถามท่านจึงไม่ได้ความละเอียด จึงได้กล่าวไว้โดยสังเขปตามที่ได้ทราบ”

ในพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ๖ เมื่อก่อนเสวยราชย์ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ มีความตอนหนึ่งแสดงตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือเรื่องวัดสมอรายว่า “การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาค้นถุระผิดกับผู้อื่น ด้วยตั้งพระหฤทัยจำนงแต่จะเรียนพระพุทธศาสนาให้รอบรู้อย่างถ่องแท้ มิได้หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆมณฑล เพราะฉะนั้น เมื่อทรงทราบภาษามคธถึงสามารถอ่านพระไตรปิฎกเข้าพระหฤทัยได้โดยลำพังพระองค์ ก็ทรงพยายาม

พิจารณาหลักฐานพระพุทธรูปศาสนาต่อมา ฯลฯ ยิ่งทรงพิจารณาไปก็ยิ่งทรงเห็นวิปัสสนาคลาดเคลื่อนและเป็นมาช้านานแล้ว ก็เกิดวิตกขึ้นในพระหฤทัยว่า หรือสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากพระอริยสาวกของพระพุทธเจ้าจะสูญเสียแล้ว การที่พระองค์ทรงผนวชได้สมทานว่าจะประพฤติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวัดตปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพระพุทธรูปบัญญัติ เห็นว่าลาผนวชออกเป็นอุบาสกจะดีกว่า ในขณะที่เมื่อกำลังทรงพระวิตกดังว่ามา และยังไม่เห็นทางที่จะแก้ไข ได้กิดติดศัพท์ทราบถึงพระกรรมว่ามีพระเถระมอญองค์หนึ่ง (ชื่อชาย นามฉายาว่า พุทรวโร) บวชมาแต่เมืองมอญมาอยู่ ณ วัดบวรมงคล ได้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประพฤติวัดตปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จึงเสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนากับพระสุเมธมุนี ๆ ทูลอธิบายระเบียบวัดตปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัลยาณิ) ที่ท่านอุปสมบทให้ทรงทราบโดยพิสดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกลจากพระพุทธรูปบัญญัติเหมือนอย่างวัดตปฏิบัติของพระสงฆ์สยามก็ทรงยินดี ด้วยทรงตระหนักพระหฤทัยว่า สมณวงศ์ไม่สูญเสียแล้ว เหมือนอย่างทรงพระวิตกอยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใครจะประพฤติวัดตปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความขัดข้องด้วยเสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติให้ผิดกับระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดนั้นก็จะเป็นการละเมิด และคนทั้งหลายอาจจะเกิดความเข้าใจผิดต่อไป จึงเสด็จย้ายไปประทับ ณ วัดสมอราย เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๓๒ เหมือนอย่างเคยเสด็จประทับเมื่อพรรษาแรกทรงผนวช เวลานั้นมีพระภิกษุหนุ่มเป็นเจ้าบ่าว เป็นลูกผู้ดีบ่าวที่ได้ถวายตัวเป็นสิสสานุศิษย์ ศึกษาอยู่ในพระสำนักและเลื่อมใสในพระดำริอภิกขาว ๖ รูปตามเสด็จไปอยู่วัดสมอรายก็มี อยู่วัดอื่นเป็นแต่ไปประชุม ณ วัดสมอรายก็มี จึงเริ่มเกิดเป็นคณะพระสงฆ์ ซึ่งแสวงหาสัมมาปฏิบัติอันมาได้นามในภายหลังว่า “ธรรมยุติกา” แต่่นั้นเป็นต้นมา”

ในเรื่องพระราชประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (ในหนังสือวชิรญาณเล่ม ๒ ฉบับที่ ๘ จ.ศ. ๑๒๔๗) ได้แสดงการทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไว้ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ จ.ศ. ๑๑๘๗ มีข้อความเช่นเดียวกับในคำประกาศเทวดาที่ยกมากล่าวแล้วข้างต้น ครั้ง ๒ เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๒ ในการกสงฆ์ ๑๘ รูป ที่วัดสมอราย ปรรวหาเหตุสี่มาวิบัติเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์ที่ถอดความมาไว้ข้างต้น

ตามหนังสือที่อ้างมานี้ สรุปความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พร้อมทั้งพระผู้ศิษย์หลวงเดิมหลายรูป ได้ทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญหลายครั้งในสี่มาบนบกก่อน ภายหลังในสี่มาในน้ำ แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระศิษย์หลวงเดิม) ก็ได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง ดังที่ตรัสเล่าไว้ใน **กาลวัตติกถาเถราพาน** (พระประวัติตรัสเล่า) ได้ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุครั้งแรกเมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ ครั้นอุปสมบทแล้ว ก็อุตสาหทำอุปัชฌายวัตร ปฏิบัติอาจารย์อุปัชฌาย์ ศึกษาข้อวินัยก็ไม่ได้ความเลื่อมใสในสำนักแห่งท่านเหล่านั้น ด้วยพระอุปัชฌายนั้นเป็นพระธรรมกถึก ไม่ใช่ฝ่ายวินัยธร ท่านก็บอกเปิดว่าศาสนธรรมคำสั่งสอนนั้น หรดเสื่อมอันตรายมาเสียนานแล้ว มิได้มีผู้นำมาปฏิบัติสิ้นกาลนาน ถ้าจะใคร่รู้จงพลิกดูในใบลานที่ท่านจดเขียนไว้ นั่นเกิด ครั้นได้ทรงทราบดังนั้น ก็ทรงสิ้นความเลื่อมใส ครั้งนั้นลัทธิธรรมวรยุตพึงเกิดขึ้น ยังมีได้แพร่หลายถึงฉะวาวส ยังตั้งอยู่แต่ในหมู่บรรพชิตบริษัท ครั้นทรงได้ยินกิตติศัพท์ก็ทรงพลอยส่งเสพศึกษา ทรงได้ความเลื่อมใสศรัทธาว่าเป็นแก่นสารก็ทรงถือเพศประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวรยุต ณ วันพฤหัสบดี แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ ภายในพรรษานั้นเอง ต่อมาครั้งหนึ่ง ได้ทรงฟังพระมหาเถระเจ้าแสดงธรรมกถาพรรณนาคุณแห่งพรหมจรรย์

ไปเพราะวิจิตรไปด้วยอนุสนธิ์และเนื้อความยากที่จะพรรณนา ได้ทรงเล่าตามที่ทรงกำหนดไว้ได้โดยลำดับ ในตอนหนึ่งตรัสเล่าอ้างว่าเป็นคำของพระมหาเถรเจ้าว่า “ท่านจึงแสดงต่อไปให้เกิดความสังเวชว่า พรหมจรรย์แห่งเราท่านทุกวันนี้ คิดดูก็คล้ายกับอุทิศบรรพชาแห่งปุกกุสาตีกุสบุตร และอุทิศบรรพชาแห่งพระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อยังไม่ได้อุปสมบท คนทั้งสองนี้ได้อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค โคนผมและหนวดนุ่งผ้ากาสาเยะถือเอาเพศบรรพชาด้วยตน เทียบตามหาพระศาสดาไปเพื่อจะขออุปสมบท บรรพชาของคนทั้งสองนี้ นักปราชญ์ก็สรรเสริญเรียกว่าอุทิศบรรพชา ก็แต่พระผู้มีพระภาคปรินิพพานมาจนถึงกาลบัดนี้ กาลก็ล่วงไปถึง ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว ข้อปฏิบัติศาสนวงศ์จะตกลงสืบต่อกันมาได้จนทุกวันนี้ หรือจะสูญสิ้นเสียแล้วในระหว่างนี้ก็รู้ยาก คำอันหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ ฆิแลแล้วมาตุคามไม่ได้บรรพชาเป็นอนาคาริกสภาพในตถาคตธรรมวินัยแล้ว พรหมจรรย์จักเป็นของดำรงอยู่ได้นาน สัทธิธรรมทั้ง ๓ ประการจะพึงตั้งอยู่ได้ตลอดพันปี กาลใดแลมาตุคามได้บวชแล้วในตถาคตธรรมวินัย กาลนั้นพรหมจรรย์ก็จักเป็นของไม่ตั้งอยู่สิ้นกาลนาน สัทธิธรรมก็จักไม่ประดิษฐานอยู่จนสิ้นพันปี จักตั้งอยู่ได้เพียงห้าร้อยปีเป็นกำหนดแท้จริง” นี่เป็นคำมาในบาลีขนธกวินัย ในอรรถกถาสัมปสาทนียสูตรเป็นต้น ท่านพรรณนาแก้ไว้ พระศาสนาจจะประดิษฐานอยู่ได้ห้าพันปี พันคำรบห้าจะไม่มีภิกษุทรงปาฏิโมกข์เป็นอธิบดีดำรงพระศาสนา พระเถรเจ้าท่านติเตียนว่า ที่กำหนดกาลกำหนดบุคคลลงมานั้นไม่ชอบกล ศาสนาพระศัพทเป็นของประเสริฐยากที่จะเกิดขึ้นในโลก ถ้าพระปริยัติยังมีผู้รู้ผู้เข้าใจอยู่แล้วก็อาจทำข้อปฏิบัติให้บริบูรณ์ได้ เมื่อข้อปฏิบัติอันปฏิบัติหนักบุคคลยังให้เป็นไปอยู่ ปฏิเวธก็จะพึงมีขึ้นได้ในภายหลัง เหตุตั้งนั้นท่านจึงได้แสดงคำอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่าพระปริยัตินี้เปรียบเหมือนด้วยเชือกขอบสระที่เป็นของเก่า ถ้าคนไปมา

ได้เห็นยังรู้ว่าที่นี้เป็นสระเก่าอยู่เพียงใดแล้ว พระศาสนาก็ยังเชื่อว่ายังเป็นไปอยู่เพียงนั้น เพราะว่าบุคคลกระหายน้ำเดินทางมาจะเที่ยวขุดแสวงหาน้ำในที่เนินดอนหรือในที่ที่มีกรวดศิลามากเป็นต้น ก็จะเห็นดินเหนียวลำบากตนไม่ได้น้ำดั่งปรารถนา ถ้าไปขุดในที่สระเก่าที่มีขอบแนวยังเหลืออยู่พอคนเดินไปมาได้สังเกตรู้ว่าที่นี้เป็นที่สระเก่าที่นั่นจะได้น้ำมากกว่าที่หิ้งบวงวิสัยคนเดินทางกระหายน้ำแล้วจะไม่คิดแสวงหาน้ำนั้นไม่ชอบ แท้จริงศาสนวงศ์ฝ่ายวินยปฏิบัติได้น่ามานาน กาลก็ไกลถึงเพียงนี้แล้ว ถ้าหากยังเหลืออยู่ก็เป็นลาภของเราผู้ปฏิบัติ เพราะพรหมจรรย์นั้นตั้งอยู่ในเขตจะเป็นอุปการะทางสวรรค์ นฤพาน ถ้าสูญสิ้นเสียแล้วก็เสมอตัวไม่เป็นโทษเป็นบาปอันใด เหมือนกับอุทิศบรรพชาแห่งปุกกุสาติ ฉะนั้น” เมื่อได้ทรงสดับดังนั้นก็ได้ทรงเห็นจริง ได้เสด็จไปทรงทำอุทิศบูชาต่อหน้าพระธาตุเจดีย์กับภิกษุ ๕ รูป ได้มีนุ่งเป็นพยาน ณ วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ ได้ทรงประกอบกิจชำระอุปสมบทกรรมถ้วนเบญจฆราว

เรื่องตามพระประวัติตรัสเล่านี้ แม้มิใช่พระราชประวัติโดยตรง แต่ก็ส่องให้ทราบถึงพระราชอัธยาศัยและพระราชจรรยา เพราะพระมหาเถรเจ้าผู้พรรณนาคุณแห่งพรหมจรรย์นั้น พึงสันนิษฐานได้โดยส่วนเดียวว่า คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ พระองค์ไม่ทรงเชื่อถือถือคติศาสนอันตรธาน จึงได้ทรงแสวงปฏิบัติในศาสนวงศ์ที่บริสุทธิ์ และได้ทรงมุ่งปฏิบัติให้ถูกต้องจริง ๆ จึงได้ทรงชำระอุปสมบทกรรมให้บริสุทธิ์ดังที่กล่าวมาข้างต้น เคยได้ยื่นท่านแล้วว่า ได้ทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง และในที่สุดได้เสด็จไปทรงทำอุทิศบรรพชาที่พระปฐมเจดีย์

อนึ่ง ในประวัติธรรมยุติกนิกายที่พระเถระธรรมยุตชาวกรุงกัมพูชารูปหนึ่งเขียนเป็นภาษาเขมรให้มา ตอนหนึ่งแปลว่า

“ครั้นเวลาผ่านไปได้ ๓ วัน อันยังไม่สิ้นกำหนดที่ทรงอธิษฐานไว้

ก็มีพระเถระรามัญวงศ์รูปหนึ่ง มีนามว่า พระสุเมธอาจารย์ เป็นผู้ฉลาดในพระวินัย รู้พระพุทฺธพจน์และขานขานาญในอักษรรูจาจารณวิธีมาแสดงพุทฺธศาสนาวงศ์ชี้แจงให้เห็นชัดว่า วงศ์บรรพชาอุปสมบทนี้มีเชื้อสายมาจากพระอนุรุทธเถระ มีพระวิหารสีมา พระอริยะ ตั้งมั่นอยู่ในเมืองมอญไม่เคยเคลื่อนคลาด เชื้อสายนี้เชื่อมโยงกันมาจนถึงพระอุปัชฌาย์ของพระสุเมธอาจารย์นี้ ๘๘ ชั่วคนแล้ว จึงทรงเลื่อมใสรับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นแนวปฏิบัติต่อมา พระองค์ทรงประกอบด้วยมหาวิริยะศึกษาพระไตรปิฎก พระปริยัติธรรมอันประเสริฐ”

ฯลฯ

“ครั้นถึงวัน ๑๕ ๔ ปีกุล เอกศก^๑ มีพระสงฆ์ลังกาวงศ์ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติประมาณ ๒๘ รูป เข้ามาสู่วัดสมอราย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักถามถึงแนวปฏิบัติ ๕ หมวด เมื่อได้รับคำตอบอันถูกต้อง และว่าท่านเหล่านั้นมาจากกุฎารามวิหาร อันเป็นสีมาที่พระมหินทเถระผูกไว้ ก็ทรงมีพระศรัทธาเลื่อมใสจึงนิมนต์พระสงฆ์ลังกาทั้ง ๒๗ รูป เป็นคณะปุระกะ ทรงอุปสมบทอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๒ ในเทศสีมาหน้าวัดราชาธิวาส เสร็จแล้ว ได้รับสถาปนาเป็นพระราชาคณะ ทรงตาลปัตรสีแดง พื้นดาดเป็นเครื่องหมายยศ มีฐานภายใน ๑๐ รูป เป็นบริษัท”

“ครั้น จ.ศ. ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) ปีวอก อัฐศก สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดบวรนิเวศ ฯ และวัดบรมนิวาสแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงทรงประชุมบริษัท ๕๐ รูป ผูกสีมาทั้ง ๒ วัดเป็นสีมาที่มีน้ำเป็นนิมิต^๒ ตามพระวินัยวงศ์ของธรรมยุติกา เพื่อเป็นที่บรรพชา

๑. จ.ศ. ๑๑๙๑ (ตามวรรคต้นที่มีได้คัดมา) ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๒

๒. สีมาวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ทรงผูกใหม่เป็นครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ กำหนดนิมิต ๖ แห่ง มีลักษณะดุจตะโพก มีบ่อน้ำเป็นนิมิต ๒ แห่ง

อุปสมบทกุลบุตรและเป็นที่ทำให้สังฆกรรมทั้งปวง”

ตามประวัติที่คัดมาข้างบนนี้ คำว่า “ลังกาวงค์” จะหมายถึงชาวลังกาหรือสมณวงศ์ยังเป็นปัญหา ถ้าหมายถึงสมณวงศ์ก็คงเป็นพระสงฆ์รามัญสายสีมากัลยาณีนั่นเอง ที่กล่าวว่าเข้ามา ๑๘ รูป เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๒ และที่กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดบวรนิเวศ ฯ และวัดบรมนิวาสนั้นอาจจะกล่าวไปตามที่เข้าใจ แต่ที่กล่าวถึงลังกาวงค์นั้นสะกิดใจให้คิดว่า บัดนี้การออกสำเนียงสวดกรรมวาจาและสวดมนต์ในคณะธรรมยุตใช้ตามเค้าลังกาจะใช้มาแต่เมื่อไร ไม่อาจจะถามใครได้ในบัดนี้ แต่เมื่อทรงอุปสมบทใหม่ในพระสงฆ์รามัญในชั้นแรก น่าจะใช้ตามเสียงรามัญ ในประวัติสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) ที่คัดมาข้างต้นก็เล่าว่า เมื่อสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ) อุปสมบทใหม่ตามรามัญวิธี ได้ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ภายหลังรับสั่งว่าทรงเป็นไทย สำเนียงและอักขระจะไม่ชัดเจนสนทอย่างรามัญแท้ จึงทรงแนะนำให้ท่านไปหาพระที่เป็นรามัญแท้มาสวดใหม่ ตามเรื่องเล่านี้แสดงว่าใช้ตามรามัญ จึงนำลงสันนิษฐานว่ามายุติใช้ตามเค้าลังกาในภายหลัง ในเมื่อได้ทรงสอบสวนแล้ววางแบบการออกเสียงให้ถูกต้องตามฐานกรณ์ และตามรับรองของนักปราชญ์ทางนิรุกติบาลทั้งปวง ซึ่งฟังดูคล้ายเค้าลังกา แต่ทำได้เหมือนทำนองลังกาทีเดียวไม่

ตามพระราชประวัติที่กล่าวมานี้ แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระราชอัธยาศัยโปรดทำถูกและทำจริง เมื่อเสด็จออกทรงผนวชก็ทรงปรารถนาเพื่อผนวชเป็นอุปสัมบันภิกษุในศาสนวงศ์ ที่สืบเนื่องมาจากพระสุคตทศพลโดยแท้จริง จึงทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่หลายครั้ง จนทรงแนพระทัยว่า ได้ทรงพบศาสนวงศ์ที่สืบเนื่องมาถูกต้องที่สุดอันจะฟังหาได้ และได้ทรงเล่าเรียนภาษาบาลีแตกฉาน ทรงสามารถอ่านทราบพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้แล้ว

ได้ทรงประพฤติปฏิบัติโดยเคร่งครัด ลบล้างความเห็นของบุคคลบางหมู่ ผู้เห็นว่าพระธรรมวินัยเป็นของสำหรับพระอริยเจ้าบ้าง คนในบัดนี้เกิดในสุดท้ายภายหลังในกาลียุค ไม่อาจจะประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยได้บ้าง เพราะความเห็นเช่นนั้นไม่ถูกต้อง เพราะพระธรรมวินัยนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติเพื่อให้สามัญชนนี้เองประพฤติปฏิบัติ และไม่จำกัดกาลว่าจะต้องเป็นเวลาในพุทธกาลหรือภายหลังใกล้ ๆ พุทธกาลเท่านั้นจึงประพฤติปฏิบัติได้ เพราะธรรมเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล และพระพุทธเจ้าของเราเกิดและตรัสรู้ในกาลียุคนี้เอง และได้ตรัสแก่สุภัททปริพพาชกเมื่อใกล้จะปรินิพพาน ดังกล่าวไว้ในมหาปรินิพพานสูตร แปลความว่า “สุภัททะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ได้ในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น แต่อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็ได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ในธรรมวินัยนี้แล สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ จึงได้ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ปวาทะคือลัทธินี้ห่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบ โลกก็ไม่พึงห่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย” ดังนี้ ฉะนั้นความเห็นดังกล่าวมาก็ดี ความเชื่อถือในคติปัญญาอันตรธานก็ดี จึงไม่ถูกต้องตรงกับหลักธรรมที่แท้จริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่ทรงเห็นและทรงเชื่อถืออย่างนั้น ทรงประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยนำขึ้น จนมีผู้อื่นหันมาประพฤติปฏิบัติกันเป็นอันมาก จนถึงบัดนี้ จึงชื่อว่าได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ทั้งทางปริยัติ ทั้งทางปฏิบัติ จะคิดพระราชประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาพมาลงไว้ตอนหนึ่งต่อไปนี้:-

“ตรงนี้จะกล่าวถึงเรื่องวัดตปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยในสมัยนั้น แทรกลงสักหน่อย มีเรื่องตำนานเล่ากันมาแต่โบราณ (จะเป็นตำนานเกิดขึ้นในเมืองมอญหรือในเมืองไทยหาทราบไม่) ว่าเมื่อพระสงฆ์ลังกาวงศ์

เชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกาทวีปนั้น เรือมาถูกพายุพัดปลัดกันไปเรือลำ
 ที่ทรงพระวินัยปิฎกปลัดไปเมืองมอญ เรือที่ทรงพระสุตตันตปิฎกปลัดมา
 เมืองไทย เรือทรงพระอภิธรรมปิฎกปลัดไปเมืองพม่า ตำนานนี้อาจจะเป็น
 อุปมาไม่มีมูลทางพงศาวดาร แต่มีความจริงปลาตอยู่ที่พระสงฆ์ในเมือง
 มอญถือเอาพระวินัยปิฎกเป็นสำคัญ ฝ่ายพระสงฆ์ทางเมืองไทยถือพระ
 สุตตันตปิฎกเป็นสำคัญ พม่าถือพระอภิธรรมปิฎกเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น
 พระสงฆ์ไทยชำนาญการแสดงธรรม แต่มีใครเอาใจใส่ในการปฏิบัติพระ
 วินัยเคร่งครัดนัก เป็นเช่นนั้นมาแต่โบราณ มิใช่ว่าพระสงฆ์ไทยจะเป็น
 อลัชชีหรือไม่มีความรู้นั้นหาไม่ได้ แต่มาเสียอยู่อย่างหนึ่งที่พระสงฆ์ไทย
 เชื่อถือคติปัญญาจันทรชาน ในบริเฉทท้ายคัมภีร์ปฐมสมโพธิเกินไป (เป็น
 คัมภีร์แต่งในลังกาทวีป) ในบริเฉทนั้นอ้างว่าพระพุทธรเจ้าได้ทรงพยากรณ์
 ไว้ว่าเมื่อถึงกลียุค (คือยุคปัจจุบัน) พระพุทธรศาสนาจะเสื่อมลงเรื่อยไป
 สติปัญญาและความศรัทธาอุตสาหะของคนทั้งหลายก็จะเลวลงทุกที จน
 ไม่สามารถรักษาพระธรรมวินัยไว้ได้ ที่สุดเมื่อพุทธศักราชใกล้จะถึงห้าพันปี
 แม้พระสงฆ์ก็จะมีแต่ผ้าเหลืองคล้องคอหรือผูกข้อมือไว้พอรู้ว่าเป็นพระเท่านั้น
 คิดตามคัมภีร์นี้เป็นเหตุให้เชื่อกันว่า พระพุทธรศาสนาที่เราถือกันมีแต่จะ
 เสื่อมไปเป็นธรรมดาพื้นวิสัยที่จะคิดแก้ไขให้คืนดีได้ เมื่อเช่นนั้นก็
 พยายามรักษาพระธรรมวินัยมาแต่เพียงเท่าที่สามารถ จนเกิดคำพูดว่า
 “ทำพอเป็นกิริยานุญ” ด้วยเชื่อกติที่กล่าวมานี้ (ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ได้
 เคยสนทนากับพระมหาเถระที่เชื่อถือคติปัญญาจันทรชานอย่างว่าหลายองค์)
 แม้ปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่าได้มีการ “ฟื้นพระศาสนา” มาเป็นครั้งเป็น
 คราว เช่นชำระทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้นก็ดี การฟื้น
 พระศาสนาที่ทำมานั้นเป็นแต่ฟื้นความรู้ หาได้ฟื้นถึงการปฏิบัติไม่ การที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติอย่าง
 ธรรมยุติกา จึงเป็นการฟื้นพระศาสนาส่วนที่บกพร่องของพระสงฆ์สยาม

มาแต่โบราณ หรือว่าอีกนัยหนึ่งก็คือทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยให้สมบูรณ์ ทั้งพระธรรมและวินัย เพราะฉะนั้น คติธรรมยุคิกาทที่ทรงตั้งขึ้น จึงดีกว่าคติเดิมทั้งที่พระมอญและพระไทยถือกันมาแต่ก่อน”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออกผนวชทรงปฏิบัติถูกต้องตรงและทรงปฏิบัติจริง เป็น**ธรรมทายาท** (ทายาทแห่งธรรม) ไม่ได้ทรงมุ่งลาภยศสักการะ ที่เรียกว่า**อามิสทายาท** (ทายาทแห่งอามิส) และทรงเป็น**การณวลิกะ** (ผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ) จึงทรงอนุวัตรตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งโปรดให้เข้าแปลหนังสือถวายและโปรดให้ทรงรับสมณศักดิ์เป็นต้นดังนี้:-

พ.ศ. ๒๓๖๔ พรรษาที่ ๓ ทรงเข้าแปลหนังสือในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยได้ ๕ ประโยค ก็ขอพระราชทานหยุด

พ.ศ. ๒๓๗๒ พรรษาที่ ๖ ในลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์ ใ้พระโอรสผู้กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ๑ ว่าโปรดให้ทรงรับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ความข้อนี้ปรากฏในโคลงบทต่อไปนี้ :-

“ไผทไกรมโสมนัสน้อม	สถาปนา
ฟ้ามกุฏเป็นราชา	คณะตั้ง
ฉลุศกทกพรรษา	สมณศักดิ์ สมเษ
ดีเด่นเป็นเปรียญทั้ง	หัวผู้บูชา”

แต่ในเรื่องพระราชประวัติ ๑ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพแสดงไว้ที่เชิงหน้าว่า “ทรงตั้งเมื่อปีใดไม่ทราบแน่ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว สว) วัดราชประดิษฐ์ ๑ ท่านเล่าแต่ว่าวันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสว่า “ซีตั้น บวชมานานแล้ว ควรเป็นราชาคณะได้ แล้วพระราชทานพัดแจกพื้นตาดให้ทรงถือเป็นพัดยศต่อมา”

ในเรื่องพระราชประวัตินั้นแล้วว่า ได้เสด็จกลับไปประทับวัด

สมอรายใน พ.ศ. ๒๓๗๒ นั้น

พ.ศ. ๒๓๗๙ พระราชที่ ๑๓ โปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเสมอเจ้าคณะรอง แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร

เหตุที่โปรดให้เชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารนั้น มีประจวบกันหลายประการตามที่มีเล่าไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้-

ในเรื่องพระราชประวัตินั้นเล่าว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับไปอยู่วัดราชาธิวาสนั้น พระสงฆ์ซึ่งถือวัดตปฎิบัติอย่างธรรมเนียมมีจำนวนเพียงสัก ๒๐ รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดราชาธิวาสบ้าง คงอยู่วัดมหาธาตุ หรืออยู่วัดอื่นบ้าง แต่เมื่อพระเกียรติคุณที่ทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและพระปฏิภาณในการแสดงพระธรรมเทศนา เลื่องลือแพร่หลาย ก็มีพระภิกษุสามเณรมหาณิกายพากันไปถวายตัวเป็นศิษย์แล้วเลียบวชเป็นธรรมยุติกามากขึ้น และพวกคฤหัสถ์พากันเลื่อมใสไปถือศีลฟังธรรมมากขึ้นโดยลำดับ จนที่วัดราชาธิวาสเกิดเป็นสำนักคณาจารย์แห่งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชอาคันตุกะ ถึงกระนั้นการทรงทำความเจริญให้เกิดขึ้น ณ วัดราชาธิวาสก็เป็นเหตุให้พวกคฤหัสถ์มีจิตริษยายิ่งขึ้น ถึงกล่าวแสดงความสงสัยว่าที่คนพอใจไปวัดราชาธิวาสกันมากนั้น เพราะประสงค์จะยกย่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมือง ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงระแวงสงสัยในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงรำคาญพระราชหฤทัยที่เกิดกล่าวกันเช่นนั้นแพร่หลาย จึงตรัสปรึกษาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีพิพัฒน์ ๆ กราบทูลความเห็น ว่า ถ้าโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่เสียใกล้ ๆ ความสงสัยนั้นระงับไปเอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เผอิญมี

กรณีนี้เหมาะแก่พระราชประสงค์ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชอาณาเขตแต่ยังไม่ได้ครองวัดและเวลานั้นพระราชอาณาเขตตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรง สร้างใหม่ที่ในพระนครว่างอยู่ จึงโปรด ๑ ให้เลื่อนสมณศักดิ์พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเสมอเจ้าคณะรอง แล้วเชิญเสด็จมา ครองวัดบวรนิเวศวิหาร”

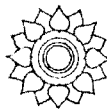
ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารเล่าว่า “ตามพระราชดำริสเกล้าแห่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนแต่จะเสด็จมาครองวัดนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสด็จเข้าไปเลือกของใน พระราชวังบวร ๑ มีพระประสงค์สิ่งใดพระราชทานให้นำมาได้ ข้อนี้มี หลักฐานสมจริง พระไตรปิฎกฉบับวังหน้าที่วัดมีกรอบแลผ้าห่อสายรัดอัน วิจิตร กรอบเป็นทองคำลงยาก็มี เป็นถมตะทองก็มี เป็นงาสลักก็มี ประดับมุกก็มี เป็นของประณีต เกินกว่าทำสำหรับถวายวัด เข้าใจว่าเป็น หนังสือนิทรรศการสร้างไว้สำหรับพระราชวังบวร ๑ อ่างศิลาที่วัดเป็นชนิด เดียวกันกับอ่างที่เห็นในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ของเหล่านี้บางทีทรง เลือกเอามาในครั้งนั้นก็ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง อาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่ครองวัดบวร นิเวศวิหาร แลโปรดให้เสด็จเข้าไปทรงเลือกของในพระราชวังบวร ๑ ก่อน นั้น เข้าใจว่าเป็นวิธีทรงดำเนินพระราชโบายดังจะประกาศให้รู้ว่า ทรง เทียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในฐานะกรมพระราชวัง บวรสถานมงคล เพื่อป้องกันความสำคัญผิดในการสืบราชสมบัติ วัดนี้ชื่อ วัดบวรนิเวศ เทียบกันได้กับบวรสถาน น่าจะได้พระราชทานในครั้งนั้น เมื่อ ปีเถาะ จ.ศ. ๑๑๙๓ ในหมายรับสั่งยังเรียกว่าวัดใหม่ ครั้นเมื่อปีมะโรง จ.ศ. ๑๒๐๖ เรียกกันว่าวัดบวรนิเวศแล้ว อีกอย่างหนึ่งโหวตสันเรียกว่า วัดบนเทียบกันได้กับวังบน ๑” ความข้อนี้ ก็สมกับในเรื่องพระราชประวัติ

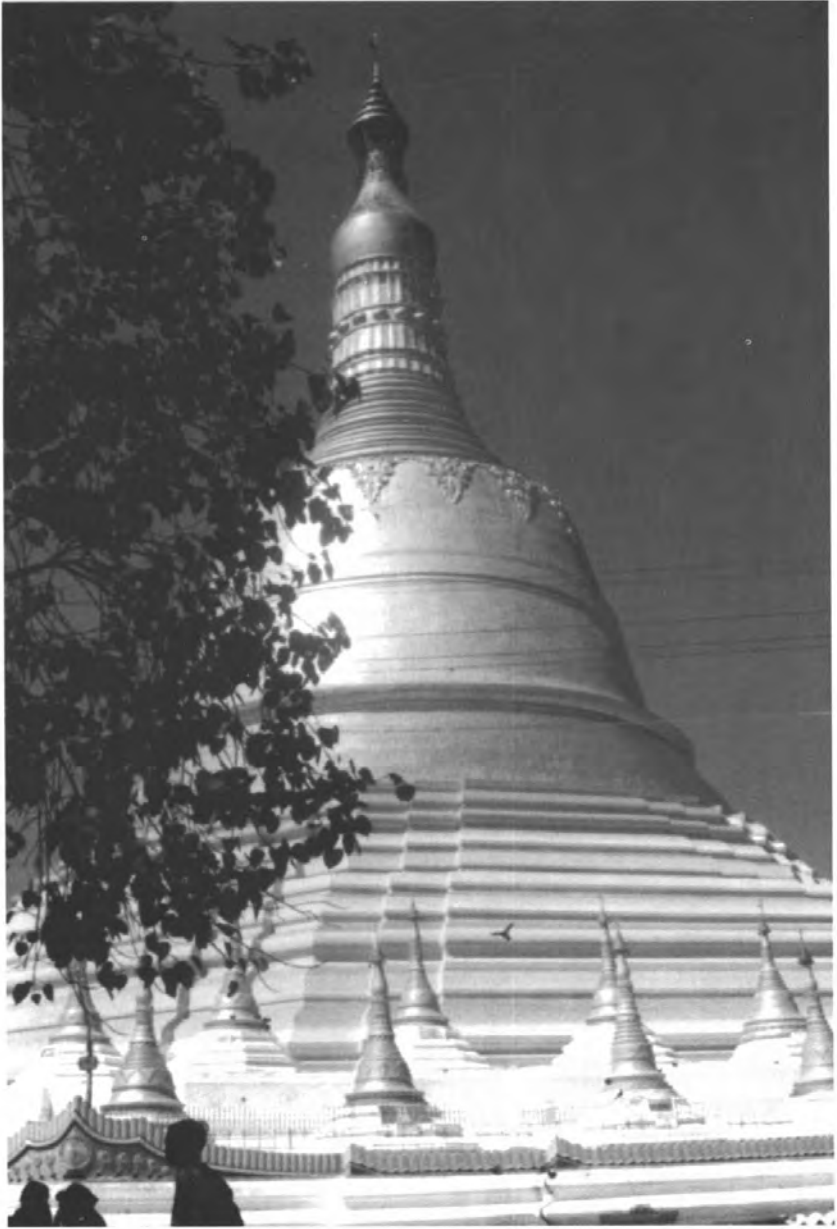
ตามที่เล่าว่า เมื่อแห่เสด็จมาจากวัดราชาธิวาส ตามประเพณีแห่พระราชอาณาเขตไปครองวัดนั้น โปรด ฯ ให้จัดกระบวนเหมือนอย่างแห่เสด็จพระมหาอุปราช

เมื่อเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว ก็ทรงได้อิสรภาพในการปฏิบัติลัทธิพิธีธรรมยุตได้โดยเอกเทศ เพราะเมื่อประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุก็ดี ที่วัดสมอรายก็ดี เพียงประทับอาศัยอยู่กับพระสงฆ์แนวาสิกะ (หมู่เจ้าอาวาส) ครั้นได้ทรงครองวัดเป็นอิสระโดยส่วนหนึ่งแล้วก็ได้จัดการศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัย และทรงตั้งขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก ได้มีผู้มาขอปฏิบัติเป็นธรรมยุตมากขึ้น จนถึงขยายออกไปตั้งสำนักต่างขึ้นโดยลำดับ

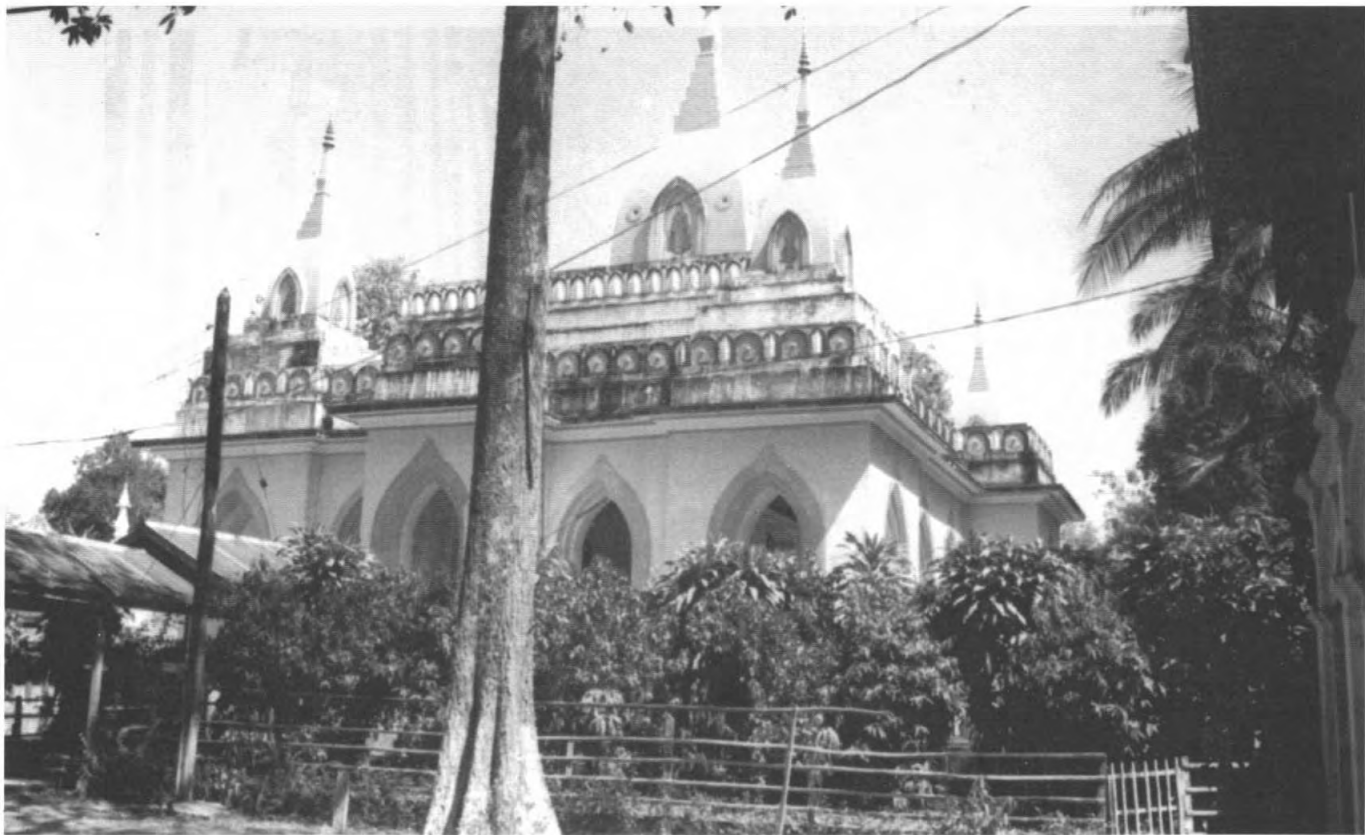
อนึ่ง ประมาณ พ.ศ. ๒๓๙๑ ได้มีผู้นำพระพุทธรูปศิลาสมัยศรีวิชัยหน้าพระเพลาหนึ่งคืบสั้นนี้ สูงตลอดพระรัศมีหนึ่งศอกมีเศษไม่ถึงนิ้วมาถวาย ทรงถวายพระนามว่า **พระไพรีพินาศ**

พ.ศ. ๒๓๙๔ พรรษาที่ ๒๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชวงศ์และเสนาบดีพร้อมกันทูลอัญเชิญให้ทรงลาผนวชไปทรงปกครองบ้านเมือง ทรงเห็นแก่ความสงบสุขของบ้านเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระศาสนาเป็นข้อสำคัญ จึงทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระราชสันตติวงศ์เป็นรัชกาลที่ ๔ เรียกพระนามโดยย่อว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอมฤต” ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองและพระศาสนาให้เจริญสืบต่อมาจนสิ้นรัชกาล

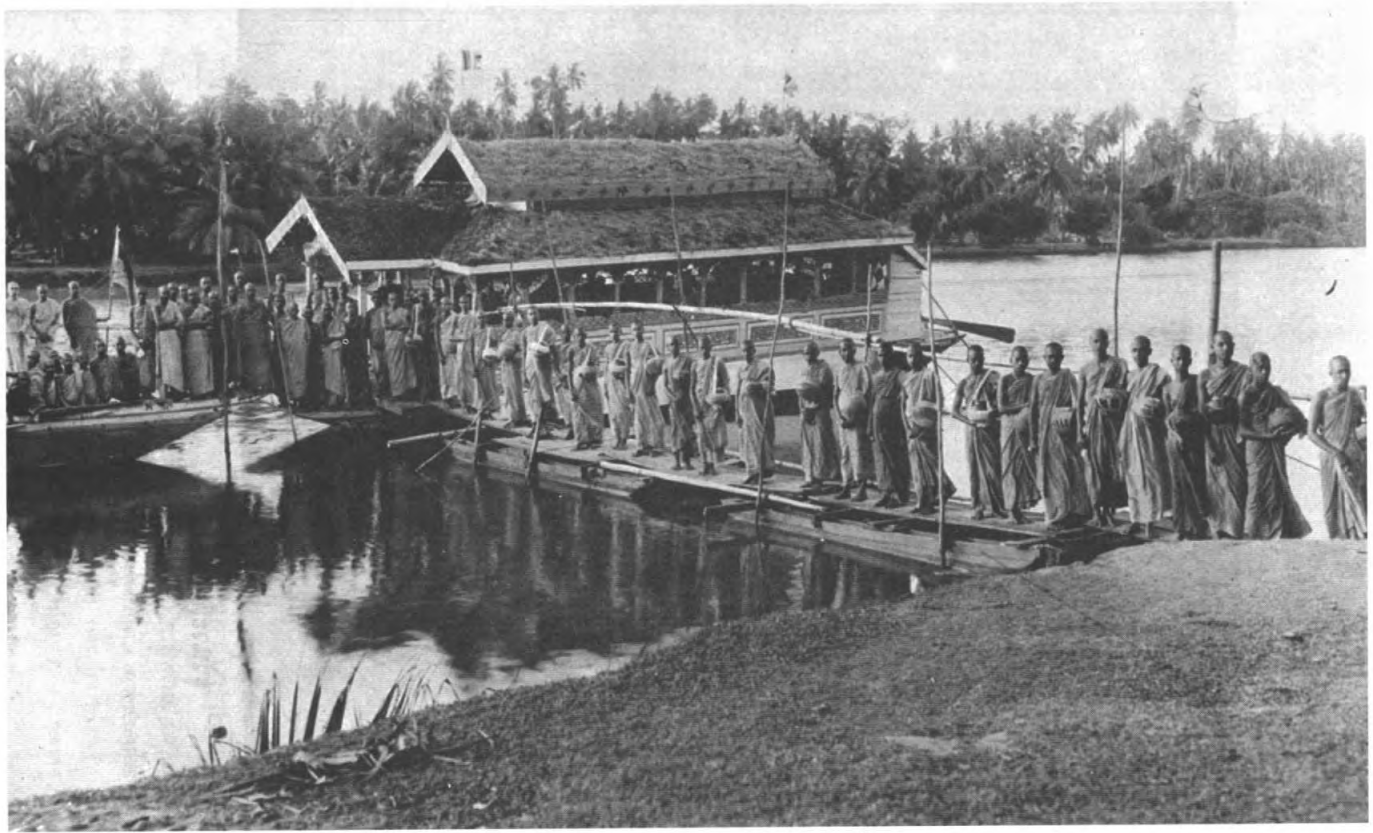

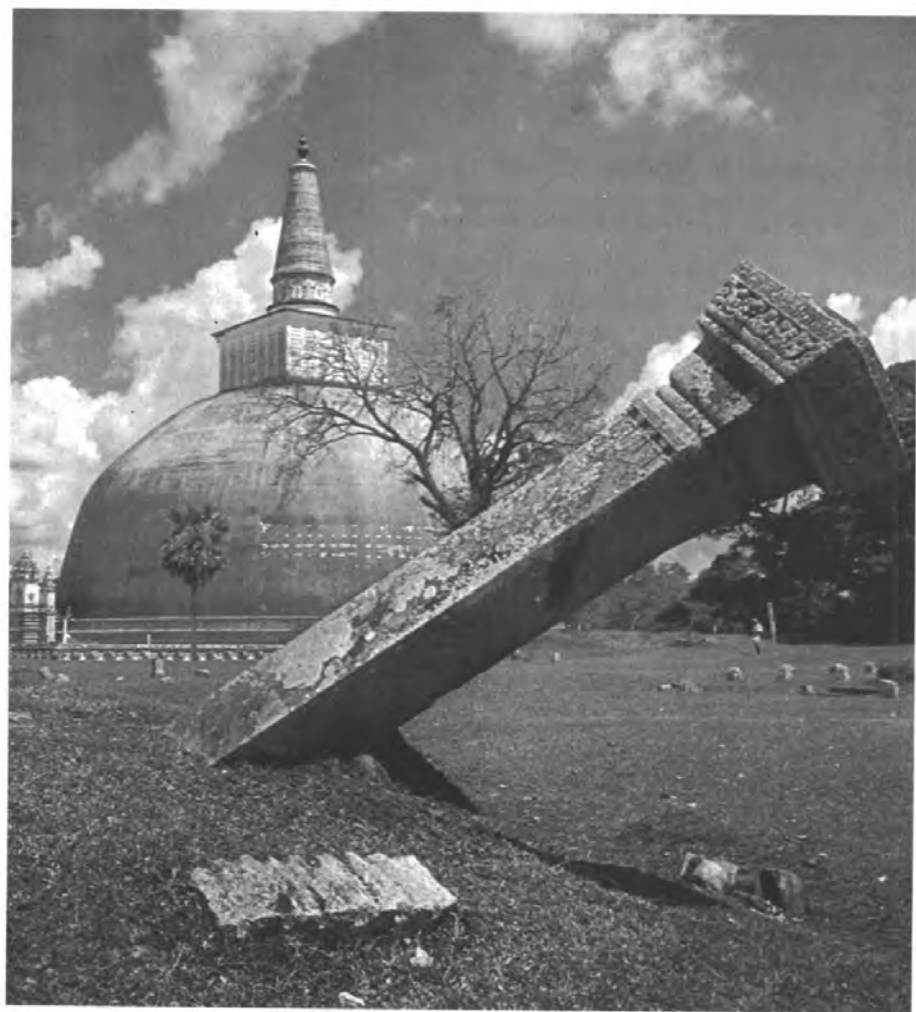
พระมูเตจาเจตีย์ เมืองหงสาวดี หรือพะโค

สีมากัลยาณี เมืองหงสาวดี

อุทกุกเขปสีมา หรือ แพโบสถ์น้ำ ใช้เป็นสถานที่อุปสมบท หน้าวัดกัลยาณี นครโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา

รู่วะลิเสยะเจตีย์ เมืองอนุราชปุระ ศรีลังกา

ศาสนวงศ์พระสงฆ์ภิกษุสิกขาภิธาน

ได้กล่าวแล้วว่าภิกษุสงฆ์คณะธรรมยุตได้สืบวงศ์บรรพชาอุปสมบทมาแต่พระสงฆ์ภิกษุสิกขาภิธานในรามัญประเทศ เพื่อให้ทราบเรื่องชัดเจนจะกล่าวถึงเรื่องพระสงฆ์ภิกษุสิกขาภิธานนั้นต่อไป

พระสงฆ์ภิกษุสิกขาภิธานนี้ หมายถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้อุปสมบทในสิมาชื่อว่าภิธานในรามัญประเทศ สิกขาภิธานนี้พระเจ้าหงสาวดีพระนามว่า **รามาริบัติ มหาปิฎกธร หรือธรรมเจดีย์** (ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๕-๒๐๓๕) ทรงจัดการให้ผูกขึ้น มีเรื่องเล่าไว้ในจารึกหลักศิลาที่โปรดให้แต่งจารึกไว้ด้วยภาษามคธและภาษามอญ ตัวศิลาจารึกเดิมอยู่ที่ตำบลบ้าน **โขงคโยง** นอกเมืองหงสาวดีด้านตะวันตก เป็นศิลาแท่งสูงประมาณ ๔ ศอกคืบ กว้าง ๒ ศอกคืบ หนา ๑๘ นิ้ว ปักเรียงกันไว้ ๑๐ แท่ง มีอักษรรามัญจารึกทั้ง ๒ ด้าน คำจารึกเป็นภาษามคธ ๒ แท่ง แปลเป็นภาษารามัญ ๘ แท่ง ประกาศการที่พระเจ้ารามาริบัติได้ทรงชำระสมณวงศ์และได้ให้ผูกสิกขาภิธานเมื่อพระพุทธศาสนาสว่างได้ ๒๐๑๕ ปี

เรื่องราวที่จารึกไว้ในศิลากิลาภิธานนี้ ^๑ เล่าถึงประวัติสมณวงศ์

๑. จารึกภิธานนี้ พร้อมทั้งคำแปลภาษาไทย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ และสมเด็จพระมหาพรตเจ้าราชานุภาพ ทรงพิมพ์ช่วยเป็นครั้งแรกในงานศพ พระสาสนโสภณ (อ่อน) และพระธรรมราชาธิบดี (แสง) เมื่อ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ครั้งต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในครั้งนี้มีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษด้วย

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาได้ ๒๐๘ ปี **พระเจ้าอโศกมหาราช** ได้ราชาภิเษกเสวยราชสมบัติในกรุงปาฏลิบุตร ทรงได้ศรัทธาปสาทะแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา และพระภิกษุสงฆ์ด้วยลาภสักการะเป็นอันมาก ได้มีเดียรถีย์เข้ามาบวชบ้าง ถือเพศเอาเองบ้างปนอยู่ในพระภิกษุสงฆ์ และพากันประพฤติแสดงตามลัทธิเดิมของตน เกิดเป็นมลทินขึ้นในพระพุทธศาสนา **พระเจ้าอโศกมหาราช**พร้อมทั้ง**พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ** ได้ชำระศาสนวงศ์ให้บริสุทธิ์มีความพิสดารดังที่แสดงไว้ในเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว ทรงส่งพระเถระทั้งหลายไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ เป็นต้นว่าประเทศลังกา และประเทศสุวรรณภูมิ **พระมหินทเถระ**เป็นหัวหน้านำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศลังกา **พระโสณะ พระอุตตระ** เป็นหัวหน้านำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศสุวรรณภูมิ พระสงฆ์ในประเทศทั้ง ๒ จึงร่วมสมณวงศ์อันเดียวกัน เพราะรับอุปสมบทสืบมาแต่พระสงฆ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งมาแต่กรุงปาฏลิบุตรดังกล่าวนั้น ครั้นกาลล่วงมาพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ (ตามจารึกนั้นแสดงว่าผู้จารึกถือว่ารามัญประเทศคือประเทศสุวรรณภูมิ) เสื่อมลง เพราะถูกโจรและข้าศึกต่างเมืองเบียดเบียนไม่อาจเล่าเรียนและปฏิบัติให้เต็มที่ได้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๑ **พระเจ้าอนุรุธ** ผู้เป็นใหญ่ใน**อริมหันบุรีคือปุกามนคร** ได้ให้นำภิกษุสงฆ์กับทั้งพระไตรปิฎกมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในปุกามนคร ต่อมาอีก ๑๐๗ ปี ในลังกาทวีป **พระเจ้าสิริสังฆโพธิปรักกมพาหุ** ได้ทรงชำระพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปให้บริสุทธิ์ครั้งหนึ่ง^๑ นับแต่พระเจ้าสิริสังฆ-

๑. ดูเรื่องแหลมอินโดจีน ๖ ของ ย.ส. อนุমানราชชน

๒. ในคำจารึกตอนนี้ไม่ได้เล่าประวัติการณ์พระพุทธศาสนาในลังกา นับแต่พระมหินทเถระได้นำมาประดิษฐาน มากกล่าวถึงพระเจ้าปรักกมพาหุทรงชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ทีเดียว จะกล่าวถึงในตอนหลัง ในที่นี้เรียงตามคำจารึกไปก่อน

โพธิ์ปรักกมพาทุ ได้ทรงชำระพระพุทธศาสนามาแล้ว ได้มีพระเถระผู้เป็น
 บุตรชวรามัญประเทศ ผู้เป็นอาจารย์ ของพระเจ้าปุกามกับภิกษุ
 เป็นอันมากกับสามเณรผู้หนึ่งออกไปลังกาทวีป พระเถระชาวลังกาได้มา
 สนทนาซักถามแล้วเห็นว่าฝ่ายลังกาเป็นเชื้อสายพระมหินทเถระ ฝ่าย
 รามัญเป็นเชื้อสายพระโสณเถระ พระอุตตรเถระ เป็นสมานสังวาส
 (มีธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่รวมเสมอกัน) จึงชักชวนกันทำสังฆกรรมร่วม
 กันแล้ว พร้อมกันให้อุปสมบทสามเณรรูปนั้นผู้มีอายุครบอุปสมบทให้เป็น
 ภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเถระได้กลับประเทศปุกาม ส่วนภิกษุ
 ผู้อุปสมบทใหม่จากสามเณรได้ขอเล่าเรียนพระบาลีอรรถกถาในลังกาทวีป
 จนมีพรรษา ๑๐ แล้วจึงชวนพระเถระลังกาได้ ๔ รูป รวมเป็น ๕ รูป
 มาตั้งอยู่ในปุกาม พระเถระเหล่านี้ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกับภิกษุชาวปุกาม
 ทั้งหลาย ทำสังฆกรรมกับพวกของตนต่างหาก พระศาสนาออกจากลังกา
 ทวีปมาประดิษฐานอยู่ในปุกามดังนี้

พระเถระทั้ง ๕ รูปนั้นได้เจริญขึ้นเป็นพหูคณะ คือมีคณะมากขึ้น
 ทุกที ๆ แต่ต่อมาได้ลาสิกขาไปรูปหนึ่ง ถึงมรณภาพรูปหนึ่ง อีก ๓ รูป
 ก็แตกคณะกันออกไป ต่อมาพระเจ้ากรุงปุกามได้ทรงส่งพระเถระรูปหนึ่ง
 ผู้เป็นศิษย์ของพระเถระรูปหนึ่งในพระเถระ ๕ รูปนั้น ไปประดิษฐาน
 พระพุทธศาสนาสายลังกาวงศ์ในรามัญประเทศ ชวรามัญเรียกหมู่ภิกษุ
 ฝ่ายพระเถระนั้นว่า **ภิกษุสงฆ์ฝ่ายสีห์พี** เรียกหมู่ภิกษุที่มีอยู่ก่อนอันสืบมา
 แต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระว่า **ภิกษุสงฆ์ฝ่ายพระอริยารหันต์** ต่อ
 มาเรียกกันว่า **กัมโพชสงฆ์** ตามชื่อ **พระกัมโพชาธิบดีเถระ** ผู้เป็น
 ประธานแห่งพระสงฆ์ฝ่ายนั้นในทลนคร ฝ่ายข้างมุตติคนครมีพระภิกษุสงฆ์
 แตกกันเป็น ๖ คณะ คือกัมโพชสงฆ์คณะ ๑ พระสงฆ์สายลังกาวงศ์
 ดังกล่าวมาเป็นต้น แตกกันเองออกเป็น ๕ คณะ รวมเป็น ๖ คณะ ภิกษุ
 ทั้ง ๖ คณะนี้ เป็นผู้มิสังวาสต่างกัน มีนิกายต่างกันเพราะไม่ทำสังฆกรรม

ร่วมกัน พระเถระทั้งหลายในนิกายนั้น ๆ ต่างสำคัญตนว่าเป็นผู้ฉลาด สามารถจะทำสังฆกรรมได้แต่ตามลำพังความคิดของตน เมื่อจะทำสังฆกรรมมีสมมติสีมาและอุปสมบทกรรมเป็นต้น ก็ไม่มีพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกเป็นพหุสุตมาประชุมพิจารณาตัดสินว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร จึงประพடுத்தกันไปตาม ๆ เช่นในการผูกสีมาก็ต่างเห็นต่างทำกันไปต่าง ๆ

เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงแล้วได้ ๒๐๐๒ ปี พระเจ้ารามาทิเบตี ทรงครองราชสมบัติอยู่ในเมืองหงสาวดี เป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั้ง ๓ มณฑล คือกุลิมณฑล ๑ หงสาวดีมณฑล ๑ มุตติมณฑล ๑ ทรงอนุสรณ์ถึงพระพุทธศาสนาว่า การอุปสมบทเป็นภิกษุเนื่องมาแต่บรรพชา เป็นสามเณร พระพุทธศาสนาเนื่องมาแต่อุปสมบท ก็เพราะอุปสมบทนั้น ประกอบด้วยสมบัติ ๕ คือ สีมาสมบัติ ๑ ปริสสมบัติ ๑ วัตตุสมบัติ ๑ ญัตติสมบัติ ๑ อนุสาวนสมบัติ ๑ ในสมบัติ ๕ เหล่านี้ วัตตุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาวนสมบัติ ฟังเป็นของควรใช้ได้อยู่ ส่วนสีมาสมบัติ และปริสสมบัติ จะเป็นอย่างไรควรจะทราบ จึงรับสั่งให้ค้นคัมภีร์พระวินัยปิฎกพร้อม อรรถกถาฎีกาทั้งปวง ทรงสอบสวนสีมาต่าง ๆ ที่พระสงฆ์ในนิกายทั้งหลายผูกกันอยู่ในเวลานั้น ก็ทรงทราบชัดว่าเป็นสีมาวับัติ อันสืบมาถึงปริสวับัติ จึงทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายผู้ทรงพระไตรปิฎกตรวจดูบาฬีพระวินัยกับทั้งอรรถกถาฎีกา แล้วตัดสินพระวินัยในเรื่องสีมา ภิกษุเหล่านั้นตรวจสอบเปรียบเทียบแล้ว จึงทูลขอวินิจฉัยว่าเป็นสีมาวับัติและปริสวับัติ พระเจ้ารามาทิเบตีได้ทรงสดับก็ทรงเกิดสังเวชพระทัย ทรงตั้งพระปณิธานเพื่อชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ ทรงคิดหาภิกษุสงฆ์ที่มีอุปสมบทอันบริสุทธิ์เพื่อมาให้อุปสมบทแก่กุลบุตรในรามัญประเทศ เมื่อการอุปสมบทปราศจากข้อรังเกียจพระศาสนาก็จะฟังบริสุทธิ์ พระเจ้ารามาทิเบตีได้ทรงดำริถึงพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีป ซึ่งพระโมคคัลลสีบุตรติสสเถระส่งพระมหินทเถระไปประดิษฐานไว้ ในครั้งนั้น**พระเจ้าเวทานัมปิยติส**

ทรงเลื่อมใสในพระเถระองค์หนึ่ง จึงทรงสร้างมหาวิหารถวายพระเถระองค์นั้น
 จำเดิมแต่นั้นพระพุทธานุศาสนาก็บริสุทธิเป็นอันดี มีภิกษุสงฆ์อยู่คณะเดียว
 เรียกว่า**มหาวิหารวาสีนิกาย** ต่อมาในรัชสมัย**พระเจ้าวัฏฏคามนีอภัย**
 พระองค์ได้ทรงมีชัยแก่พระยาทมิฬแล้ว ได้ทรงสร้าง**อภัยคีรีวิหาร**ถวาย
 พระเถระองค์หนึ่ง ชื่อว่ามหาติสสะซึ่งเป็นผู้มีอุปการะคุณแก่พระองค์มา
 ในกาลก่อน เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงช่อนเร้นอยู่ พระมหาติสสะเถระนั้น
 เป็นผู้ประพาดิตนคลุกคลีด้วยตระกูล ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารจึงให้ออก
 เสียดจากมหาวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงแยกกันเป็น ๒ ฝ่ายคือ ฝ่าย**มหาวิหาร**
 คณะหนึ่ง ฝ่าย**อภัยคีรีวิหาร**คณะหนึ่ง เกิดเป็น ๒ นิกายขึ้นฉะนี้ ต่อมา
 ในรัชกาล**พระเจ้ามหาเสน** พระองค์ทรงสร้าง**เขตวันมหาวิหาร**ถวายแก่
 พระติสสะเถระผู้อยู่ในทักษิณวิหาร ซึ่งประพาดิตนประกอบด้วยโทษต่าง ๆ
 แต่ท่านพระสงฆ์ก็แตกออกไปเป็นคณะ**เขตวันวิหาร**อีกนิกายหนึ่งเป็น ๓ นิกาย
 ในนิกายทั้ง ๓ นี้ ภิกษุคณะมหาวิหารพวกเดียวเป็นผู้บริสุทธิ เป็นธรรม
 วาที่ ส่วนอีก ๒ นิกายเป็นผู้ไม่บริสุทธิ เป็นอธรรมวาที่ ภิกษุที่เป็นธรรม
 วาที่ถอยกำลังลงโดยลำดับ ส่วนภิกษุที่เป็นอธรรมวาที่มีกำลังมากขึ้น
 พระศาสนาจึงมีมลทินเลี่ยนหนามเกิดขึ้น ครั้นพระพุทธานุศาสนาล่วงไปได้
 ๑๗๐๘ ปี **พระเจ้าสิริสังฆโพธิปรักกมพาหุ** ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติใน
 ลังกาทวีปทรงทราบว่ามีมลทินเลี่ยนหนามเกิดขึ้นแก่พระศาสนา เพราะภิกษุ
 ทั้งหลายปฏิบัติไม่ชอบ ทรงเห็นว่า ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหารเป็นธรรมวาที่
 ปฏิบัติชอบ จึงทรงอุปถัมภ์ภิกษุคณะมหาวิหาร ทรงให้สีกาบาปภิกษุที่
 เป็นอธรรมวาที่ไม่บริสุทธิเสียเป็นอันมาก จำเดิมแต่ครั้งนั้นมาภิกษุสงฆ์ใน
 ลังกาทวีปก็เป็นเชื้อวงศ์สืบมาแต่ภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหาร ซึ่งเป็นธรรม
 วาที่ปฏิบัติดีบริสุทธิสืบวงศ์มาตราบเท่าถึงบัดนี้ เหตุตั้งนั้นพระเจ้าราม
 ธิปดีจึงทรงพระดำริต่อไปว่าควรจะทรงอาราธนาพระภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาด
 สามารถให้ไปนำอุปสมบทอันบริสุทธิในลังกาทวีปมาประดิษฐานในรามัญ

ประเทศ เพื่อให้กลุ่มบุตรทั้งหลายผู้มีศรัทธาปรารถนาจะอุปสมบทในสำนัก
 ภิกษุเหล่านั้น เมื่ออุปสมบทปราศจากความรังเกียจ พระคาสนาภีได้ชื่อว่า
 บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว พระเจ้ารามาทิบัติจึงโปรดให้นิมนต์พระเถระทั้งหลายมา
 ประชุมกันตรัสวิงวอนว่า บัดนี้การอุปสมบทของภิกษุทั้งหลายในรามัญ
 ประเทศของเราทั้งหลายปรากฏประหนึ่งว่าน่ารังเกียจ เหตุตั้งนั้นพระ
 คาสนาภีซึ่งเนื่องอยู่ด้วยการอุปสมบทจักดำรงตลอดกาลนานอย่างไรได้ ใน
 เกาะสีหัพพะพระภิกษุที่สืบวงศ์มาแต่ภิกษุคณะมหาวิหารพวกเดียวเป็นผู้
 บริสุทธิ์โดยแท้ จึงขอให้พระภิกษุทั้งหลายพากันไปเกาะสีหัพพะ เลือกคณะที่
 บริสุทธิ์อันสืบวงศ์มาแต่พระภิกษุสงฆ์คณะมหาวิหาร เว้นคณะอันเป็นที่
 ดิเตียนอื่นเสีย นำอุปสมบทในอุททุกเขปสีมาในแม่น้ำกัลยาณีมาอุปสมบท
 แก่กลุ่มบุตรทั้งหลายในรามัญประเทศ พระเถระทั้งหลายเห็นชอบตามพระ
 ราชดำริ จึงเลือกพระเถระ ๒๒ รูป พระภิกษุอนุจรอีก ๒๒ รูป รวม ๔๔
 รูป ให้ไปรับอุปสมบทในประเทศลังกา พระเจ้ารามาทิบัติก็ได้ทรงส่ง
 ราชทูตไปกับพระภิกษุทั้งหลาย ๒ นาย กับทั้งคนใช้และศิษย์ในสมัยนั้น
พระเจ้าภูวเนกพาหุ ได้เป็นใหญ่ในเมืองลังกาฝ่ายใต้ ตั้งราชธานีอยู่ ณ
ไชยวัฒนานคร (ในเขตโคลัมโบบัดนี้) ได้ทรงต้อนรับจัดการให้สำเร็จ
 ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้ารามาทิบัติ ทรงมีรับสั่งให้ทำเรือขนานใน
 แม่น้ำกัลยาณี รับสั่งให้เลือกคัดคณะสงฆ์เฉพาะคณะมหาวิหารประมาณ ๒๔
 รูป เพื่อให้อุปสมบทแก่ภิกษุชาวรามัญบนเรือขนานในกาลนั้น พระเถระ
 ชาวสีหัพพะได้ให้ภิกษุทั้งหลายผู้มาจากประเทศอื่นที่มาก่อนนั้นอุปสมบทก่อน
 ภายหลัง**พระวันรัตนมหาเถระ**จึงให้ภิกษุชาวรามัญ ๔๔ รูปนั้นสักเป็น
 คฤหัสถ์เพื่อให้เป็นลังการวงศ์อันบริสุทธิ์แล้วจึงให้บวชเป็นสามเณร แล้วให้
 อุปสมบทพระเถระรามัญ ๒๒ รูปก่อน**พระวันรัตนมหาเถระ**(ฝ่ายอรัญวาสี)
 เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระรามัญพวกหนึ่ง **พระธรรมกิตติมหาเถระ**
 (ฝ่ายคามวาสี) เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระรามัญอีกพวกหนึ่ง เมื่อ

พระเถระรามัญ ๒๒ รูปรับอุปสมบทใหม่เสร็จแล้ว **พระมังคลเถระ** ก็เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่พระภิกษุรามัญนุจรอีก ๒๒ รูป ซึ่งเป็นศิษย์ของพระเถระเหล่านั้น เมื่อพระรามัญบวชแปลงเสร็จแล้ว พระเจ้าภูวเนกพาหุได้พระราชทานพระราชทินนามพระเถระรามัญที่แปลงใหม่ทั้ง ๒๒ รูปเป็น**ชั้นสามิ**แล้ว ทรงส่งพระรามัญทั้งปวงกลับเมืองหงสาวดี

เมื่อมีคณะสงฆ์รามัญลังการวงศ์คณะมหาวีรหารที่บริสุทธิแล้ว พระเจ้ารามธิบดีจึงทรงเลือกหาคามเขตน้อย ๆ ที่ควรจะรักษาได้ง่าย เพื่อให้พระเถระเหล่านั้นผูกเป็นพัทธสีมาด้วยอาการอันถูกต้องด้วยดี เมื่อมีพัทธสีมาอย่างนี้แล้วพระภิกษุทั้งหลายจะได้ทำสังฆกรรมมีอุโบสถเป็นต้นและอุปสมบทกรรมในพัทธสีมานั้น จึงโปรดให้แสวงหาคามเขตเช่นนั้น ก็ได้คามเขตแห่งหนึ่งอันมีอยู่ในชายป่าข้างทิศตะวันตกแห่ง**พระมหาเจดีย์มูเตา** ทรงเห็นเป็นที่เหมาะสม โปรดให้แผ้วถางพื้นที่ให้หมดจดเรียบร้อยให้ปลูกศาลากำหนดที่ผูกสีมา ตระเตรียมการทั้งปวง และโปรดให้สอบสวนพระภิกษุรามัญผู้ไปรับอุปสมบทมาใหม่เหล่านั้นเลือกเอาแต่เฉพาะที่เป็นผู้บริสุทธิไม่ประกอบด้วยโทษเป็นที่ครหาจริง ๆ เป็นผู้ทำพิธีผูกสีมานั้น และพระราชทานนามสีมานี้ว่า **“กัลยาณสีมา”** เพราะภิกษุทั้งหลายผู้อุปสมบทในอุทกุกเขปสีมานี้แม่น้ำกัลยาณเป็นผู้สมมติสีมานี้ขึ้น

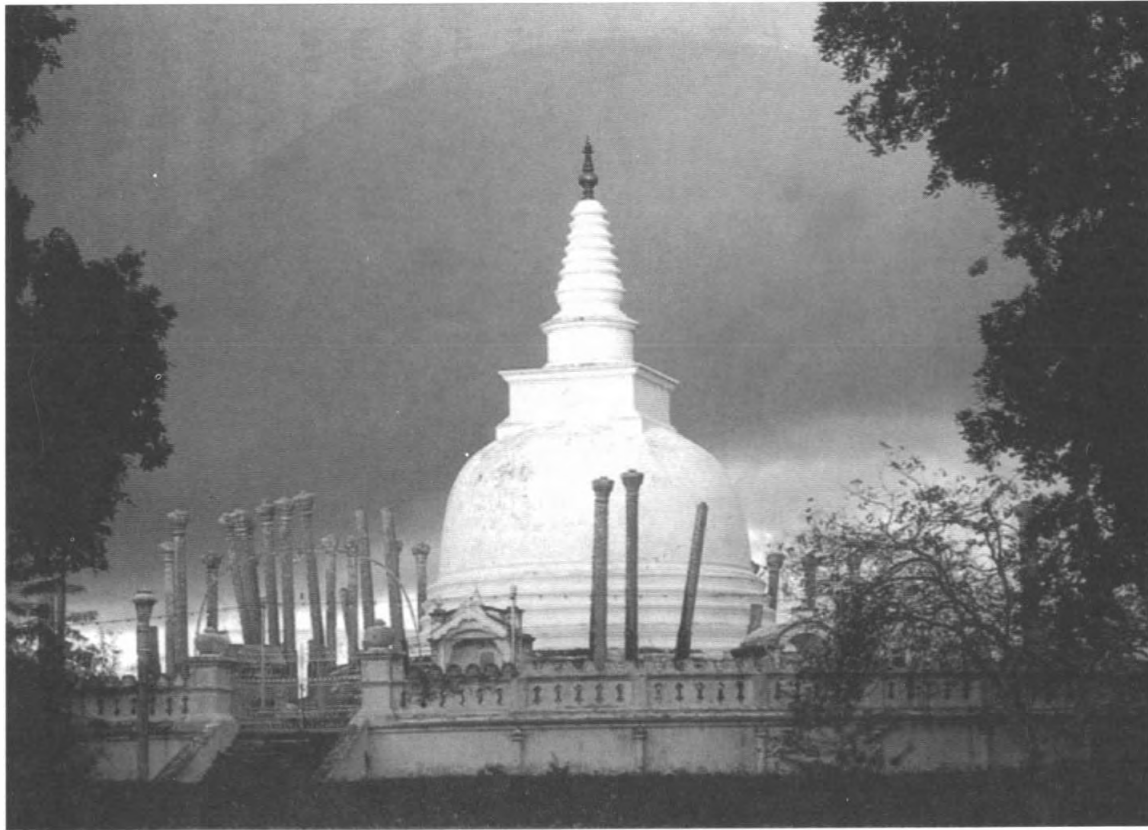
ครั้งสมมติสีมาแล้วมีภิกษุทั้งหลายผู้เป็นคณาจารย์เจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นอันมาก ขอพระราชทานอนุญาตพระเจ้ารามธิบดีเพื่ออุปสมบทใหม่ในพระเถระเหล่านั้น พระเจ้าธรรมเจดีย์รับสั่งว่าไม่ทรงบังคับหรือขัดความประสงค์ ให้เป็นไปตามอัยยาคัย แลทรงดำริว่าการบรรพชาอุปสมบทต้องมีภิกษุผู้ฉลาดสามารถตั้งอยู่ในภูมิเป็นเถระ มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไปเป็นอุปัชฌาย์, ฝ่ายพระที่ไปบวชแปลงมาจากลังกาเหล่านี้ ยังมีพรรษาไม่พอจะเป็นอุปัชฌาย์ได้ จึงโปรดให้สืบหาพระ

ภิกษุผู้รับอุปสมบทในภิกษุสงฆ์คณะมหาวีหารซึ่งควรเป็นอุปัชฌาย์ได้ ก็ได้พระเถระองค์หนึ่งชื่อว่า**สุวณฺณโสภณ** ผู้อยู่ในป่าโดยปรกติ เป็นผู้มั่นในธุดงค์วัตร ซึ่งไปรับอุปสมบทในคณะสงฆ์คณะมหาวีหารในลังกาทวีป ด้วยอุปสมบทในอุททุกุเขปสีมาใน**มหาชาติสระช็อกสัมพุ** พระวันรัตมหาเถระองค์เก่าเป็นอุปัชฌาย์ พระราหุลภัทเถระเป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทมาได้ ๒๖ พรรษา จึงโปรดให้พระสุวณฺณโสภณเป็นพระอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทพระภิกษุชาวรามัญ และกุลบุตรชาวรามัญทั้งหลาย และโปรดตั้งให้พระสุวณฺณโสภณเถระเป็น**พระกัลยาณีนีติสเถระ** พระเจ้ารามาทิบัติโปรดให้ประกาศพระกฤษฎีกาหลายข้อ เพื่อให้เลือกอุปสมบทแต่กุลบุตรที่ปราศจากบรรพชาโทษต่าง ๆ โปรดให้ประกาศแก่พระภิกษุผู้เคยสะสมทรัพย์สมบัติหรือประพฤติผิดพุทธบัญญัติข้ออื่นมาก่อนให้เลือกเอาว่าจะสึก หรือจะสละทรัพย์สมบัติและความประพฤติผิดต่าง ๆ บวชแปลงประพฤติให้ถูกตามพุทธบัญญัติต่อไป และทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติเหมือนอย่างภิกษุคณะมหาวีหารซึ่งพระภิกษุรามัญได้ไปแปลงมาแล้วนั้น เพื่อให้เป็นนิกายเดียวกัน ได้มีพระภิกษุรามัญนิกายต่าง ๆ บวชแปลงใหม่ในสีมากัลยาณี แต่ต้องสึกเป็นคฤหัสถ์ก่อนเหมือนอย่างพระรามัญผู้ไปบวชแปลงในลังกามาทุกรูป บวชแปลงกันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๑๙ ถึง พ.ศ. ๒๐๒๒ จึงสำเร็จทั่วถึงรวมจำนวน ๑๕,๖๖๖ รูป

พระภิกษุสงฆ์รามัญคณะสีมากัลยาณี รับสมณวงศ์มาจากพระภิกษุสงฆ์ลังกาคณะมหาวีหาร ซึ่งสืบมาจากพระมหินทเถระ อันพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งจากกรุงปาฏลีบุตรให้มาประดิษฐานพระพุทธรูปในลังกาทวีป ตามหลักฐานในศิลาจารึกเรื่องสีมากัลยาณี พระมหาเถระเจ้าคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เมื่อทรงผนวชและศิษย์อันกลายมาเป็นคณะธรรมยุต ได้รับสมณวงศ์จากพระภิกษุสงฆ์รามัญคณะสีมากัลยาณี มีประวัติการณสืบศาสนวงศ์ต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ต้นเดิมดังนี้

รูปสลักบนเสาหินซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรูป
พระเจ้าอโศก ในอินเดีย

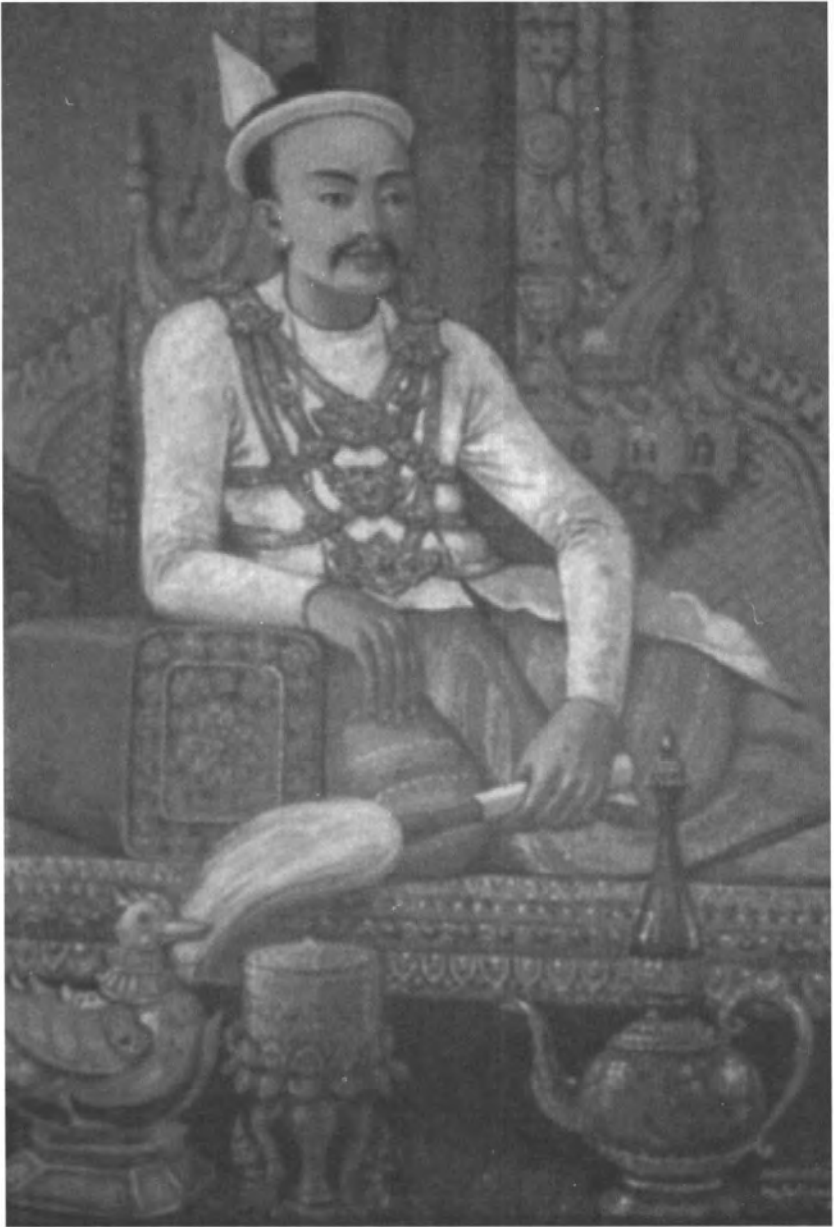
พระเจดีย์อุปาราม เมืองอนุรாதปุระ ศรีลังกา

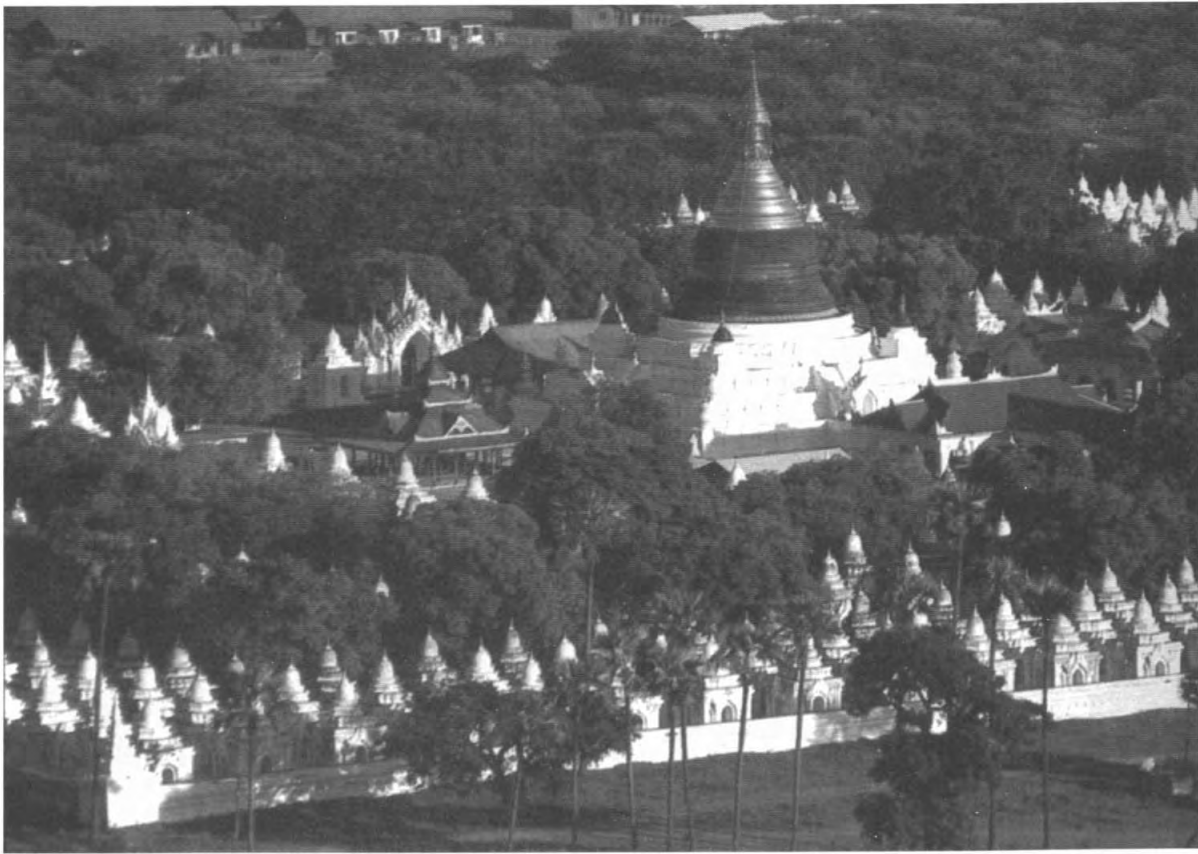
รูปสลักหิน พระเจ้าปรักกมพามุหาราช ศรีลังกา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑

พระเจ้ามินดง แห่งพม่า

วัดกุโสดอ ที่ประดิษฐานแผ่นศิลาจารึกพระไตรปิฎก สมัยพระเจ้ามิ่งดง

ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

ตอน ๑

ความเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์คณะธรรมยุต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสถาปนาขึ้น เป็นผลของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับการเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์คณะสีมกาลยาณีในรามัญประเทศ และความเกิดขึ้นแห่งพระสงฆ์ทั้ง ๒ คณะที่เนื่องกันนี้ ก็สืบเนื่องมาจากพระสงฆ์คณะมหาวิหาร ซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตและพระมหากษัตริย์ในอดีตได้ฟื้นฟูรักษาให้ดำรงมาโดยลำดับ

ตามประวัติความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อมีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนากันคราวหนึ่ง ก็มักมีการแยกนิกายสงฆ์กันคราวหนึ่งเกือบทุกคราว ตั้งแต่เดิมมา จะยกมาแล้วดังต่อไปนี้ :-

(๑) เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ วัน **สัททภิกษุ**ผู้บวชเมื่อแก่คิดเห็นว่าพระธรรมวินัยมีพระศาสดาล่วงไปแล้ว ใครจะประพฤติอย่างไรก็ได้ตามใจชอบ จึงชักชวนภิกษุทั้งหลายให้ประพฤติกว้างพระธรรมวินัย **พระมหากัสสปเถระ**ได้ทราบเรื่องก็เกิดความสังเวช จึงแจ้งเหตุนั้นแก่พระอรหันต์ทั้งหลายแล้ว ชักชวนกันทำสังคายนาคือประชุมกันสอบสวนพระธรรมวินัยด้วยวิธีให้ผู้เป็นเอตทัคคะในทางพระวินัยและในทางธรรมเป็นผู้แสดงขึ้นก่อน เมื่อพระเถระที่มาประชุมกันพิจารณาและ

สอบสวนเห็นว่าถูกต้องและรับรองพร้อมกันแล้ว ก็สาธยายคือสวดท่อง
 ขึ้นพร้อมกัน จึงเรียกว่า**สังคายนา**หรือ**สังคีติ** และทรงจำไว้เป็นแบบเดียวกัน
 บอกกันต่อมา พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มี**พระมหากัสสปเถระ**เป็นประธาน
 ได้ไปประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย ณ **ปากถ้ำสัตตบรรณคูหา**ข้าง
 เขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ในเดือนที่ ๒ แห่งพรรษา พระเจ้า**ชาต-**
ัตตรูเป็นศาสนูปถัมภก ในการสังคายนาพระมหากัสสปเถระเป็นผู้เผด็จ
 ให้**พระอุบาลี**เป็นผู้แสดงพระวินัย **พระอาณนทร์**เป็นผู้แสดงพระธรรม ทำอยู่
 ๗ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่า**ปฐมสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๑ เริ่มทำ
 ภายหลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน ในสังคายนาครั้งนี้พระมหากัสสป
 เถระได้สวดประกาศสงฆ์ด้วยญัตติกรรม ขอให้สงฆ์สมมติภิกษุ ๕๐๐ รูป
 ผู้ได้รับเลือกให้ทำสังคายนาเท่านั้น จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ภิกษุอื่น
 ไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อป้องกันมิให้ฝ่ายที่เป็นนอธรรมวาที
 อวินัยวาทีเข้าไปขัดขวาง และเมื่อจะทำสังคายนาได้ยกพระพุทธานุญาต
 ให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ที่ประทานไว้เมื่อใกล้ปรินิพพานขึ้นพิจารณา
 พระสงฆ์มีความเห็นในความหมายของคำว่าสิกขาบทเล็กน้อยต่างกัน พระ
 มหากัสสปเถระจึงได้สวดประกาศสงฆ์ด้วยญัตติกรรม *ขอให้สงฆ์ไม่ถอน*
สิกขาบทเล็กน้อยที่ประทานพระพุทธานุญาตไว้ให้ถอนได้นั้น พระสงฆ์ ๕๐๐
 รูป ผู้ประชุมกันทำสังคายนาได้รับรองพร้อมกัน ฝ่ายที่ปฏิบัติตามเถร
 ญัตตินี้จึงเรียก**เถรวาท**สืบมา ปรากฏว่ามีภิกษุพวกอื่นผู้มีได้เข้าประชุมทำ
 สังคายนาครั้งนั้นไม่เห็นด้วยดังที่มีเล่าไว้ในพระวินัยปิฎก^๑ ว่า**พระปุราณะ**
 กับภิกษุ ๕๐๐ รูป เทียวไปในทักขิณาคิริชนบท เมื่อพระเถระทั้งหลาย
 ทำสังคายนาแล้ว จึงไปสูกรุงราชคฤห์ พระเถระทั้งหลายได้ไปหาพระปุราณะ
 แจ้งว่าได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยแล้ว ขอให้พระปุราณะเรียน

๑. วิ. จุล. ๗/๓๘๔

พระธรรมวินัยที่สังคายนาแล้วนั้น พระปุราณะตอบว่า พระเถระทั้งหลายทำสังคายนาพระธรรมวินัยดีแล้ว ก็แต่ว่า พระปุราณะเองจักจำทรงไว้ตามที่ตนได้ยินได้รับไว้เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในตำนานฝ่ายมหายานว่า สังคายนาพระธรรมวินัยในสมัยนั้นมี ๒ แห่ง ในระยะกาลใกล้เคียงกัน คือฝ่ายพระมหากัสสปเถระที่เรียกต่อมาว่า**เถรวาท**และฝ่ายที่ถือตามอาจารย์ปฏิบัติตามที่เรียกต่อมาว่า**อากิริยวาท**หรือ**มหาสังฆิกะ** ๒ ฝ่ายนี้มีความเห็นต่างกันในมูลเหตุสำคัญ คือ ฝ่าย**เถรวาท**ถือ**ไม่ถอนสิกขาบทเล็กน้อยตามที่ประธานพระพุทธานุญาตไว้** ฝ่าย**อากิริยวาท**ถือว่า**ถอนได้** มูลเหตุนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่พระมหากัสสปเถระได้สวดประกาศสงฆ์ขอความตกลงไม่ให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยดังกล่าวในสมัยสังคายนาครั้งที่หนึ่งนั้น สันนิษฐานตามเรื่องที่เป็นไปว่า พระสงฆ์ผู้ที่มีได้เข้าคณะทำสังคายนาครั้งนั้นก็ยังมีอีกเป็นอันมาก คงมีผู้เห็นด้วยก็มีไม่เห็นด้วยก็มี ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยก็คงมีไม่น้อย จึงเรียกในภายหลังว่ามหาสังฆิกะ (มีหมู่ใหญ่) ฝ่ายนี้เป็นต้นเดิมของมหายานในกาลต่อมา

(๒) นับแต่พุทธปรินิพพานล่วงมาประมาณ ๑๐๐ ปี **ภิกษุวัชชีบุตร** ชาวเมืองเวสาลี มีพวกมาก**แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ** ผิดพระวินัย เกิดเป็นอลัชชีในพระพุทธศาสนา มีคฤหัสถ์และบรรพชิตเห็นตามด้วยมาก **พระยสเถระ บุตรกาคณฑกพราหมณ์** ได้ทราบประพฤติเหตุเห็นเป็นเลี่ยนหนามเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงชักชวนพระภิกษุฝ่ายที่เป็นธัมมวาทที่ วินัยวาทที่ ประชุมกันวินิจฉัยวัตถุ ๑๐ ประการนั้นว่า ผิดพระวินัย และชักชวนกันทำสังคายนา ที่**วาลูการาม** เมืองเวสาลี **พระเจ้ากาลาโคก** ทรงเป็นศาสนูปถัมภก ในสังคายนาครั้งนี้ มีพระสงฆ์ผู้กระทำจำนวน ๗๐๐ องค์ **พระเวตเถระเป็นผู้ถาม** **พระสัพพกามีเถระเป็นผู้วิสัชนา** ทำอยู่ ๘ เดือน จึงสำเร็จ เรียกว่า**ทุติยสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๒ ทำภายหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๑๐๐ ปี เหตุการณ์ในครั้งนี้ แสดง

ให้เห็นได้ชัดว่าพระสงฆ์ได้แยกออกเป็นสองฝ่าย คือพระสงฆ์ผู้ทำหุติยสังคายนา มีพระยสเถรกาถินตกบุตร เป็นผู้ชักชวนอันนับเป็นฝ่ายเถรวาท ๑ และพระสงฆ์ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตรอันนับเป็นฝ่ายอจาริยวาท ๑ (ตามประวัติสังคายนาแสดงว่าชำระวัตถุ ๑๐ ประการก่อนแล้วจึงทำสังคายนา แต่พิจารณาตามเค้าความ น่าเห็นว่าทำสังคายนาก่อนแล้วจึงชำระวัตถุ ๑๐ ประการ เพราะถ้าชำระก่อนจะถืออะไรเป็นหลัก)

(๓) นับแต่พุทธปรินิพพานล่วงมาประมาณ ๒๑๘ ปี **พระเจ้าอโศกมหาราช** ทรงได้ราชสมบัติ ณ กรุงปาฏลีบุตร ทรงปราบปรามชนบททั้งหลายราบคาบ ถึงความเป็นใหญ่ในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้ว ทรงได้ความสลดพระราชหฤทัยในความพิบัติล้มตายของคนเป็นอันมาก เพราะสงครามแผ่พระราชอำนาจของพระองค์ ทรงปรารถนาจะปกครองโดยธรรมในเมืองต้นยังไม่ทรงเลื่อมใสในธรรมของลัทธิใดลัทธิหนึ่ง จนได้ทรงพบพระพุทธานุศาสนาก็ทรงเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ทรงแผ่ธรรมในพระพุทธานุศาสนาออกไปอย่างกว้างขวาง ทรงสร้างสถูป ปูชนียสถานในพระพุทธานุศาสนาไว้เป็นอันมาก ทรงให้จารึกพระราชกำหนดในหลักศิลา ให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธานุศาสนา ทรงบำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยลาภสักการะเป็นอันมาก พวกเดียรถีย์ปรารถนาลาภสักการะ จึงเข้ามาบวชบ้าง ปลอมตัวเป็นผู้บวชด้วยถือเพศเอาเองบ้าง แต่ไม่ปฏิบัติตามพระพุทธานุศาสนา คงแสดงและปฏิบัติลัทธิของตน ผิดจากพระธรรมวินัยเป็นเหตุให้ภิกษุสงฆ์ที่เป็นธรรมวาที วินัยวาที ไม่รวมด้วย จึงเกิดการแตกแยกกันขึ้นในสังฆมณฑลอีกครั้ง ๑ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงทราบเหตุนี้ จึงทรงอาราธนา**พระโมคคัลลีสบุตรตติสเถระ** ให้เป็นประธานในการชำระสังฆมณฑล โปรดให้กำจัดคือสึกพวกเดียรถีย์ปลอมบวชเสียเป็นอันมาก ครั้นชำระมลทินพระศาสนาแล้ว พระโมคคัลลีสบุตรตติสเถระได้เลือกพระสงฆ์จำนวน ๑,๐๐๐ รูปประชุมกันทำสังคายนาใน**อโศการาม**

กรุงปาณฑุลีบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นศาสนูปถัมภก ทำอยู่ ๔ เดือนจึงสำเร็จ เรียกว่า**ตติยสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๓ ทำภายหลัง พุทธปรินิพพานประมาณ ๒๓๖ ปี (ในลังคีติวงศ์ว่า พ.ศ. ๒๓๕) ในสมัยทำสังคายนาครั้งนี้มีแสดงไว้ในตำนานว่าได้มีนิกายต่าง ๆ อันแยกออกจาก ๒ นิกายข้างต้นนั้น คือ นิกายฝ่ายเถรวาทและนิกายฝ่ายอาจรียวาท เป็นจำนวนมากถึง ๑๘ หรือถึง ๒๐ นิกาย และตามเค้าเรื่องก็น่าสันนิษฐานว่าพวกเดียรถีย์ผู้เข้าปลอมบวชเหล่านั้นอาจไม่ถูกให้สึกทั้งหมด คงหลบหลีกไปอาศัยอยู่ในนิกายนั้น ๆ หรือรวมกันตั้งนิกายขึ้นใหม่ อนุโลมตามลัทธิเดิมของตน ข้อที่กล่าวนี้ฟังเป็นได้ เพราะปรากฏว่า ต่อมาในภายหลังได้มีลัทธิที่พื้นเผื่อต่าง ๆ เกิดขึ้นในพุทธศาสนา เป็นอันมากในชมพูทวีปที่ข้ามไปถึงประเทศลังกาก็มี ดังที่เรียกว่า**ลัทธิเวตุลยาน** เหตุฉะนั้นพระพุทธรูปในประเศอินเดียจึงเสื่อมลงไปโดยลำดับ และเมื่อเกิดเหตุวิบัติในบ้านเมืองต่าง ๆ พระพุทธรูปจึงเสื่อมสูญไปจากประเทศอินเดียในที่สุด

(๔) ครั้นทำสังคายนาแล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจัดส่งพระเถระทั้งหลาย ผู้สามารถไปประดิษฐานพระพุทธรูปในประเศนั้น ๆ เช่น **ส่งพระมหินทเถระไปลังกาทวีป** **ส่งพระโสณเถระและอุตตรเถระไปสุวรรณภูมิเป็นต้น** พระพุทธรูปจึงเริ่มแผ่ออกจากชมพูทวีปไปประดิษฐานในประเศต่าง ๆ มีลังกาและสุวรรณภูมิเป็นต้นนี้กล่าวเฉพาะเถรวาท ส่วนฝ่ายอาจรียวาท ก็แผ่ขึ้นไปทางเหนือจนถึงในประเศทิเบต ลีบไปถึงประเศจีน ญี่ปุ่น เป็นต้น จะกล่าวเฉพาะสายเถรวาทที่พระมหินทเถระนำไปประดิษฐานในลังกาก่อน เมื่อพระมหินทเถระกับคณะสงฆ์ไปประดิษฐานพระพุทธรูปในลังกาทวีป พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กับประชาชนชาวเกาะออกบวชเป็นอันมาก และได้เล่าเรียนพระธรรมวินัยมีความรู้แตกฉาน **พระมหินทเถระ** พร้อมด้วย**พระเจ้า**

เทวานัมปิยติสสะ จึงปรารภทำสังคายนา เพื่อแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีปแล้ว จึงได้ประชุมกันทำสังคายนาที่**ถูปาราม** อนุราชบุรี มีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก สังคายนาครั้งนี้ ประชุมพระสงฆ์ผู้กระทำ ๖๘,๐๐๐ รูป **พระมหินทเถระเป็นผู้ถาม พระอริฏฐเถระ** **ชาวเกาะสีหะเป็นผู้วิสันหา** ทำอยู่ ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า **จตุตถสังคายนา**คือสังคายนาครั้งที่ ๔ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๑ ในประเทศลังกาทำภายหลังพุทธปรินิพพานระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖ กับ พ.ศ. ๒๗๖ ปี (แต่ไม่ถึง พ.ศ. ๒๗๖) แสดงว่า พระพุทธศาสนาได้หยั่งลงมั่นในลังกา เพราะได้มีพระภิกษุชาวเกาะเองเล่าเรียนรู้พระธรรมวินัยแตกฉาน สามารถวิสันหาพระธรรมวินัยได้ตลอดพระไตรปิฎก เป็นอันว่าพระศาสนาจะเจริญสืบไปได้โดยลำพังชาวเกาะ

(๕) ครั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะสิ้นพระชนม์แล้ว กษัตริย์พระวงศ์สีหะก็ได้ครองราชสมบัติสืบกันมา ๔ พระองค์ แต่นั้นก็เสียแผ่นดินแก่ทมิฬปัจจามิตร แล้วก็ชิงมาได้ แล้วก็เสียไปอีก จนพระเจ้าทุกฏคามิณีอภัยได้ช่วยชนะแก่พวกทมิฬ ปกครองประเทศสีหะเหมือนอย่างเดิม สืบพระวงศ์สีหะลงมาอีก ๔ ชั่วกษัตริย์ ก็ถึง**พระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัย** ทรงราชย์อยู่ได้หน่อยหนึ่งก็ถูกทมิฬปัจจามิตรกำจัดจากราชสมบัติเสียคราวหนึ่ง ต้องเสด็จหนีไปซ่อนซ่อนอยู่ในที่นั้น ๆ ถึง ๑๔ ปี จึงได้ยกมาปราบพวกทมิฬปัจจามิตร ผู้เข้าครองแผ่นดินอยู่ในเวลานั้นมีชัยชนะ ตั้งความเป็นเอกราชขึ้นได้อีก พระองค์ทรงระลึกถึงอุปการะของพระติสสะเถระ ผู้ได้อุปการะพระองค์ในคราวเสด็จหนีไปซ่อนซ่อนอยู่ในป่าใกล้เวสศศิรีวิหาร จึงทรงสร้าง**อภัยศิรีวิหาร**ถวาย ทรงนิมนต์พระติสสะเถระให้มาอยู่ในอภัยศิรีวิหารนั้น นายทหารผู้ใหญ่ ๗ นาย ก็สร้างวิหารถวายนายละแห่ง ๆ ทั้งพระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์ต่างบำรุงพระสงฆ์ผู้อยู่ในอาวาสของตน ด้วยปัจจัยลาภสมบุรณ์ พระสงฆ์ฝ่ายมหาวีรากล่าวยกโทษพระติสสะเถระ

ว่าคลุกคลีด้วยตระกูลคฤหัสถ์ กำจัดเสียจากพวก ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์ก็แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือพวกมหาวิหารฝ่ายหนึ่ง พวกอภัยคีรีวิหารฝ่ายหนึ่ง ในครั้งนั้นพระภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญาเห็นความเสื่อมทรามแห่งพระศาสนา และความเสื่อมถอยแห่งปัญญาของกุลบุตร เห็นว่านานไป จะไม่มีใครทรงจำพระไตรปิฎกไว้ได้ พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสูญ จึงพร้อมใจกันทำสังคายนา จารึกพระไตรปิฎกเป็นอักษรลงในใบลานที่มหาวิหารกรุงอนุราธปุรี มีพระสงฆ์ผู้ทำจำนวน ๑,๐๐๐ รูป มีพระพุทธตเถระเป็นประธาน มีพระติสสเถระเป็นผู้วิสัยชนา ได้พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย เป็นศาสนูปถัมภกทำอยู่ปีหนึ่งจึงสำเร็จ เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า **ปัญจมสังคายนา**คือสังคายนาครั้งที่ ๕ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๔๓๓ ปี ข้อความที่กล่าวมานี้กล่าวตามตำนานสังคายนา แต่ในเรื่องสังคิติวรค์ ที่สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑ แต่งเป็นภาษามคธ ตอนหนึ่งกล่าวอ้างคัมภีร์สาระสงเคราะห์ว่า เมื่อพุทธปรินิพพานล่วงมาได้ ๕๕๐ ปี ภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญาได้เห็นความเสื่อมพุทธิของสัตว์ทั้งหลาย จึงประชุมสงฆสันนิบาต มีจำนวน ๗๐๐ องค์ ในอาโลกเลนวิหาร ในมัลลประเทศ ลังกาทวีป มีอธิบดีชนบท เป็นผู้จัดการอารักขาให้ได้จารพุทธวจนะลงในใบลาน ส่วนในหนังสือสยามบุปสัมปวัตต์ว่า สังคายนาครั้งนี้ทำที่อลุวิหารในเมืองมาตุละ มีนายบ้านหรือพ่อเมืองผู้ปกครองอยู่ในแขวงเมืองมาตุละนั้นเป็นผู้อุตหนุน นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่าข้อที่กล่าวจะทำสังคายนาครั้งนี้เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ นั้นน่าจะผิด เพราะตั้งแต่ พ.ศ. ๔๔๐ จนถึง พ.ศ. ๔๕๔ เป็นเวลาที่พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยยังกำลังเที่ยวหลบหนีพวกทมิฬอยู่ในมัลลประเทศ ฉะนั้นจึงยังไม่ได้สร้างอภัยคีรีวิหารสังคายนาครั้งนี้จึงน่าจะทำในหัวเมือง ในเวลาบ้านเมืองมียุคเข็ญ เป็นเหตุให้พระสงฆ์สี่พันมาปรารภกันขึ้นว่า พวกทมิฬมีจลาจลได้มาเป็นใหญ่ใน

ลังกาทวีปถึง ๓ ครั้งมาแล้ว และมีเหตุเกิดรบพุ่งกันจนบ้านเมืองระส่ำระสาย เกรงจะหมดยุคพระธรรมวินัยไตรปิฎก เพราะเหตุบ้านเมืองเป็นจลาจลเนื่อง ๆ ประกอบทั้งเห็นว่าการล้างปัญญาทรงจำของบุคคลก็เสื่อมไปโดยลำดับ จึงประชุมช่วยกันเขียนพระไตรปิฎกไว้เป็นตัวอักษร แต่อย่างไรก็ดี ลังคายนาคครั้งนี้ควรนับว่าเป็นลังคายนาคครั้งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระภิกษุสงฆ์ชาวสีห์ฟ้าได้เขียนพระไตรปิฎกไว้เป็นตัวหนังสือ หนังสือพระไตรปิฎกนี้ได้เป็นหลักฐานแห่งพระธรรมวินัยในบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิฝ่ายเถรวาทสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ และในสมัยทำลังคายนาคครั้งนี้ปรากฏในตำนานว่า พระสงฆ์ได้แยกออกเป็น ๒ ฝ่ายดังกล่าวมาแล้ว

(๖) กษัตริย์พระวงศ์สีห์ฟ้าได้สืบพระวงศ์มาโดยลำดับ จนถึงพ.ศ. ๗๕๒ ภายหลังเมื่อเกิดนิกายมหายานขึ้นในชมพูทวีปข้างฝ่ายเหนือได้ประมาณ ๘๐ ปีเศษ **พระเจ้าโฆหารติส** ได้เสวยราชย์ ณ เมืองอนูราชบุรี ในแผ่นดินนั้นมีพระสงฆ์พวกอภัยคีรีวิหารรับลัทธิธรรมวินัยตามเวตุลยานปิฎกมาประพุดตีในลังกาทวีปเป็นครั้งแรก เวตุลยานปิฎกนี้ในหนังสือสยามบุปผิมัทธตอธิบายว่า เวตุลพรหมณ์ผู้มีมีจนาภิภูมิตี ที่ปลอมบวชครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชในสมัยทำลังคายนาคครั้งที่ ๓ ได้แต่งขึ้นเพื่อทำลายพระธรรมวินัย พระเจ้าโฆหารติสได้ทรงทราบจึงให้เนรเทศภิกษุผู้ถือลัทธิเวตุลยานไปเสียดนอกพระราชอาณาเขต และให้เผาหนังสือเวตุลยานเสีย ทำพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปให้คืนคงตามเดิม สืบต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ พระสงฆ์พวกอภัยคีรีวิหารกลับถือลัทธิเวตุลยานขึ้นอีก ในครั้งนี้ได้มีพระสงฆ์อภัยคีรีวิหารด้วยกันเองบางพวกไม่เห็นด้วยจึงแยกไปอยู่เสียดที่วิหารอื่น ไม่เข้ากับทั้งพวกมหาวิหาร ทั้งพวกอภัยคีรีวิหาร จึงเกิดนิกายใหม่ขึ้นอีกนิกายหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๗๙๕ เรียกว่า**สาครนิกาย** ตามนามพระสาครเถระผู้ตั้งนิกายนี้ขึ้น ต่อมาในภายหลังเรียก**เซตวัน**

วิหารนิกายตามชื่อเซตวันวิหาร ที่พระเจ้ามหาเสนผู้สืบพระวงศ์ต่อมา (หลายชั่วกษัตริย์นับจากพระเจ้าโวหารติส) ทรงสร้างถวายพระเถระองค์หนึ่งในนิกายนี้ที่ทรงเลื่อมใส แต่ต่อมา พระสงฆ์พวกเซตวันวิหารกลับถือลัทธิเวตุลยานเข้าอีก พระสงฆ์สี่หฟจึงแยกเป็นนิกายฝ่ายใต้คือนิกายฝ่ายเถรวาท หรือทักษิณยาน ๒ นิกาย เป็นนิกายฝ่ายเหนือคือนิกายฝ่ายอาจริยวาทหรืออุตฺรยาน ๑ นิกาย ต่อมาถึงแผ่นดินของพระเจ้ามหานาม ผู้ได้เสด็จผ่านพิภพเมื่อ พ.ศ. ๙๕๓ ได้มีพระเถระชาวชมพูทวีป ๒ องค์ คือพระพุทฺธทตฺตาคารย ๑ พระพุทฺธโฆษาจารย์ ๑ ได้ไปยังลังกาทวีป พระพุทฺธทตฺตาคารยได้ไปก่อนได้รับอัยการของพระคัมภีร์หลายคัมภีร์แล้วก็กลับพระพุทฺธโฆษาจารย์ได้ไปภายหลัง ได้ชักชวนพระภิกษุชาวสี่หฟผู้รู้พระไตรปิฎก ให้ช่วยกันชำระสอบสวนพระไตรปิฎกพร้อมด้วยอรรถกถา ให้แปลจากภาษาสี่หฟเป็นมคธภาษา ได้แต่งหนังสือขึ้นใหม่อีกบางคัมภีร์ เช่นหนังสือวิสุทฺธิมรรคเป็นต้น เมื่อชำระสอบสวนและแปลใหม่เป็นมคธภาษาแล้ว ก็จารึกลงในใบลาน การชำระแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นภาษามคธแล้วจารึกลงในใบลานในครั้งนี้ นับว่าเป็นสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง ทำในโลหปราสาท เมืองอนูราชปุรี พระเจ้ามหานามเป็นศาสนูปถัมภก เรียกต่อจากสังคายนาในชมพูทวีปว่า **ฉฺนฺทรสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๖ แต่นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศลังกาทำภายหลังพุทธปรินิพพาน ๙๕๓ ปีล่วงไปแล้ว (บางแห่งแสดงว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ปี)

(๗) ในรัชสมัยของกษัตริย์ต่อมา ทมิฬได้มาเป็นใหญ่สืบต่อไปอีกหลายชั่วคน กษัตริย์สี่หฟจึงกลับมาได้ราชสมบัติอีก พระนามว่า **พระเจ้าธาตฺเสน** (พ.ศ. ๑๐๐๒) ทรงเลื่อมใสในลัทธิเวตุลยาน ทรงให้พระสงฆ์พวกเซตวันวิหารว่าเรียน เป็นเหตุให้พระสงฆ์ ทั้งฝ่ายเซตวันวิหาร ทั้งฝ่ายอภัยคีรีวิหาร พวกกันนับถือลัทธิเวตุลยาน ยังคงถือลัทธิเดิมอยู่แต่

ฝ่ายมหาวีรหาร ต่อมาได้มีพระเถระชื่อ **โชติบาล** มาแต่ชมพูทวีป ได้โต้แย้งว่าลัทธิเวตุลยานนั้นไม่ถูกต้อง ทำให้คนเป็นอันมากผู้ที่ตื้นนิยมในลัทธินั้น กลับมานับถือลัทธิเดิม สืบต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ ถึงพระเจ้า **ศิลาเมฆ** เสนครองเมืองลังกา (พ.ศ. ๑๓๘๐) ทรงนิยม **ลัทธิวัชรบรรพตนิกาย** ที่ข้ามมาจากชมพูทวีป เป็นเหตุให้คนอื่นพลอยนิยมตามลัทธินี้ มีแสดงในหนังสือสยามบุปผัมพัตวว่า ในสมัยพระเจ้าสิริหัตสรองมจรรนครข้างฝ่ายใต้ในชมพูทวีป (ร่วมสมัยกับพระเจ้ากุมารทาส ครองกรุงลังกา เมื่อ พ.ศ. ๑๐๕๖) มีพระสงฆ์พวก ๑ เรียกว่า **สังฆมิตตนิกาย** ประพฤติผิดธรรมวินัยต่าง ๆ เช่นนุ่งห่มผ้าเขียว ความประพฤติล่วงพระวินัยที่มีโทษถึงอันตมวิตถุ แต่งหนังสือขึ้นคัมภีร์ ๑ เรียกว่า **นิลวัตถาสนะ** ยกย่องลัทธิอันลามกของตน พระเจ้าสิริหัตสรองมจรรนคร มีรับสั่งให้จับภิกษุพวกนี้ได้เป็นอันมาก ให้ครอกไฟเสียกับทั้งคัมภีร์ที่แต่งขึ้น จะย้อนมากล่าวถึงเหตุการณ์ในลังกาต่อไป ต่อมาไม่นาน พวกทมิฬยกมาตีราชธานี พระเจ้าศิลาเมฆเสนาต้องอพยพมาตั้งเมืองไปลันนรฐะเป็นราชธานี ครั้นล่วงรัชกาลนี้แล้ว พระเจ้ากัลลสเปนที่ ๔ ได้ครองกรุงลังกา (พ.ศ. ๑๔๐๑) ทรงเป็นสัมมาทิฐิ โปรดให้จัดระเบียบพระสงฆ์ทั้ง ๓ นิกาย คือ **มหาวีรหารนิกาย** **อภัยคีรีวิหารนิกาย** **เซตวันวิหารนิกาย** ให้เรียบร้อย มีรับสั่งให้ป้องกันชายพระราชอาณาเขต มิให้ใครพาลัทธิมิชฉาทิฐิเข้ามาสั่งสอน ต่อมาจากนี้กษัตริย์วงศ์สิหฬไปปกครองลังกาสืบต่อกันมาอีกนาน แต่เสื่อมอำนาจลงโดยลำดับ เพราะแย่งชิงราชสมบัติกันบ่อย ๆ และพวกทมิฬมาอยู่ในลังกามากขึ้นทุกที กษัตริย์สิหฬไม่สามารถจะปราบปรามพวกทมิฬไว้ในอำนาจได้ ช้ายังใช้พวกทมิฬเป็นกำลังทำการรบพุ่งแย่งชิงราชสมบัติกันและกัน พวกทมิฬจึงมีกำลังและอำนาจขึ้น จนถึงรัชสมัยพระเจ้ามทินท์ที่ ๔ ครองกรุงลังกา (พ.ศ. ๑๕๖๖) กองทัพทมิฬชาวโจลมณฑลยกมาตีได้ราชธานี จับพระเจ้ามทินท์ไปชมพูทวีป ลังกาทวีปต้อง

ตกไปเป็นประเทศราช ขึ้นแก่โจลราชภฏอยู่ถึง ๔๘ ปี เมื่อบ้านเมืองมี
 จลาจลเนื่อง ๆ จนที่สุดต้องตกอยู่ใต้อำนาจทมิฬ ซึ่งมีได้เลื่อมใสใน
 พระพุทธศาสนา ประกอบทั้งพระสงฆ์สี่หีฟเองก็เกิดแตกหักกันเป็น
 หลายพวกหลายเหล่าตั้งที่กล่าวมา พระศาสนาในลังกาทวีปจึงทรุดโทรม
 ลงโดยลำดับ จนถึง พ.ศ. ๑๖๑๔ เชื้อวงศ์กษัตริย์สี่หีฟแต่ก่อน จึงรพฟง
 ได้ชัยชนะพวกทมิฬ กลับตั้งราชวงศ์สี่หีฟได้อีก กษัตริย์สี่หีฟที่มีชัยชนะ
 ได้ราชสมบัติคืนคราวนี้มีพระนามว่า**พระเจ้าวิชัยพาหุสิริสังฆโพธิ** ตั้งเมือง
 ไปลันนรุวะเป็นราชธานี เมื่อจัดการฝ่ายราชอาณาจักรเรียบร้อยแล้ว ทรง
 ปรรวมจะบำรุงพุทธจักรให้รุ่งเรืองดังแต่ก่อน ทรงเห็นว่าในลังกาทวีปใน
 เวลานั้น ไม่มีภิกษุสงฆ์ที่บริสุทธิ์ในศาสนวงศ์ แม้พอจะเลือกหามาให้ครบ
 คณะสงฆ์ให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวสี่หีฟได้ จึงโปรดให้นิมนต์ภิกษุสงฆ์
 ในอารมณประเทศจำนวน ๒๐ รูป ไปให้อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวสี่หีฟ
 นี้เป็นครั้งแรกที่ในลังกาทวีปต้องนิมนต์พระสงฆ์ประเทศอื่น มาให้
 อุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา แต่พระสงฆ์นิกายต่าง ๆ ที่มีอยู่แต่เดิม ก็
 น่าจะมีอยู่ เพราะไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินได้โปรดให้กำจัดแต่อย่างไร
 เมื่อล่วงรัชกาลพระเจ้าวิชัยพาหุแล้ว มีพระเจ้าแผ่นดินได้ครองลังกาทวีป ๓
 องค์ ถึงพระเจ้าปรักกมพาหุได้ผ่านพิภพเมื่อ พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้า
 แผ่นดินองค์นี้มีอำนาจมาก นับว่าเป็นมหाराชพระองค์หนึ่ง ได้ทรง
 ปราบปรามนิคมชนบทต่าง ๆ ในเกาะลังกา จนราบคาบอยู่ในอำนาจทั้งสิ้น
 ทรงยกทัพข้ามไปปราบพวกทมิฬในชมพูทวีปจนได้เมืองในปาณฑย-
 ประเทศและโจลมณฑลไว้เป็นเมืองขึ้น เมื่อทรงปราบปรามแผ่พระราช
 อาณาเขตออกไปกว้างขวางสำเร็จแล้ว ทรงปรารถนึ่งสงมณฑลในลังกาทวีป
 ซึ่งยังมีลัทธิปาปิกษุอยู่เป็นอันมาก ทรงปรารถนาจะทะนุบำรุงพระพุทธ
 ศาสนาให้เจริญจึงทรงอาราธนา**พระมหากัสสปเถระ** ผู้อยู่ ณ อุทุมพรคิริ
 วันวิหารให้รับภารธุระ แล้วกำจัดพระอลัชชีเสียเป็นอันมาก ด้วยประทาน

ผ้าขาวให้ลี้กเสียด ครั้นชำระพระศาสนาให้ผ่องใสแล้วโปรดให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ทำสังคายนาพระธรรมวินัยคือชำระพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นภาษาสีหฬบ้าง ภาษามคธบ้าง ปะปนกันอยู่ให้แปลออกเป็นภาษามคธทั้งสิ้น แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ **พระเจ้าปรักกมพาทุมหาราช** ทรงเป็นศาสนูปถัมภกเรียกต่อสังคายนาในชมพูทวีปว่า **สัตตมสังคายนา** คือสังคายนาครั้งที่ ๗ แต่นับเป็นสังคายนา ครั้งที่ ๔ ในประเทศลังกา ทำภายหลังพุทธปรินิพพานหลังจาก พ.ศ. ๑๖๙๖ ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าปรักกมพาทูได้ราชสมบัติ (แต่ในตำนานสังคายนาของเราว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๗)

อารมณประเทศที่กล่าวถึงข้างต้นในพงศาวดารลังกาไม่ได้บอกถิ่นฐานไว้ให้ชัด แต่ในหนังสือที่ชาวลังกาแต่งในชั้นหลังกล่าวว่า คือรามัญประเทศนี้เอง มีคำอ้างในตำนานเกี่ยวกับเมืองย่างกุ้งว่า พระเจ้าปุลณนริทซึ่งครองเมืองหงสาวดีแต่ดึกดำบรรพ์ได้เคยตั้งเป็นเมืองชื่ออารมณ เมื่อราว พ.ศ. ๑๒๔๗ แต่ข้ออ้างนี้ไม่มีหลักฐานประกอบ ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ประดิษฐานในรามัญประเทศมาช้านาน สันนิษฐานว่าตั้งแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระได้นำมา พร้อมกับพระมหินทเถระในสมัยสังคายนา ครั้งที่ ๓ รามัญประเทศจึงเป็นแหล่งตั้งอยู่แห่งพระพุทธศาสนาสายเถรวาทตั้งแต่ต้นมาโดยลำดับ แม้พม่าก็ได้พระพุทธศาสนาเถรวาทไปจากรามัญ ดังที่มีกล่าวไว้ในตำนานเมืองพุกามว่า เดิมพวกม่านถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานซึ่งชาวอินเดียพามาตั้งเมืองม่านโดยทางบก ต่างลัทธิกันกับพวกมอญ ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าอโนรุทมหาราชทรงได้ราชสมบัติเมื่อพ.ศ. ๑๕๘๗ ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกามอันเรียกว่าอริมันนบุรี ทรงแผ่พระราชอาณาเขตออกไปกว้างขวาง ต่อมาทรงเลื่อมใสในพระเถระฝ่ายเถรวาทรูปหนึ่งผู้เป็นชาวเมืองสะเทิม (ชาวเมืองรามัญ) ทำให้ทรงเลื่อมใสในลัทธิเถรวาท จึงทรงทะนุบำรุงพระสงฆ์

ลัทธิเถรวาทให้ตั้งเป็นหลักแหล่งขึ้นในราชอาณาจักร ต่อมาได้ยกกองทัพไปตีได้เมืองสะเทิม ทรงให้นำพระไตรปิฎกกับทั้งพระสงฆ์นิคายเถรวาทในเมืองสะเทิมมายังเมืองพุกาม ให้กำจัดพวกภิกษุลัทธิมหายานแต่เดิมเสียทั้งหมดให้มีแต่พระสงฆ์นิคายเถรวาท หรือหินยานอย่างเดียว เรื่องการได้พระไตรปิฎกของพระเจ้าอโนรุธมหาราชนี้กล่าวตามพงศาวดารพม่า แต่ในพงศาวดารทางประเทศไทยมีแสดงว่าพระเจ้าอโนรุธได้จากลังกาทวีป แม้ในหนังสือรัตนพิมวงค์ก็กล่าวว่า พระมหามณีร์ตนปฏิมากรแก้วมรกตได้มาสู่ประเทศนี้พร้อมกับพระไตรปิฎกที่ได้มาจากลังกาทวีปเมื่อครั้งพระเจ้าอโนรุธมหาราช ตามหลักฐานที่กล่าวมานี้แสดงว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ตั้งอยู่เป็นหลักฐานในรามัญประเทศมานาน และเป็นสายเดียวกันกับในลังกาทวีป เพราะออกมาครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชด้วยกัน และสืบมาจากสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยกัน เพราะฉะนั้น การที่กล่าวว่า อารมณประเทศ คือรามัญประเทศนั้นจึงมีเหตุผลสม

(๘) กษัตริย์วงศ์สีหฬ ได้ครองลังกาสืบมาอีกหลายพระองค์ เพราะเกิดจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้นอีก เป็นเหตุให้พระยามาฆะทมิฬชาวลังการาชบุรุษยกกองทัพมาตีได้ลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๗ และได้ครอบครองราชสมบัติ ณ เมืองโปลันนรุวะ ในสมัยนี้ได้มีราชวงศ์สีหฬองค์หนึ่งไปตั้งเป็นอิสระอยู่ ณ เมืองทัมพนียในมหารัฐ ปรากฏพระนามภายหลังว่า **พระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓** พระเจ้าวิชัยพาหุนี้ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทรงปรารถนาว่าพระไตรปิฎกเป็นต้น ซึ่งอยู่ในราชอาณาจักรเดิม ตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกมิถิลาทมิฬ เกรงว่าพระธรรมวินัยจะเสื่อมสูญ จึงให้ประชุมสงฆ์ที่**วัดวิชัยสุนทราราม** ที่ทรงสร้างขึ้น มี**พระสังฆรักขิตมหาเถร** องค์หนึ่ง **พระเมธังกรมหาเถร** องค์หนึ่ง เป็นประธานทำสังคายนาอีกครั้งหนึ่งซึ่งควรนับว่าเป็นสังคายนาที่ ๕ ในลังกาทวีป

(๙) ต่อมาถึงแผ่นดิน**พระเจ้าปิตุติปรักรมพาหุที่ ๓** ได้เสวย

ราชย์ ณ เมืองทัมพนิย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๙ กษัตริย์องค์นี้ได้ทรงสร้างเมืองสิริวัตนบุรี (คือเมืองแกนตี) ขึ้นในมายาร์รัฐ และยกทัพไปตีเมืองโปลันนรฐะอันเป็นราชธานีเดิมได้คืนมาจากพวกทมิฬ เมื่อได้พระนครคืนแล้วปรากฏแก่พระราชหฤทัยว่า พระศาสนาในราชธานีศรีรามองไปเป็นอันมาก จึงให้ประชุมพระสงฆ์มี**พระอรัญญิกเมธังกรมหาเถร**เป็นประธาน ทำสังคายนาอีกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งควรนับว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ ๖ ในลังกาทวีป

พระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เข้ามาถึงพระนครสุโขทัย เมื่อเป็นราชธานีของประเทศสยามครั้งสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็ได้เข้ามาในระหว่างสังคายนาครั้งที่ ๕-๖ ในลังกาทวีปที่กล่าวมานี้ และพระสงฆ์ลังกาวงศ์พวกนี้เองน่าจะได้นำเอาลักษณะกำหนดพระสงฆ์เป็นคามวาสี และอรัญญวาสี เข้ามาแสดงจนเป็นแบบแห่งการแบ่งคณะสงฆ์ในประเทศสยามนี้เป็นสองฝ่ายสืบมา เพราะตามความในหนังสือสยามบุปผิมัทพัตว่ในสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีปนั้น พระสังฆรักชิตมหาเถระเป็นพระธรรมกถึกที่ปรากฏเกียรติคุณมาก ทำนองจะเป็นฝ่ายคามวาสี ส่วนพระเมธังกรมหาเถร เป็นพระเถระฝ่ายวนวาสี นับว่าเป็นฝ่ายคณฤชระพวกหนึ่ง ฝ่ายวิปัสสนาธุระพวกหนึ่ง

น่าสังเกตว่า การทำสังคายนาครั้งหลัง ๆ ใช้เวลามากขึ้นโดยลำดับ แสดงว่าน่าจะมีการเพิ่มเติมขึ้นมาโดยลำดับ ทั้งในพระวินัยทั้งในพระธรรมดังจะเห็นได้ว่าในพระวินัยได้มีวิภังค์ซึ่งนับถือว่าเป็นอรรถกถารุ่นเก่ารวมอยู่ด้วย ในพระธรรมได้มีบางพระสูตรที่น่าสงสัยว่าเติมเข้ามาภายหลังเช่น จันทิมสูตร สุริยสูตร และในปัญญาสติกขันธกะ กับสัตตสติกขันธกะในวินัยปิฎก แสดงเรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ ๒ ก็แสดงว่าสังคายนาพระวินัยและพระธรรม สมตามพระพุทธรังษตรัสสั่งไว้เมื่อใกล้จะปรินิพพานให้พระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาเมื่อพระองค์ทรงล่วงไป และแสดงว่าทั้ง ๒ ขันธกะนี้เติมเข้ามาภายหลัง แม้เมื่อรวบรวมเป็น

พระไตรปิฎกขึ้นแล้ว บางคัมภีร์ เช่นกถาวัตถุในพระอภิธรรมปิฎก ก็มีกล่าวไว้ว่ารวบรวมขึ้นภายหลัง แต่แม้จะมีบางข้อไม่น่าเชื่อแทรกเข้ามา ก็ยังดีกว่าไม่มีหลักฐานเสียเลย เพราะผู้มีปัญญาใช้ปัญญาพิจารณา ยังพอเลือกถือเอาได้ว่าเป็นของเก่า หรือแทรกเข้าใหม่ควรเชื่อ หรือไม่ควรเชื่อ และส่วนมากถึงจะแทรกเข้าใหม่ก็มีประโยชน์

สังคายนาดังแต่ครั้งที่ ๑ ตามที่กล่าวมานี้ เป็นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาททั้งหมด มีเฉพาะครั้งที่ ๑-๒-๓ ซึ่งทำในชมพูทวีป แต่เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ไปในนานาประเทศหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว สังคายนาที่ทำในประเทศนั้น ๆ ก็เป็นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาทเฉพาะประเทศ เช่นสังคายนาของพระสงฆ์สายเถรวาทประเทศลังกาดังที่กล่าวมา แต่ลังกาเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนาตั้งอยู่มั่นคงตลอดจนได้จารึกพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษร ฉะนั้นสังคายนาที่ทำในลังกาจึงเป็นที่นิยมนับถือในต่างประเทศหลายครั้ง เช่นในประเทศสยามนั้นนับถือสังคายนาที่ทำในชมพูทวีป ๓ ครั้ง และในลังกาอีก ๔ ครั้ง คือนับต่อมาจากครั้งที่ ๑ จนถึงครั้งที่ ๗ ดังที่มีแสดงไว้ในหนังสือสังคีตวงศ์ ภาษามคธ ที่สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน แต่งในรัชกาลที่ ๑ และในคำถวายพระพรของสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงในคราวปรารภทำสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑ นั้น (มีในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑) ในคำถวายพระพรนั้น นับสังคายนาที่ทำที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าติโลคมหาราชเป็นครั้งที่ ๘ นับสังคายนาที่ทำในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น เป็นครั้งที่ ๙ ดังจะคัดข้อความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารนั้นมาลงไว้ดังต่อไปนี้

“จึงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้พิรุณมาช้านานแล้ว หากษัตริย์พระองค์ใดจะทำนุบำรุงให้เป็นศาสนูปถัมภกมิได้

แต่กำลังอาตมาภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่ทำนุบำรุงอยู่ แต่เห็นจะไม่สำเร็จ และกาลเมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ พระพุทธองค์ผู้ทรงทศอรหาคุณอัน ประเสริฐ เมื่อพระองค์บรมมเหสีพระปรีนิพพานมัญญพุทธอาสน์เป็น อัญฐานะไสยาสน์ระหว่างนางรังทั้งคูในศาลาโนทยานของพระเจ้ามลราช ไกลกรุงกุสินารานครมีพระพุทธภิกษุทั้งหลายว่า 'ดูกรรมทั้งปวง พระธรรมวินัยอันใดทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นอันพระตถาคตเทศนา สั่งสอนท่าน เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรม ชั้นนั้น จะเป็นครูสั่งสอนท่านและสรรพสัตว์ทั้งปวงต่างองค์พระตถาคต สืบไป' พระองค์ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้ อาศัยพระปริยัติธรรมจะนี้แล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน"

"จำเดิมแต่สมเด็จพระสัมพุทธเจ้านิพพาน ถวายพระเพลิงแล้วได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระเจ้าระลึกถึงคำพระสุภักข์ทักขิกขุว่ากล่าวติเตียน พระบรมศาสดาเป็นมูลเหตุ จึงดำริการจะทำสังคายนาเลือกสรรพระภิกษุ ทั้งหลาย ล้วนพระอรหันต์ทรงพระจตุปฏีสัมภิกษาญาณกับพระอาณนัทธิเป็น เสกขบุคคผลพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้พระอรหันต์ในราตรีรุ่งขึ้นวันจะสังคายนา พอครบ ๕๐๐ พระองค์ มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชเป็นศาสนูปถัมภก ทำ สังคายนาพระไตรปิฎกในพระมณฑป แทบถ้ำ สัตตบรรพตคฤหา ณ เขา เวภารบรรพต ไกลกรุงราชคฤห์มหานคร ๗ เดือนจึงสำเร็จการปฐมสังคายนา"

"ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาแล้วได้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุชาววัชชี ความเป็นอลัชชีสำแดงวัตถุ ๑๐ ประการ กระทำผิดพระวินัยบัญญัติและ พระมหาเถระชีนมาสพ ๘ พระองค์ มีพระยศเถระเป็นต้น พระเวรัตเถระเป็น ปรีโยสาน ชำระทสวัตตฤทธิกรรม ๑๐ ประการให้ระงับ ยังพระพุทธศาสนา ให้บริสุทธิ์ แล้วเลือกสรรพระอรหันต์อันทรงพระปฏีสัมภิกษาญาณ ๗๐๐ พระองค์ มีพระสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในวาลุการามมหาวิหารไกลกรุงเวสาลี พระเจ้ากาลาสีกราช เป็นศาสนูปถัมภก

๘ เดือนจึงสำเร็จการทุติยสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี ครั้นนั้นเหล่าเดียรถีย์เข้าปลอมบวชในพระศาสนา จึงพระโมคคัลลีบุตรติศเณร ยังพระเจ้าศรีธรรมโศกราชให้เรียนรู้ในพุทธสมัย แล้วชำระสิกขาเถรเถียรเสีย ๖๐,๐๐๐ ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วพระโมคคัลลีบุตรติศเณรจึงเลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๑,๐๐๐ พระองค์ ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในโอศการามวิหารใกล้กรุงปตลิสฺบุตรมหานคร พระเจ้าศรีธรรมโศกราช เป็นศาสนูปถัมภก ๔ เดือนจึงสำเร็จตติยสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี จึงพระมหินทรเถรเจ้าออกไปลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมคือหยั่งรากพระพุทธศาสนาลงในเกาะลังกาแล้ว พระซีณาสพทั้ง ๓๘ พระองค์ มีพระมหินทรเถร และพระอริกฐเถร เป็นประธาน กับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑,๑๐๐ รูป ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในมณฑลอุปัชฌายวิหารใกล้กรุงอนุราชบุรี พระเจ้าเทวานัมปิยติศ เป็นศาสนูปถัมภก ๑๐ เดือนจึงสำเร็จการจตุตถสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๔๓๓ ปี ครั้นนั้นพระอรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนาจะเสื่อมลง เพราะพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกให้ขึ้นปากเจนนั่นเบาบางลงกว่าแต่ก่อน จึงเลือกพระอรหันต์อันทรงปฏิสัมภิทาญาณ และพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงพระปริยัติธรรมมากกว่า ๑,๐๐๐ ประชุมกันใหม่หาวิหารใกล้เมืองอนุราชบุรี พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยเป็นศาสนูปถัมภก ทำมณฑปถวายให้ทำการสังคายนา คือจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ทั้งพระบาลีและอรรถกถาเป็นสิงหฬภาษา ปี ๑ จึงสำเร็จการปัญจมสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๔๕๖ ปี จึงพระพุทธโฆษาจารย์เจ้า ออกไปแต่ชมพูทวีปแปลพระไตรปิฎกอันเป็นสิงหฬภาษาออกเป็น

มคธภาษา แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ ในโลหปราสาทเมืองอนุราชบุรี พระเจ้ามทานามเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จ นับเนื่องเข้าในฉัตตมสังคายนา”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑๕๕๗ ปี ครั้งนั้นพระเจ้าปรากรมพาทุราชได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ย้ายพระนครจากอนุราชบุรีมาตั้งอยู่เมืองปู้รัตติมมหานคร จึงพระมหากัสสปเถระเจ้า กับพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงธรรมวินัย ประชุมกันชำระพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นสิ่งหยาบภาษาบ้าง มคธบ้างปะปนกันอยู่ ให้แปลงแปลออกเป็นมคธภาษาทั้งสิ้น แล้วจารึกลงลานใหม่ พระเจ้าปรากรมพาทุราชเป็นศาสนูปถัมภกปี ๑ จึงสำเร็จบริบูรณ์ นับเนื่องเข้าในสัตตมสังคายนา”

“เบื้องหน้าแต่นั้นมา จึงพระเจ้าธรรมนุรุผู้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองอริมัตถบุรี คือเมืองพุกามออกไปจำลองพระไตรปิฎกในลังกาทวีป เชิญลงสำภาษายังชมพูทวีปนี้ แต่นั้นมาพระปริยัติธรรมจึงแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศทั้งปวง บรรดาที่เป็นสัมมาทิฏฐินับถือพระรัตนตรัยนั้นได้จำลองต่อ ๆ กันไป เปลี่ยนแปลงอักษรตามประเทศภาษาของตน ๆ ก็ผิดเพี้ยนวิปลาศไปบ้างทุก ๆ พระคัมภีร์ที่มากบ้าง ที่น้อยบ้าง”

“ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๐๒๐ ปี จึงพระธรรมทินนเถระเจ้า ผู้เป็นมหาเถรอยู่ ณ เมืองนพีสีนคร คือเมืองเชียงใหม่ พิจารณาเห็นว่าพระไตรปิฎกพิรุณมากทั้งพระบาลี และอรรถกถาฎีกา จึงถวายพระพรแก่พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดีดีลกราช ซึ่งเสวยราชสมบัติ ณ เมืองเชียงใหม่ว่า จะชำระพระปริยัติธรรมให้บริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดีดีลกราช จึงให้กระทำพระมณฑปในมหาโพธารามวิหารในพระนคร พระธรรมทินนเถระจึงเลือกพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกมากกว่า ๑๐๐ ประชุมพร้อมกันในพระมณฑปนั้น กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกตกแต่ัมให้ถูกต้องบริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดีดีลกราชเป็นศาสนูปถัมภก ปี

๑ จึงสำเร็จนับเนื่องเข้าในอัฐมสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง”

“เบื้องหน้าแต่นั้นมา พระเถรานุเถรในชมพูทวีปได้เล่าเรียนพระไตรปิฎกและสร้างสืบต่อกันมาและทำพระยาเศรษฐีคฤหบดีมีศรัทธาสร้างไว้ในประเทศต่าง ๆ คือเมืองไทย เมืองลาว เมืองเขมร เมืองพม่า เมืองมอญ เป็นอักษรสำสมผิดเพี้ยนกันอยู่เป็นอันมาก หาทำพระยาและสมณะผู้ใดที่จะศรัทธาสามารถอาจชำระพระไตรปิฎกขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ดูจกานแต่ก่อนนั้นมิได้”

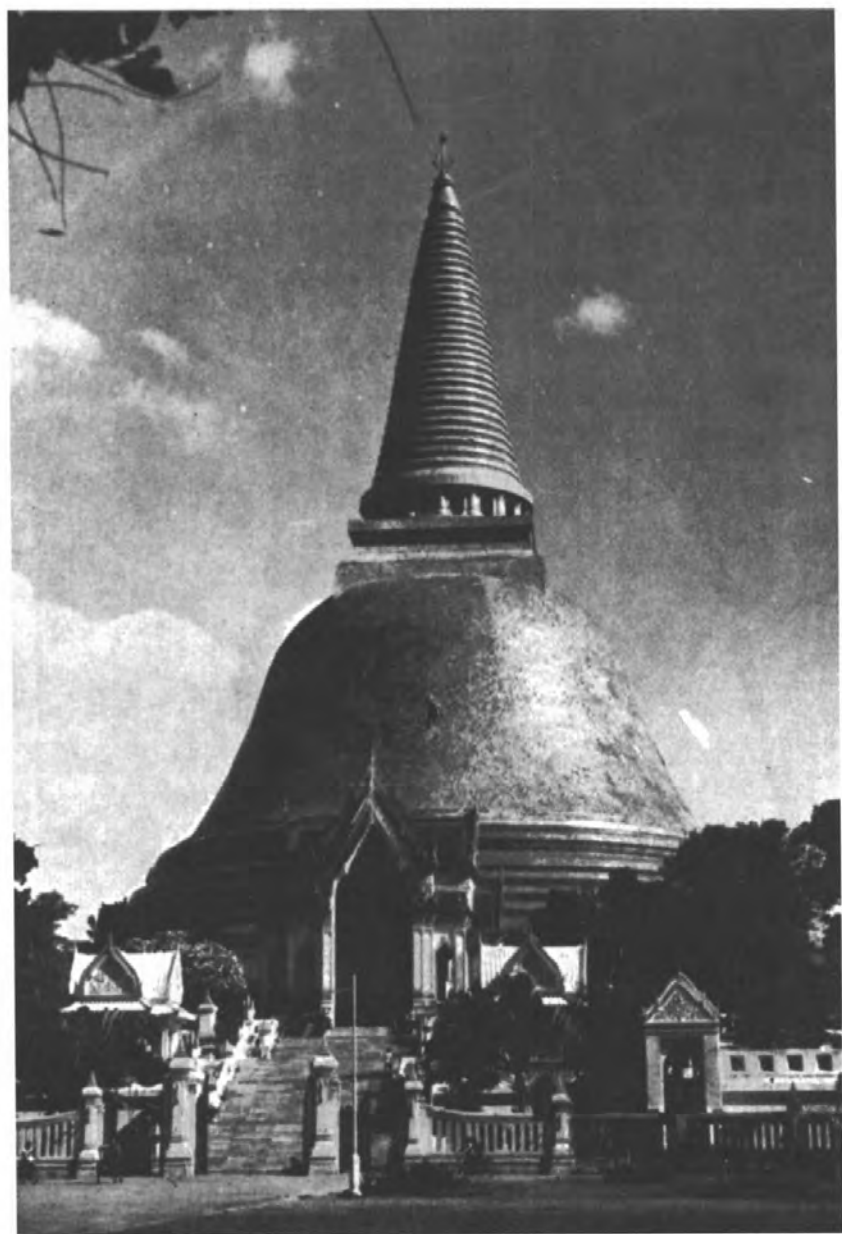
“ครั้นพระพุทธศาสนาว่างมาได้ ๒๓๐๐ ปีเศษแล้ว บรรดาเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง ก็เกิดการยุทสงครามแก่กันถึงพินาศฉิบหายด้วยภัยแห่งปัจฉามิตร มีผู้ร้ายเผาเว้าวอาวามพระไตรปิฎกก็สาบสูญสิ้นไป จนถึงกรุงศรีอยุธยาเก่าก็ถึงแก่กาลพินาศแตกทำลายด้วยภัยพม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและพระเจดีย์สถานทั้งปวงก็เป็นอันตรรายสาบสูญไป สมณะผู้รักษารำเรียนพระไตรปิฎกนั้นก็พลัดพวกล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนักป้องกันข้าศึกศัตรูมิได้ เหตุฉะนั้นพระไตรปิฎกจึงมิได้บริบูรณ์ เสื่อมสูญร่วงโรยมาจนเท่าทุกวันนี้”

พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อได้ทรงสดับพระสงฆ์ราชาคณะถวายพระพรโดยพิสดารดั่งนั้น จึงดำรัสว่า “ครั้งนี้ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงมีอุตสาหะในฝ่ายพระพุทธจักรให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้น เป็นพนักงานโยม ๆ จะสู้เสียสละชีวิตบูชาพระรัตนตรัยสุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธศาสนาจงได้” พระราชาคณะทั้งปวงรับสาธุแล้ว ถวายพระพรว่า “อาตมาภาพทั้งปวงมีสติปัญญาอ่อนน้กไม่เหมือนท่านแต่ก่อน แต่จะอุตสำห้ชำระพระปริยัติธรรมสนองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา และสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาครั้งนี้

ก็นับได้ชื่อว่านมสังคายนาครบ ๙ ครั้ง จะยังพระปริยัติศาสนาให้ถาวร
วัฒนายืนยาวไปในอนาคตสมัยสิ้นกาลช้านาน”

แต่ในประเทศพม่า นับถือสังคายนา ๓ ครั้งที่ทำในชมพูทวีป
นับถือสังคายนาที่ทำในลังกาทวีปแต่เพียงครั้งเดียว คือครั้งที่ ๕ ที่จาร์ก
ลงเป็นตัวอักษร นับต่อเป็นครั้งที่ ๔ ต่อจากนี้นับต่อในประเทศพม่าคือ
ครั้งที่ ๕ ทำที่เมืองมัณฑเล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ พระเจ้ามินดงเป็นผู้อุปถัมภ์
ภิกษุสงฆ์ผู้ทำ ๒,๔๐๐ รูป มีการจารึกพระไตรปิฎกลงบนหินอ่อน ๗๒๙
แผ่นใช้เวลา ๕ เดือน ครั้งที่ ๖ เริ่มทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ที่มหาปาสาณ
คูหา ห่างไปทางเหนือเมืองย่างกุ้ง ประมาณ ๗ ไมล์

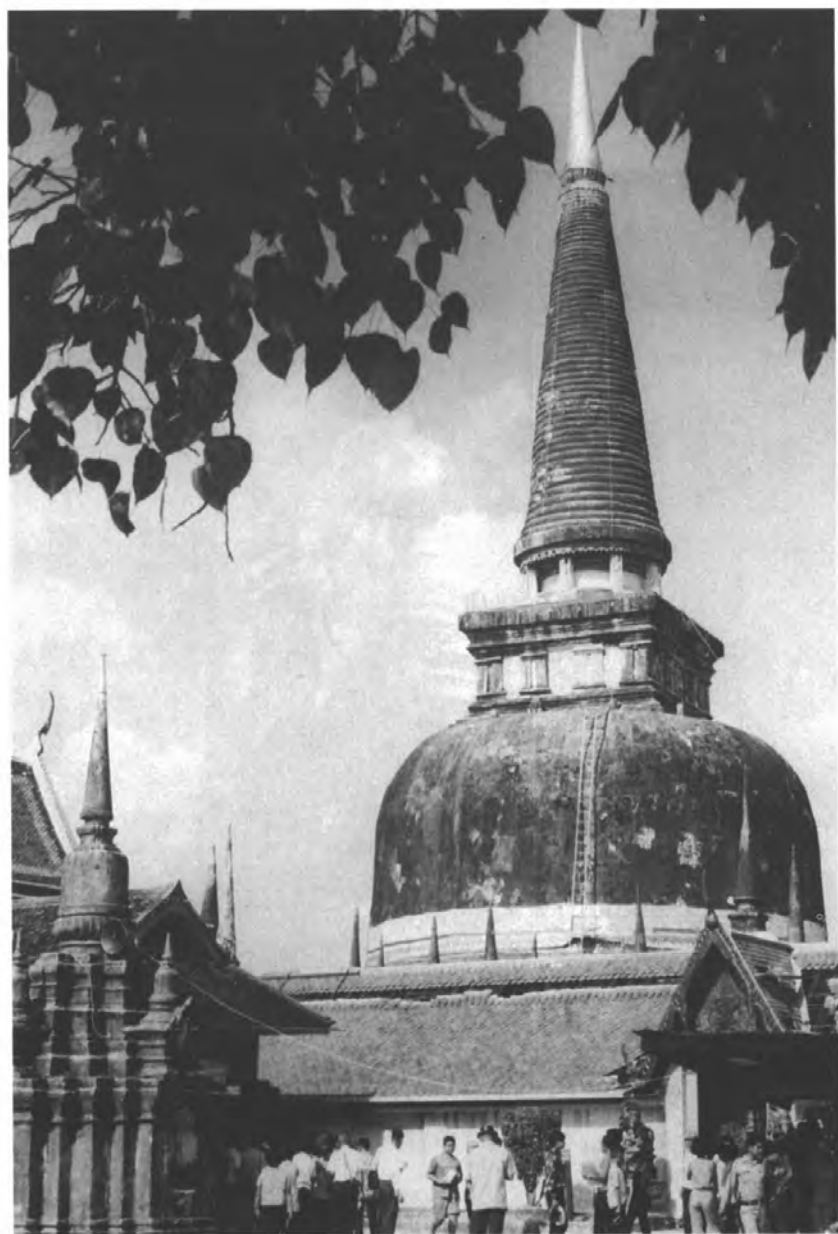

พระปฐมเจดีย์ พุทธเจดีย์แห่งแรกในประเทศไทย

ทัศนียภาพพุทธสถานในเมืองพุกาม

พระบรมธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช

ทัศนียภาพวัดในเมืองหงสาวดี

พุทธสถานในเมืองสุโขทัย

พุทธสถานในล้านนา พระธาตุดอยสุเทพ

พื้นพระพุทธศาสนา

ตอน ๒

ในประเทศไทยสยามนี้ ตามประวัติศาสตร์ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดีแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาหลายสายหลายยุค คือ

ยุคที่ ๑ เถรวาท (หินยาน) สายกรุงปาฏลีบุตร คือพระพุทธศาสนาสายพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งมาจากกรุงปาฏลีบุตร ได้มาประดิษฐานเป็นครั้งแรก ในสมัยหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ สำหรับในดินประเทศไทยสยามปัจจุบัน น่าจะตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติมอญ หรือใช้ภาษามอญ (เพราะได้พบศิลาจารึกภาษามอญ)ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองนครปฐม ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่า เมืองทวารวดี ด้วยมีพุทธเจดีย์ใหญ่น้อย เช่น พระปฐมเจดีย์เป็นต้น ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ พุทธเจดีย์เหล่านั้น มีศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร ภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธ ภาพสลักเป็นแผ่นพุทธอาสน์และรอยพระพุทธบาท เป็นโบราณวัตถุแบบที่ชาวอินเดียสร้างกันก่อนสมัยมีพระพุทธรูปสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จึงสันนิษฐานกันว่าเมืองนครปฐมนี้คือสุวรรณภูมิ

ยุคที่ ๒ อัจฉริยวาท (มหายาน) สายกรุงศรีวิชัย พระพุทธ

ศาสนาลัทธินี้ชาวอินเดียอาจนำเข้ามาก่อนแล้ว เมื่อเกิดลัทธิมหายานแพร่หลายในอินเดียก็ได้ แต่ไม่มีหลักฐานทางโบราณวัตถุประกอบ ต่อมาราว พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์ซึ่งครองกรุงศรีวิชัยมีอำนาจมาก แผ่อาณาเขตมาถึงแหลมมลายู (ตั้งแต่มณฑลสุราษฎร์ลงไปจนถึงมณฑลปัตตานี) ได้นำพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานที่ชาวศรีวิชัยนับถือมาสั่งสอนด้วย ยังมีพุทธเจดีย์ตามอย่างลัทธินี้ เช่น พระมหาธาตุเมืองไชยา พระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชองค์เดิมเป็นต้นปรากฏอยู่ แต่พระพุทธศาสนาลัทธินี้ คงยังไม่แผ่เจริญไปถึงทางเหนือ คงอยู่เพียงเขตแหลมมลายูดังกล่าวจนถึงราว พ.ศ. ๑๕๕๐ มีกษัตริย์เชื้อสายชาวประเทศศรีวิชัยองค์หนึ่งขึ้นมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช ได้มาครองเมืองลพบุรีราชบุตรของกษัตริย์องค์นั้นได้ไปครองประเทศกัมพูชา ประเทศนี้กับประเทศกัมพูชาจึงรวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์อันเดียวกัน มีกล่าวในศิลาจารึกสมัยนั้น (หลักที่ ๑๙ อยู่ในหอสมุดสำหรับพระนคร) ว่าที่เมืองลพบุรีมีทั้งพระสงฆ์นิกายสเถวีระ (เถรวาท) และนิกายมหายาน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่านิกายสเถวีระคงเจริญอยู่ในประเทศสยาม นิกายมหายานพร้อมทั้งศาสนาพราหมณ์ คงเจริญอยู่ในประเทศกัมพูชามาก่อน แต่เมื่อประเทศสยามรวมอยู่ในอำนาจราชวงศ์กัมพูชา นิกายมหายานพร้อมทั้งศาสนาพราหมณ์ จึงเข้ามาเจริญอยู่ในประเทศสยามยุคนี้เป็นสมัยที่ลัทธิมหายานเข้ามาเจริญอยู่ในประเทศสยาม นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า การใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรมกิติ การใช้สำเนียงสันสกฤตในการบรรพชาอุปสมบทกิติ (เลิกมาไม่สิ้นนานนัก) น่าจะเริ่มตั้งแต่ยุคนี้

ยุคที่ ๓ เถรวาทสายพุกาม (อริย์ทนต์บุรี) เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ พระเจ้าอัญรุทรมหาราชได้ราชสมบัติในประเทศพม่า ตั้งราชธานีอยู่ ณ เมืองพุกาม มีอำนาจมาก ปราบปรามประเทศรามัญไว้ในอำนาจแล้วแผ่

อาณาเขตเข้ามาถึงประเทศลานนา (คือมณฑลภาคพายัพบัดนี้) ลงมาจนถึงเมืองลพบุรี และทวารวดี พระเจ้าอนุรุธมหาราชทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทในเมืองพุกาม ได้นำพระพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทจากเมืองพุกามาตั้งสั่งสอนด้วย จนเจริญแพร่หลายทางภาคเหนือ (คือมณฑลภาคพายัพ) แต่คงไม่เจริญแพร่หลายลงไปจนถึงทางใต้ ลัทธิเถรวาทสายพุกามนี้ก็ได้มาจากสายรามัญเมืองสะเทิมดังกล่าวแล้วในตอนก่อน ฉะนั้น จึงเป็นสายเดียวกับที่เข้ามาสู่ประเทศสยามยุคแรก คือสายพระโสมนเรศวรและพระอุตรเถระ ผู้นำพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ พระพุทธศาสนาสายพุกามเข้ามาสู่ประเทศสยามนี้มีกล่าวถึงในตำนานทางประเทศนี้ เช่นในคำถวายพระพรปราชญ์ทำสังคายนาของพระสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานดังกล่าวในตอนก่อนแล้ว และมีกล่าวในตำนานนั้นว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกได้เข้ามาในสมัยนั้น

ยุคที่ ๔ เถรวาทสายลังกา ได้เข้ามาหลังจากสังคายนาครั้งที่ ๗ (นับต่อจากชมพูทวีป แต่นับเป็นครั้งที่ ๔ ในลังกา) สมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๖๙๖)^๑ ดังกล่าวแล้วในตอนก่อนเพราะพระสงฆ์ในประเทศนี้ได้ยินกิตติศัพท์เรื่องพระพุทธศาสนาในลังกา จึงออกไปบวชแปลงกลับมาตั้งลังกาวงศ์ขึ้นบ้าง นิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ในประเทศนี้บ้าง รวมหลายคราว จะกล่าวตามที่ค้นได้โดยลำดับดังต่อไปนี้

คราวแรก ได้มีพระสงฆ์ลังกาวงศ์มาตั้งคณะอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เพราะได้มีพระภิกษุไทยออกไปบวชแปลงที่ลังกาแล้วชักชวนพระภิกษุลังกากลับมาตั้งคณะขึ้น

๑. นี้กล่าวตามพงศาวดารลังกา แต่ในตำนานสังคายนาว่าทำสังคายนาครั้งที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ คำนับ ในคำถวายพระพรปราชญ์ทำสังคายนาของพระสงฆ์ ในรัชกาลที่ ๑ เรียงตามตำนานสังคายนาจึงกล่าวถึงสมัยสังคายนาครั้งที่ ๗ ก่อนสมัยพระเจ้าอนุรุธมหาราช

ที่แรกตั้งอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน ต่อมาก็เลื่อนขึ้นมาตั้งเจริญอยู่ในกรุงสุโขทัยราชธานีของไทยในสมัยแรกตั้งประเทศชาติในถิ่นประเทศนี้ ความซื่อปรีชาภูมิในศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหง สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ เศษว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎกทั่วทุกกัณฑ์ในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา” ดังนี้

คราวที่ ๒ มีกล่าวในตำนานโยนกว่า ตั้งแต่ จ.ศ. ๖๕๓ (พ.ศ. ๑๘๗๔) เป็นต้นมา มีพระเถระรามัญชาวเมืองมตีมา (เกาะตะมะ) ได้ไปอุปสมบทมาแต่เมืองลังกา แล้วกลับมาตั้งพระสงฆ์คณะลังกาวงศ์อยู่ในเมืองมตีมา พระเถระองค์นั้นมีนามว่าอุทุมพรบุพผามหาสวามี เจริญสีลาทีคุณปรากฏกิตติศัพท์มาถึงประเทศนี้ ครั้งนั้นมีภิกษุชาวเมืองสุโขทัย ๒ รูป ชื่อพระอินมหัสี ๑ พระสุมนะ ๑ สำนักอยู่กับพระมหาเถรสังฆราชานุพัทธในเมืองสุโขทัย เคยไปเรียนพระไตรปิฎกในกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์นั้น จึงลาพระสังฆราชไปยังมตีมานครรามัญประเทศ รับอุปสมบทบวชแปลงในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีแล้ว อยู่ศึกษาปฏิบัติในสำนักนั้นโดยคติลังกามาได้ ๔ พรรษา จึงกลับมาอยู่เมืองสุโขทัยได้ ๑๐ พรรษา แล้วจึงหาอุปสัมปทาเปกษะ (ผู้ปรารถนาจะอุปสมบท) ๘ รูป ไปบวชในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามี เพื่อจะนำมาตั้งคณะภิกษุสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองสุโขทัย พระมหาสวามีก็มอบให้พระเถระทั้งสองนำพระคาสนามาสู่สยามประเทศ ครั้งนั้นพระอินมหัสีมาอยู่เมืองเซียงกำแพงเพชร พระสุมนะมาอยู่เมืองสุโขทัยทำวินัยกรรมเป็นต้นว่า อุปสมบทและสมมติสีมาโดยคติลังกาในเมืองทั้ง ๒ นั้นสืบมา พระมหาธรรมราชากรุงสุโขทัยทรงสร้างวัดอัมพวันให้พระสุมนเถระอยู่ครอง ภายหลังเรียกว่าวัดป่าแก้ว

ในตำนานสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีกล่าวว่า พระมหาธรรมราชา (ลิไทย) พระราชนัดดาพระเจ้าขุนรามคำแหง มีพระราชศรัทธาจะทรง

ผนวชเป็นพระภิกษุ โปรดให้อาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชมาแต่ลังกา ทวีปแล้ว ได้เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุคราวหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นนักปราชญ์รอบรู้พระพุทธานุศาสตร์ ได้ทรงแต่งหนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นหนังสือเล่มแรกในอักษรศาสตร์ของไทย

คราวที่ ๓ พระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีกล่าวในหนังสือตำนานโยนกว่า ได้มีพระเถระชาวเมืองเชียงใหม่หลายองค์ คือ พระมหาธรรมคัมภีร์ ๑ พระมหาเมธีกร ๑ พระมหาญาณมังคล ๑ พระมหาสีลวงค์ ๑ พระมหาสารีบุตร ๑ พระมหารัตนสาคร ๑ พระมหาพุทธานุศาสตร์ ๑ รวม ๗ องค์เป็นต้น คิดปรึกษากันจะไปยังเกาะลังกา จึงชักชวนพระภิกษุอื่นได้อีก ๑๘ รูป รวมพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ๒๕ รูป พากันออกจากเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ เทียวไปเมืองเขมร ชักชวนพระเขมรได้อีก ๘ รูป มีพระมหาญาณสิทธิเป็นต้น รวม ๓๓ รูป พากันไปเกาะลังกา ได้ไปอุปสมบทแปลงใหม่ ณ อุทกสีมาเรือขนานในแม่น้ำกัลยาณี ที่ทำชื่อว่ายาปาปัญญะ ในคณะสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระธรรมจริยเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระวันรัตน์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อ จ.ศ. ๗๙๖ (พ.ศ. ๑๙๖๗) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระอินทราชาธิบดีที่ ๑ กรุงศรีอยุธยา) แล้วก็อยู่ศึกษาธรรมวินัยโดยคตลังกา ในเมืองลังกา

ครั้นอยู่มา ที่เมืองลังกาเกิดฝนแล้งข้าวแพง พระเถระานุเถระเหล่านี้เห็นจะอยู่ต่อไปไม่เป็นสุข จึงชักชวนกันกลับจากลังกาทวีป ได้ชวนเอาพระภิกษุลังกามาด้วย ๒ รูป คือพระมหาวิกรมพาหุ พรชชา ๑๕ รูปหนึ่ง พระอุดมปัญญา พรชชา ๑๐ รูปหนึ่ง โดยสารมากับสำเภากรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระพรหมมุนีเถระ และพระโสเมเถระ ออกไปลังกากลับมา ครั้นถึงกรุงศรีอยุธยาที่พักอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ได้ทำสังฆกรรมอุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุชาวกรุงศรีอยุธยา ครั้นออกพรรษาแล้วพากันไปเมืองสัชชานาลัย ให้อุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุที่เมืองนั้น ครั้น จ.ศ. ๗๙๒ จึงขึ้นไป

เมืองเชียงใหม่ สำนักอยู่ ณ รัตนมหาวิหาร คือ วัดป่าแดงหลวง ต่อจากนั้นก็ไปยังเมืองต่าง ๆ ให้อุปสมบทบวชแปลงพระภิกษุ และให้อุปสมบทกุลบุตรเป็นอันมาก ด้วยเหตุที่พระเถรานุเถระหมู่หนึ่ง นำคณะสงฆ์ลังกาวงศ์มาประดิษฐานในเมืองต่าง ๆ ดังนี้ จึงได้มีคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ คือ วันรัตน์ (คณะป่าแก้ว) ในนครทั้งหลายสืบมา

คราวที่ ๔ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อมา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์เข้ามาจากลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ แล้วเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุ เหมือนพระมหาธรรมราชา (ลิไทย) ประทับอยู่ ณ วัดพระจุฬามณี ข้างใต้เมืองพิษณุโลก ทรงอยู่ในสมณเพศถึง ๘ เดือน แต่ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะทรงผนวช โปรดให้ราชทูตไปยังสำนักพระเจ้าติโลกราชเมืองนครพิงค์เชียงใหม่ขอสงฆ์ไปทำสังฆกรรมในกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าติโลกราชให้อารานาพระเทพกุลเถระ กับพระอันดับ ๑๒ รูป ไปยังกรุงศรีอยุธยา

ตามตำนานประกอบกับหลักฐานอื่น ๆ แสดงว่า พระพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทลังกาวงศ์ได้เข้าไปตั้งเจริญอยู่ในเมืองภาคพายัพ มีเชียงใหม่เป็นต้นมานาน ดังมีกล่าวในตำนานโยนกว่า ในสมัยพระเจ้ากือนาเจ้านครพิงค์เชียงใหม่ (ตามตำนานโยนกว่า ครองเชียงใหม่ตั้งแต่ จ.ศ. ๗๒๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๐๐) ทรงได้ยืมกิตติศัพท์ของพระอุทุมพรมหาสวามี ในมติมานคร (ดังกล่าวในตอนที่ว่าด้วยพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาคราวที่ ๒) จึงใช้ให้ราชบุรุษไปอารานาพระมหาสวามีให้มาสืบพระศาสนาในนครพิงค์พระมหาสวามีไม่มา จัดให้พระภิกษุ ๑๐ รูป ผู้เป็นศิษย์ มีพระอานันทเถระเป็นประธานมาแทน ครั้นพระสงฆ์รามัญคณะนี้มาแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่อารานาให้สมมติสีมาและทำอุปสมบทกรรม พระสงฆ์รามัญทูลว่า พระมหาสวามีได้อนุญาตให้พระสุมนเถระ เป็นผู้นำพระศาสนามาประดิษฐานในประเทศนี้ แต่พระเถรานุเถระรามัญเหล่านี้หาได้รับอนุญาต

ไม่ จึงขอให้พระเจ้าเชียงใหม่อาราธนาพระสุมนเถระมาเป็นประธาน เพื่อทำสังฆกรรมร่วมกับพระเถระนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็แต่งตั้งให้ไปขอพระสุมนเถระจากกรุงสุโขทัย พระสุมนเถระจึงไปสืบทอดศาสนาที่ลี้ภัยมาในนครพิงค์เชียงใหม่ตั้งแต่นั้น พระเจ้าเชียงใหม่ทรงอุชฌายาภิเษกพระสุมนเถระให้เป็นมหาสวามี ชื่อว่าพระมหาสุมนบุพัตตมหาสวามี และพระเจ้าเชียงใหม่กับพระมหาสุมนเถระได้พร้อมกันสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุที่ยอดดอยอุสุจะบรรพต (ดอยสุเทพ) ณ วันเพ็ญวิสาขมาส จ.ศ. ๗๔๘ (พ.ศ. ๑๙๒๙)

ในตำนานโยนกได้แสดงไว้ดังนี้ พระสงฆ์ลังกาวงศ์คงดำรงมาโดยลำดับจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราชครองนครพิงค์เชียงใหม่ (ตามตำนานโยนกว่าระหว่าง จ.ศ. ๘๐๔-๘๔๙ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๐) ได้ให้ประชุมพระเถรานุเถระ มีพระธัมมทินเถระ วัดป่าตาล เป็นประธานทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ณ โปธารามวิหาร เมื่อพุทธศาสนายุกล่วงแล้วได้ ๒๐๒๐ ปี ทำอยู่ปีหนึ่งจึงสำเร็จ นับเป็นสิ่งคายนาครั้งที่ ๘ ดังกล่าวแล้วในตอนก่อน ในยุคนี้ได้มีพระเถระผู้รอบรู้พระไตรปิฎกในเชียงใหม่เป็นต้น แต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษามคธไว้หลายคัมภีร์ มีโยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ มังคลัตถปิณี เป็นต้น

ในสมัยใกล้เคียงกันนี้ พระเจ้ารามาชิตติก็ได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาตั้งคณะสงฆ์นิกายสีมามากลยาณีในรามัญประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๙ ดังที่กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วยศาสนวงค์ พระสงฆ์นิกายสีมามากลยาณี

ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์กรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นในลังกาทวีปสิ้นสมณวงศ์ เหตุด้วยเสียเมืองแก่พวกมิงฉาธิภูฏี พระเจ้ากิตติสิริราชสีหะกรุงลังกา ให้ทูตมาทูลขอพระสงฆ์ไทยไปให้บรรพชาอุปสมบทชาวสีห์ พระเจ้าบรมโกษฐ์โปรดให้ส่งพระสงฆ์ไทย มีพระอุบาลีและพระอริยมุนีเป็นหัวหน้าออกไปตั้งสมณวงศ์ในลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๖

ความวิบัติของสมณวงศ์ในลังกาทวีปครั้งแรกจนถึงต้องขอพระสงฆ์จากอารณประเทศไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ ได้กล่าวแล้วในตอนก่อน ส่วนความวิบัติของสมณวงศ์ในลังกาทวีปครั้งหลังจนถึงต้องขอพระสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่นี้ ควรจะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ทำให้วิบัติโดยย่อพอให้ทราบเรื่องติดต่อกันไป จะเล่าประวัติการณ์จากสมัยสังคายนาครั้งที่ ๘ ในลังกาทวีปที่กล่าวแล้วในตอนก่อน ต่อจากสังคายนาในครั้งนั้นได้มีการชำระพระคาสนาลังกาทวีปถึง ๓ คราว ตามที่กล่าวไว้หนังสือสยามบุปผัมพวัต คือในแผ่นดินพระเจ้าภูเวกชวาหุที่ ๔ ด้วยคำแนะนำของเสนาบดีคนหนึ่ง ชื่อ เสนาลังกาธิการ เมื่อพ.ศ. ๑๘๙๔ ครั้งหนึ่ง ในแผ่นดินพระเจ้าวิกรมพาทู ด้วยคำแนะนำของเสนาบดีชื่อ อลังกรณ (ผู้สร้างเมืองชัยวัฒนบุรี ที่ใกล้ท่าโคลัมโบ) เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ ครั้งหนึ่ง ในแผ่นดินพระเจ้าวิชัยพาทูที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๙ ครั้งหนึ่งทั้ง ๓ ครั้งนี้ พระเจ้าแผ่นดินได้โปรดให้ประชุมสงฆ์ ชำระเหล่าภิกษุอลัชชี ก่อกำจัดด้วยให้สึกเสียเป็นอันมาก เมื่อชำระในครั้งหลังได้วางระเบียบสงฆมณฑลเรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน ปรากฏกิตติศัพท์เลื่องลือมาถึงประเทศไทย มอญ เขมร และลานนาไทย จึงได้มีพระภิกษุในประเทศทั้ง ๔ นี้ออกไปบวชแปลงในลังกา ดังที่ปรากฏในพงศาวดารลานนาไทยพงศาวดารรามัญ ในระหว่างตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ลงมา จนถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกรุงศรีอยุธยาดังที่กล่าวมาข้างต้น ในรัชกาลต่อมาในลังกาทวีป ได้ย้ายราชธานีมาตั้งที่ชัยวัฒนบุรี ใกล้แม่น้ำกัลยาณี รัชกาลต่อ ๆ มาถึงพระเจ้าภูเวกชวาหุที่ ๖ พระเจ้ารามธิบดีกรุงหงสาวดีได้ส่งพระรามัญออกไปบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วรัชกาลต่อ ๆ มาถึงพระเจ้าธรรมปรักกมพาทูที่ ๘ ได้มีพวกฝรั่งโปรตุเกศ เริ่มมาตั้งภูมิลำเนาในลังกาทวีปที่ท่าโคลัมโบเมืองชัยวัฒนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ ไม่ยอมอยู่ในอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน ทำการต่าง ๆ

ตามอำเภอใจ จนเกิดเหตุต้องรบพุ่งกัน ชาวชัยวัฒน์บุรีต้องยอมเป็น
 ประเทศราชขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส เมื่อล่วงรัชกาลนี้แล้วใน
 รัชกาลต่อมาอีกก็เกิดเหตุเช่นนั้น จนถึงต้องพึ่งกำลังโปรตุเกส พวก
 โปรตุเกสจึงถืออำนาจที่ยะรุกรานตามหัวเมืองชายทะเลไปรอบเกาะลังกา
 และบังคับให้ชาวลังกาเข้ารีตถือศาสนาคริสต์ตั้ง รื้อทำลายวัดเจติยวิหารเผา
 พระไตรปิฎก ลีกพระเถรตลอดทางที่ไป แม้พระเจ้าแผ่นดินลังกาเอง
 ก็ต้องยอมให้ราชันต์ดาเข้ารีต ช้ายังมีเรื่องโอรสของเจ้าเมืองเสตวัจจะ
 มาyarัฐที่อยู่ในหมู่เขากลางเกาะชื่อราชสิงหะ ทำปีตุฆาต เกิดกลัวบาป
 จึงให้ประชุมสมณพราหมณ์ถามหาวิธีล้างบาป เมื่อภิกษุสงฆ์ตอบว่าเป็น
 อนันตริยกรรม ไม่มีทางจะล้างบาปได้ พวกพราหมณ์ตอบว่ามีวิธีล้างบาป
 ได้ จึงขัดเคืองภิกษุสงฆ์ รับนับถือศาสนาพราหมณ์ให้ลี้กพระเถรทำลาย
 เจติยวิหารเผาพระไตรปิฎกที่มีในเมืองที่อยู่ในอำนาจเสียสิ้น พวก
 โปรตุเกสทำลายล้างสมณวงศ์ในเมืองลังกาตอนชายทะเลก่อนแล้ว ราช
 สิงหะทำลายล้างตอนภายในอีกคราวหนึ่งในสมัยต่อเนื่องกัน จึงสิ้น
 สมณวงศ์ในลังกาทวีปอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าราชสิงหะที่ ๒
 ได้ครองลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๘ จึงขับไล่พวกโปรตุเกสออกไปจากลังกา
 ได้ด้วยอาศัยกองทัพเรือของพวกวิลันดาพร้อมกับกองทัพชาวสีห์ แต่ใน
 รัชกาลนี้ยังไม่มีโอกาสฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในรัชกาลพระเจ้าวิมลธรรมสุริยะที่
 ๒ ผู้เป็นพระราชโอรสครองลังกาต่อมาจึงได้เริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาด้วย
 ให้ไปขอคณะสงฆ์ที่เมืองยะไข่มาตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ ได้พระสงฆ์มา ๓๐ รูป
 มีพระสันตน์ตและพระโลกรักขบุคคลีเป็นหัวหน้า มาถึงเมืองสิริวัตนบุรีเมื่อ
 พ.ศ. ๒๒๔๐ พระสงฆ์เมืองยะไข่ได้อุปสมบทกุลบุตรเป็นภิกษุ ๓๐ รูป
 ให้บรรพชาเป็นสามเณร ๑๒๐ รูป พระสงฆ์ชาวยะไข่ได้มาถึงมรณภาพ
 ลงหลายรูป ที่เหลือก็พากันกลับเมืองยะไข่ ฝ่ายพระภิกษุชาวเมืองสีห์ซึ่ง
 ได้รับอุปสมบทใหม่ ต่อมาได้ลาสิกขาเสียบ้าง ถึงมรณภาพบ้าง หมดไป

ทั้ง ๓๐ รูป ไม่ทันจะให้อุปสมบทสืบสมณวงศ์ต่อมา จึงสิ้นสมณวงศ์ลงอีกคราวหนึ่ง จนถึงพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะครองลังกา (พ.ศ. ๒๒๘๒) ทรงได้สามเณรสรณังกรเป็นที่ปรึกษา ปรารภจะตั้งสังฆมณฑลขึ้นอีก ขึ้นแรกให้ไปขอพระสงฆ์เมืองยะไข่ แต่ไม่ได้พระสงฆ์มา ในเวลานั้นสมิงทอตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดี แต่ได้เป็นใหญ่อยู่เพียง ๕ ปี ก็เสียเมืองแก่สมิงแสงมูผู้เป็นตละมหาเสนาบดี ได้มีญาติวงศ์ของสมิงทอซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองครั้งสมิงทอเป็นใหญ่อยู่นั้น คนหนึ่งหนีภัยไปบวชเป็นพระภิกษุ สมิงแสงมูจับได้เห็นพระภิกษุจึงฝากกำปั่นวิไลนดา ให้พาไปปล่อยที่เกาะลังกา เมื่อพระมอญองค์นี้ไปถึงเกาะลังกา พระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะได้ทรงอุปถัมภ์และจะให้อุปสมบทแก่ชาวสีหฬุ จึงให้ไปขอคณะสงฆ์เมืองหงสาวดีตามคำแนะนำของพระมอญนั้น เพราะการจะให้อุปสมบทจำต้องมีพระสงฆ์ครบคณะเพื่อทำอุปสมบทกรรม แต่เรือราชทูตไปแตกกลางทาง การไปขอพระสงฆ์มอญจึงไม่สำเร็จสมประสงค์ ครั้งนั้นพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ ได้ทราบจากพวกพ่อค้าวิไลนดาว่า ในกรุงศรีอยุธยา พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมีพระภิกษุสงฆ์มาก บ้านเมืองเป็นปกติเรียบร้อย จึงแต่งราชทูตให้เข้ามาขอพระสงฆ์ยังกรุงศรีอยุธยา แต่พระสงฆ์ไทยยังไม่ทันออกไปก็สิ้นรัชกาลพระเจ้าศรีวิชัยราชสิงหะ พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะได้ครองราชสมบัติสืบมา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๐ และได้ทรงขอพระสงฆ์ไทยเข้ามาอีก พระสงฆ์ไทยคณะพระอุบาลี จึงได้ออกไปตั้งศาสนวงศ์ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖ อันเรียกว่าสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ซึ่งมีสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ ในคราวพระสงฆ์ไทยคณะพระอุบาลีออกไปให้อุปสมบทนั้น ปรากฏในพงศาวดารลังกาว่า พระเจ้าแผ่นดินยอมให้ผู้มีตระกูลเท่านั้นอุปสมบทเพื่อจะป้องกันมิให้ศาสนวงศ์เสื่อม ต่อมา มีชาวลังกาตระกูลต่ำอยากบวช จึงพากันไปขอบวชในเมืองพม่าในรัชสมัยพระเจ้าปะดุง (ตรงกับรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพ ฯ) แล้วกลับไปตั้งมรรมะวงศ์ขึ้นในลังกา

ยุคที่ ๕ เถรวาทสายสีมากลยาณีนิกายได้เข้ามาตั้งอยู่ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวช ได้ทรงรับสมณวงศ์สายนี้มาปฏิบัติ ตั้งเป็นธรรมยุติกนิกาย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ มีประวัติการตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ตอนที่ว่าด้วยพระราชประวัติ สมณวงศ์นี้ก็คือนักบวช หรือจะกล่าวว่าทั้งวงศ์ลังกา ทั้งวงศ์สุวรรณภูมิที่พระมหินทเถระ และพระโสณเถระพระอุตตรเถระ นำมาแต่เดิมก็ได้ อันยังมีวิสุทธิอยู่แต่ในรามัญประเทศในสมัยนั้น เพราะในลังกาทวีปเองก็ได้สูญสิ้นไปแล้ว จนต้องขอพระสงฆ์ไทยไปตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ดังกล่าวแล้ว

การปฏิบัติเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระภิกษุผู้ธรรมวาทินั้นยวาทิ และของท่านผู้อุปถัมภ์มีพระมหากษัตริย์เป็นต้น ทุกยุคทุกสมัยที่กล่าวมาแล้วนี้ ไม่เป็นการทำสังฆเภท เพราะเมื่อมีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ก็ต้องมี การสอบสวนชำระ เมื่อเป็นเช่นนี้ฝ่ายที่มีวาหะอย่างหนึ่ง ก็คงแยกออกจากฝ่ายที่มีวาหะอีกอย่างหนึ่งเป็นธรรมดา หรือกล่าวกลาง ๆ ฝ่ายที่มีวาหะอย่างเดียวกัน มีความเห็นและปฏิบัติอย่างเดียวกัน ก็จะรวมกันเป็นพวกหนึ่ง ๆ ตามความเห็นและการปฏิบัติที่เสมอเป็นอย่างเดียวกัน

ศาสนประวัติที่แสดงมานี้เป็นเครื่องรับรองว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุต ได้เป็นผู้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระโมคคัลลีสบุตรตีสสเถระ และพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นได้ทำการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาโดยลำดับ

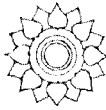
อนึ่ง ตามพุทธศาสนประวัติที่แสดงมา กล่าวโดยสรุปว่า ประเทศถิ่นที่พระพุทธศาสนาสายเถรวาทออกจากอินเดียมาประดิษฐานหยั่งรากอยู่มั่นคง มี ๒ คือ ประเทศลังกาที่ได้รับพระพุทธศาสนาสายพระมหินทเถระ ประเทศรามัญ (รวมทั้งพม่า และประเทศสยาม) ที่ได้รับพระพุทธศาสนาสายพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เมื่อศาสนวงศ์ในประเทศ

หนึ่งเศรำหมองวิบัติ เพราะเกิดจลาจลในบ้านเมืองหรือในสงฆมณฑลเอง ก็ได้ศาสนวงค์ในอีกประเทศหนึ่งไปตั้งขึ้นใหม่ ถือว่าเป็นการฟื้นฟูพระพุทธานุศาสนานา เหตุฉะนั้น พระพุทธานุศาสนาสายเถรวาทดั้งเดิมจึงดำรงสืบต่อมาได้ กล่าวโดยเฉพาะพระสงฆ์ชาวอารณประเทศ (รามัญ) ก็ได้เคยไปตั้งพินศาสนวงค์ในลังกามาแล้ว ต่อมาก็กลับไปรับลัทธิลังกาวงค์ (อาจจะพินศาสนวงค์ที่พระสงฆ์ชาวอารณประเทศไปตั้งขึ้นนั่นเอง) กลับมาสู่รามัญประเทศอีก คือพระสงฆ์ในกายสีมาก็ลยาณที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงรับมาตั้งเป็นคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น ศาสนวงค์ลังกาและรามัญสายดังกล่าวในสมัยนั้น สัมพันธ์กันใกล้ชิดและได้เข้ามาในประเทศไทยหลายครั้งหลายคราว พระสงฆ์คณะพระอุบาลีที่ออกไปตั้งศาสนวงค์ในลังกาอาจจะเฝ้าอยู่เฝ้าในวงค์ทั้ง ๒ ดังกล่าวก็ได้ แต่พระพุทธานุศาสนาที่เข้ามาสู่ประเทศไทยมีหลายลัทธิ หลายสาย หลายคราว และจะมาปะปนกันและเสื่อมลงอย่างไร ก็ยากที่จะทราบได้ ทั้งมาเกิดวิบัติขึ้นแก่บ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ อันเปรียบเหมือนเกิดวิบัติขึ้นแก่เรือนกาย พระพุทธานุศาสนาอันเปรียบเหมือนเรือนใจ ก็พลอยวิบัติ เพราะวัดวาอาราม พระไตรปิฎก และคัมภีร์พระพุทธานุศาสนาต่าง ๆ ถูกเผาทำลาย พระภิกษุสงฆ์กระจัดกระจายปราศจากการปกครองควบคุม ทางฝ่ายพุทธานุจักรเมื่อกู้ชาติขึ้นได้แล้ว พระมหากษัตริย์ก็ต้องทรงย้ายมาตั้งราชธานีขึ้นใหม่ ทางฝ่ายพุทธานุจักรพระมหากษัตริย์ทั้งในสมัยกรุงธนบุรี ทั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้ทรงพยายามฟื้นฟูพระพุทธานุศาสนาโดยลำดับ เช่นรวบรวมชำระพระคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นต้น ให้บริบูรณ์บริสุทธิที่เรียกว่าสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ดังกล่าวแล้ว และออกกฎหมายพระสงฆ์เป็นเครื่องห้ามและกำจัดบุคคลผู้ประพฤติผิดเป็นลำดับมา แต่ก็ยังเป็นไปในทางรวบรวมชำระตำราโดยมาก ยังไม่อาจชำระในทางศึกษาปฏิบัติได้มากนัก

ทั้งได้เกิดมีการอ้างถือลัทธิคติปัญญาอันตรธานขึ้นอีก ทำให้สิ้นอุตสาหะพยายามในอันที่จะปฏิบัติรักษาพระธรรมวินัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่เหมือนอย่างพระมหาเถระและพระมหากษัตริย์พุทธศาสนูปถัมภกในปางก่อน จึงทรงรับศาสนวงศ์พระสงฆ์รามัญนิกายสีมากลยาณีมาตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น ชื่อว่าได้ทรงฟื้นฟูศาสนวงศ์เดิมอันสืบเนื่องมาจากพระมหินทเถระ และพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ มาตั้งขึ้นในประเทศสยามอีกนั่นเอง ศาสนวงศ์นิกายสีมากลยาณีที่ทรงรับมานี้ แม้จะสืบมาแต่ลังกาวงศ์ดังกล่าว แต่ต่อมาก็หาไม่ได้ในลังกาอีกแล้ว เพราะได้เกิดวิบัติขึ้นในลังกาในเวลาต่อมา และเมื่อทรงรับมาแล้ว ในกาลต่อมาพม่าซึ่งรวมรามัญอยู่ด้วยก็เสียเอกราช แต่ศาสนวงศ์สายเดิมก็ได้เข้ามาตั้งอยู่ในประเทศไทยสยามนี้แล้ว เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงรับมาตั้งรักษาไว้ พระมหากษัตริย์รัฐบาล และพุทธศาสนิกชนชาวไทยในเวลาต่อมาก็ได้รับรองรักษาสืบมาจนถึงบัดนี้ เหตุฉะนั้นจึงสมควรถวายพระเกียรติอย่างสูง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ผู้ได้ทรงฟื้นฟูและรักษาพระพุทธศาสนา เพราะได้ทรงตั้งฟื้นฟูรักษาศาสนวงศ์สายเดิมสืบต่อมาจากลังกา รามัญและไทยสยามเดิมไว้ได้ เช่นเดียวกับพระเจ้าธรรมราชาผู้ฟื้นฟูรักษาพระพุทธศาสนาในปางก่อน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงฟื้นฟูตั้งศาสนวงศ์ขึ้นแล้ว ก็ไม่ทรงบังคับพระภิกษุสงฆ์ให้รวมเป็นนิกายเดียวกัน ด้วยวิธีกำจัดพระสงฆ์นิกายอื่นเสีย รักษาไว้แต่นิกายเดียว เหมือนอย่างพระเจ้าปรักกมพาทูเป็นต้น หรือด้วยวิธีให้พระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศสึกและบวชแปลงในสมณวงศ์ ที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่อย่างพระเจ้ารามธิบดี เพราะทรงเห็นว่า แม้จะทรงใช้พระราชอำนาจ รวมพระสงฆ์ให้เป็นนิกายเดียวกันได้ แต่ก็เป็นที่บังคับขึ้นใจ จักไม่ได้ผลยั่งยืนเพราะอาจทำให้รวมกันได้

เพียงชั่วคราวเท่านั้น ดังในประเทศลังกาและในประเทศรามัญนั่นเอง ต่อจากสมัยรวมนิกายของกษัตริย์สองพระองค์นั้นไม่นาน พระสงฆ์ก็แตกเป็นนิกายต่าง ๆ อีก เหตุฉะนั้น จึงไม่ทรงใช้พระราชอำนาจเหมือนอย่างนั้น แต่ทรงใช้พระมหากษัตริย์พระราชาหนพระบรมราชูปถัมภ์ทุกนิกายเสมอกัน ทรงชักนำนิกายที่ยังย่อหย่อนให้แก้ไขความประพฤติปฏิบัติในนิกายนั้น ๆ ให้ดีขึ้นเอง ด้วยพระบรมราชาบายอันสุขุมไม่เป็นการกระทบกระเทือน วิธีนี้ผู้อุปถัมภ์และผู้บริหารการคณะสงฆ์ มีพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมา และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นต้น ก็ได้ทรงใช้ในการบริหารคณะสงฆ์สืบต่อมา การคณะสงฆ์จึงค่อย ๆ ดีขึ้นทั้งโดยปริยัติทั้งโดยปฏิบัติโดยลำดับ เพราะได้รับระเบียบปฏิบัติที่ทรงพื้นตั้งขึ้นและที่ทรงวางไว้เป็นส่วนมากไปประพฤติปฏิบัติ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ลักษณะตัดสินสังฆเภท

สังฆเภทแปลว่า ความแตกกันแห่งสงฆ์ (ถ้ายังไม่แตก เพียงแต่ ร้าวราน เรียกว่าสังฆราชิ) ความที่สงฆ์แตกกันนั้นเรียกว่า สังฆเภท มี ๒ อย่าง คือมีบุคคลผู้ทำให้แตกกัน ที่เรียกว่า ทำสังฆเภท ๑ ไม่มีบุคคลผู้ทำให้แตกกัน สงฆ์แตกกันเอง ๑

อย่างแรกคือ มีผู้ทำสังฆเภทนั้น ในบาลีนัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทชั้นชก แสดงลักษณะผู้ทำสังฆเภทไว้ เก็บความมารวมกันได้ดังต่อไปนี้

(๑) เป็นภิกษุ มีใช้ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา (ภิกษุณีเป็นต้นพึงทำได้เพียงพยายามเพื่อทำสังฆเภท)

(๒) เป็นปกตัตตะ คือเป็นภิกษุโดยปกติ ไม่ต้องปาราชิกหรือถูกสงฆ์ยกวัตร

(๓) เป็นสมานสังวาสก์ มีธรรมเนียมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน ร่วมสังฆกรรมกันได้ (มีนิกายเดียวกัน)

(๔) อยู่ในสีมาาร่วมกัน คือ อยู่ในวัดเดียวกัน ทำสังฆกรรมร่วมกัน

(๕) แสดงอธรรมว่าอธรรม แสดงธรรมว่าอธรรม แสดงวินัยว่าวินัย แสดงวินัยว่าวินัย ฯลฯ

(๖) แยกทำอุโบสถ ทำปวารณา ทำสังฆกรรม แผนกหนึ่ง

ตัวอย่างผู้ทำสังฆเภทซึ่งได้ลักษณะครบตามที่ปรากฏในศาสนประวัติก็มีเพียงพระเทวทัตต์ผู้เดียวเท่านั้น ได้มีเล่าไว้ในบาลีสังฆเภท-ขันธกะและอรรถกถาว่า พระเทวทัตต์ มีความปรารถนาจะตั้งตนเป็น ศาสตাবริหารคณะสงฆ์ในฝ่ายศาสนจักร จึงกราบทูลพระบรมศาสดา ขอให้ทรงมอบการบริหารพระสงฆ์แก่ตน พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต จึงพยายามด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น แสดงวิตถุ ๕ ประการ นอกพระธรรมวินัย จนถึงพยายามเพื่อทำร้ายพระบรมศาสดาด้วยวิธีต่าง ๆ และแนะนำอชาต-ลัตตกุमारให้ทำปิตุฆาตเพื่อเป็นพระราชา ในฝ่ายอาณาจักร อชาตลัตต-กุमारแย่งราชสมบัติได้สำเร็จ โดยจับพระราชบิดาขังไว้จนสิ้นพระชนม์ใน ภายหลัง แต่พระเทวทัตต์ทำไม่สำเร็จ จึงแยกสงฆ์ผู้เป็นฝักฝ่าย เพราะ เห็นชอบตามวิตถุ ๕ ประการที่พระเทวทัตต์แสดงออกไปทำสังฆกรรม แผนกหนึ่ง ครุกรรมของพระเทวทัตต์ดังกล่าวมานี้ จึงเป็นไปเพื่อ ประทุษร้ายพระบรมศาสดา และพระพุทธรักษา ตรงกันข้ามกับปฏิปทา ของท่านผู้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาดังกล่าวมาข้างต้น เหมือนอย่างดำกับขาว

อนึ่ง ผู้ทำสังฆเภท ท่านก็ยังไม่ด่วนปรับว่าเป็นผู้ทำ อหันตริยกรรมทีเดียว ถ้าเห็นหรือสงสัยอยู่ว่า สงฆ์พร้อมเพรียงกัน ประพฤติพระธรรมวินัยดีอยู่แล้ว การทำสงฆ์พร้อมเพรียงกันดีอยู่เช่นนี้ ให้แตกกันเป็นการไม่ถูกไม่ชอบ แต่ก็ยังขึ้นทำสังฆเภทดังเช่นพระเทวทัตต์ จึงเป็นผู้ทำสังฆเภทที่เป็นผู้ทำอหันตริยกรรม สมด้วยลักษณะของผู้ทำ สังฆเภท ๒ จำพวกที่แสดงไว้ในบาลีสังฆเภทขันธกะ คือ

(๑) **ผู้ทำสังฆเภทที่พึงไปอบาย** (คือเป็นผู้ทำอหันตริยกรรม) ได้แก่ผู้ทำสังฆเภทที่เห็นหรือสงสัยในอธรรมว่าเป็นอธรรมเป็นต้น ก็ยัง แสดงว่านี่เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตฤศาสน์^{๔๐}

(๒) **ผู้ทำสังฆเภทที่ไม่พึงไปอบาย** (คือเป็นผู้ไม่ทำอหันตริยกรรม)

ได้แก่ผู้ทำสังฆเภทที่เห็นในอธรรมว่าเป็นธรรม และแสดงอธรรมว่าเป็นธรรม เป็นต้น คือเข้าใจผิดจริง ๆ และแสดงออกไปด้วยความเข้าใจผิด

หลักฐานที่อ้างมานี้แสดงว่า ผู้ที่เชื่อว่าทำสังฆเภทต้องประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวมานั้น เมื่อกล่าวสรุปโดยตรงก็คือ ผู้เป็นหัวหน้าในการทำสังฆเภทนั้น ตั้งตนเป็นพระคาสดาแข่งกับพระพุทธรเจ้า เช่น พระเวททัตต์ ส่วนท่านผู้ไม่ได้ตั้งตนแข่งกับพระพุทธรเจ้า แต่มีความเห็นในพระวินัยหรือในพระธรรมด้วยก็ตาม แตกต่างกันออกไป เช่นภิกษุชาวเมืองโกสัมพี และท่านที่เป็นต้นเหตุให้ต้องทำสังคายนา ไม่เชื่อว่าทำสังฆเภท เพราะไม่ได้ตั้งตนเป็นพระคาสดา แข่งกับพระพุทธรเจ้า

ส่วนความที่สงฆ์แตกกันเองนั้น ย่อมมีเพราะเหตุหลายประการ จะยกมากล่าวแต่บางประการตามที่ปรากฏในศาสนประวัติต่อไปนี้

(๑) สงฆ์เกิดมีความเห็นแตกต่างกัน กล่าวขัดแย้งกัน ในข้อธรรมวินัยว่า นี่เป็นธรรม นี่ไม่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่ไม่เป็นวินัย เป็นต้น อันเรียกว่า**เภทกรวัตตุ** (เรื่องทำให้แตกกัน) เป็นวิวาหาธิกรณขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างมาตั้งแต่ครั้งพุทธรกาล ในโกสัมพีกษัตริยะ ในวินัยปิฎกว่า พวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพีมีความเห็นในข้อหนึ่งว่าเป็นอาบัติ และไม่เป็นอาบัติต่างกัน ฝ่ายหนึ่งได้โอกาสก็ประกาศยกวัตรภิกษุรูปหนึ่งเพราะเหตุไม่เห็นอาบัตินี้เลยแตกกันเป็น ๒ พวก จนถึงแยกกันทำอุโบสถ ภายหลังเมื่อทำความเข้าใจให้ลงกันได้แล้ว ก็ตกลงปรองดองกันเข้าได้ ตัวอย่างนี้ไม่มีบุคคลสังฆเภท สงฆ์แตกกันเอง และต่างก็เป็นลัทธิภิกษุ มุ่งจะปฏิบัติพระธรรมวินัยให้ถูกต้องด้วยกัน เมื่อสงฆ์แตกกันด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ท่านไม่เรียกภิกษุผู้เนื่องอยู่ในสงฆ์นั้นว่าผู้ทำสังฆเภท แต่เรียกชื่อนานาสังวาสก และแสดงภูมิแห่งนานาสังวาสกภิกษุไว้ ๒ คือ ทำตนให้เป็นนานาสังวาสกด้วยตน หรือสงฆ์ประชุมกันยกวัตรเสีย เมื่อสงฆ์สามัคคีกันท่านก็เรียกภิกษุผู้เนื่องอยู่ในสงฆ์นั้นว่า **สมานสังวาสก** และแสดงภูมิของ

สมานสังวาสภิกษุไว้ ๒ คือ ทำตนให้เป็นสมานสังวาสด้วยตน หรือ
สงฆ์ประชุมกันเรียกภิกษุที่ถูยกวัตรเข้าหมู่

เมื่อพวกภิกษุผู้เป็นลัทธิ มุ่งประพตติฎกธรรมวินัยด้วยกันเกิด
แตกกันเป็นนานาสังวาสก เพราะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัยเช่นนี้,
พระบรมศาสดาก็ทรงปรารภนาให้มีสังฆสามัคคี แต่ที่เป็นธัมมิกสามัคคี
ในเวลาที่ยังเป็นนานาสังวาสกกันอยู่ ก็โปรดให้แยกกันทำสังฆกรรม
จนกว่าจะกลับเป็นสมานสังวาสก ด้วยธัมมิกสามัคคี

ข้อที่ว่าธัมมิกสามัคคีนั้น มีลักษณะตามที่ตรัสไว้คู่กับธัมมิกสามัคคี
ในวินัยปิฎก ดังนี้

สังฆสามัคคี ๒ อย่าง คือ

ก. **ธัมมิกสังฆสามัคคี** (สังฆสามัคคีที่ไม่ประกอบด้วยกรรม)
คือเมื่อสงฆ์แตกกัน สงฆ์ไม่วินิจฉัยวัตตุนั้น ไปจับมูลเหตุจากข้อที่มีใช้มูล
เหตุทำสังฆสามัคคี

ข. **ธัมมิกสังฆสามัคคี** (สังฆสามัคคีที่ประกอบด้วยกรรม) คือ
เมื่อสงฆ์แตกกัน สงฆ์วินิจฉัยวัตตุนั้น จับมูลเหตุจากมูลเหตุ ทำสังฆ
สามัคคี^๑

(๒) เกิดอลัชชีภิกษุขึ้นในสงฆ์ มีตัวอย่างในสมัยพุทธกาลตั้งแต่
เมื่อพระบรมศาสดายังมิได้ประทานพระพุทธานุญาตให้สงฆ์สวดพระ
ปาติโมกข์ในวันอุโบสถ ในสมัยนั้นเมื่อถึงวันอุโบสถ พระบรมศาสดาทรง
แสดงพระปาติโมกข์แก่ภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง (พระปาติโมกข์^๒ ที่ทรง
แสดงเองนี้หรือรถกถาแก้วว่า คือพระโอวาทปาติโมกข์) มีเล่ามาในปาติ-โมก
ขัญฐูปนขันธกะ ในวินัยปิฎก เก็บความแสดงโดยย่อว่าในวันอุโบสถ ๑๕

๑. วิ.มหา. ๕/๓๕๒

๒. วิ. จุลล. ๗/๒๘๓

คำ วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่จน
 ล่วงปฐมยาม ท่านพระอานนท์กราบทูลว่าภิกษุสงฆ์หนึ่งมานานแล้ว ขอให้
 ทรงแสดงพระปาติโมกข์ พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งจนล่วงมัชฌิมยาม
 ล่วงปัจฉิมยาม ท่านพระอานนท์ก็ได้กราบทูลอาราธนาโดยลำดับ จนเมื่อ
 อรุณขึ้น จึงตรัสว่า บริษัทไม่บริสุทธ์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ค้นหา
 พบบุคคลทุกิลผู้เป็นอสังวาสกะ (ไม่มีธรรมเครื่องอยู่รวม) กับภิกษุ
 ทั้งหลายจัดการให้ออกไปจากสงฆ์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่
 เป็นฐานะที่จะทรงแสดงปาติโมกข์ในบริษัทที่ไม่บริสุทธ์ จึงได้ทรงดแสดง
 ปาติโมกข์ด้วยพระองค์เอง ประทานพระพุทธานุญาตให้ภิกษุทั้งหลายสวด
 ปาติโมกข์ตั้งแต่นั้นมา เหตุที่เกิดขึ้นในครั้งนี้อย่างดทรงแสดงปาติโมกข์
 แต่ในภายหลังพุทธปรินิพพาน เหตุเช่นนี้เป็นเหตุให้สงฆ์งดทำอุโบสถด้วย
 ให้สงฆ์แตกกันออกไปด้วย ดังเช่นปรารภเหตุให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒-๓
 เพราะเมื่อมีพวกภิกษุอลัชชีเกิดขึ้นในสงฆ์ ถ้าพวกภิกษุฝ่ายลัชชีมีกำลัง
 มากกว่า ก็อาจจัดการให้ฝ่ายลัชชีออกไปจากหมู่ได้ แต่พวกอลัชชีเมื่อ
 ถูกให้ออกไปจากหมู่แล้ว ก็อาจไปตั้งพวกขึ้นต่างหาก ถ้าพวกภิกษุฝ่าย
 อลัชชีมีกำลังกว่า พวกภิกษุฝ่ายลัชชีก็ต้องหลีกเลี่ยงจากหมู่นั้นไปรวมกัน
 อยู่ฝ่ายหนึ่ง มีตัวอย่างในยุคทำสังคายนาครั้งที่กล่าวแล้ว แม้สงฆ์แตกกัน
 เพราะมีพวกอลัชชีอสังวาสกเกิดขึ้นในสงฆ์อย่างนี้ ท่านก็ไม่กล่าวผู้ใด
 ผู้หนึ่งว่าเป็นผู้ทำสังฆเภท

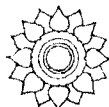
(๓) เกิดความเห็นคัดค้านหรือแก้พระธรรมวินัยขึ้นในสงฆ์ มี
 ตัวอย่างตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเหมือนกัน ดังเรื่องในวินัยปิฎก^๑ว่า ภิกษุชื่อ
 อริฏฐะ สามเณรชื่อกัณฑกะ เกิดทิวฐิลามก คัดค้านคำสั่งสอนของ
 พระพุทธเจ้า ภิกษุทั้งหลายห้ามไม่ฟังตรัสสั่งให้สวดสมณูสาสน์ภิกษุ ให้

๑. วิ.มท. ๒/๔๓๐

นาสนะสามเณรผู้มีทิฏฐิเช่นนั้นและห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลายคบ ความเห็น
 คัดค้านในครั้งนี้อันยังไม่มีกำลังไม่มีพรรคพวกพอเป็นเหตุให้สงฆ์แตกกัน
 เพราะได้ทรงบัญญัติสิกขาบทตัดต้นเหตุเสีย แต่ถ้าความเห็นคัดค้าน
 ที่เกิดขึ้นในสงฆ์ มีกำลัง มีพรรคพวกสนับสนุน ก็เป็นเหตุให้สงฆ์แตกกัน
 ได้ คือแตกกันเป็นฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านพวก ๑ ฝ่ายที่ไม่มีความเห็น
 คัดค้านและไม่ยอมคบกับฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านอีกพวก ๑ ถ้าฝ่ายที่มี
 ความเห็นคัดค้านแสดงลัทธิใหม่แก่พระธรรมวินัยเป็นสังฆกรรมปฏิรูปอีกด้วย
 ก็ยังเป็นเหตุให้สงฆ์แตกกันมากขึ้น มีตัวอย่างในครั้งพุทธกาลก็เช่น
 พระเทวทัตต์ ผู้แสดงวัตถุ ๕ ประการ ในภายหลังพุทธกาลก็เช่นพวก
 ภิกษุวัชชีบุตร ผู้แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ หรือพวกฝ่ายอจาริยวาท
 อันกลายมาเป็นมหายาน ซึ่งแสดงลัทธิต่างออกไป ดังที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้

หลักฐานตามที่กล่าวมาเหล่านี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ทำสังฆเภท แต่ทรงเป็นผู้ฟื้นฟู
 พระพุทธศาสนา ถ้าการปฏิบัติฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นการทำ
 สังฆเภทแล้ว การปฏิบัติฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของท่านผู้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา
 ทั้งหลายในอดีตดั่งที่เล่ามา ก็เป็นการทำสังฆเภททั้งหมด และการที่พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวแก่สมานสังวาสานานาสังวาส
 ห้ามสมาคมคบหากับภิกษุผู้อลัชชี หรือภิกษุผู้มีทิฏฐิลามกคัดค้าน
 พระธรรมวินัย ก็จะไม่เป็นไปเพื่อทำสังฆเภทด้วยหรือ

นอกจากนี้ ยังนำทำความระลึกให้เกิดขึ้นว่า ภิกษุแต่ละรูปใน
 สังฆมณฑลอาจทำตนให้เชื่อว่าเป็นผู้ทำ หรือพยายามเพื่อทำสังฆเภทโดย
 ไม่รู้ตัว เพราะเป็นอลัชชี หรือเพราะคิดแก่พระพุทธศาสนาให้ผิดแผกไป
 อย่างใดอย่างหนึ่ง

การประดิษฐานคณะ

ในคำประกาศเทวดา งานฉลองยุคในตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ท่านจึงได้รับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบมา **ในธรรมยุติกนิกายในศักราช ๑๑๘๗ ปีระกา สัปตศก**” ตามคำประกาศนี้ ศาสนวงศ์ในธรรมยุติกนิกายได้เริ่มขึ้นในศกนั้นตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๘ ศาสนวงศ์นี้สืบมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันพระสงฆ์สายเถรวาทหน้าสืบ ๆ กันมาตามลำดับสมัยสังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ จากนั้นพระสงฆ์มีพระมหินทเถระเป็นประมุขนำมาสู่ลังกาทวีปหรือสี่หฟประเทศและนำสืบ ๆ กันมา ต่อมาพระสงฆ์รามัญคณะสี่มาก็ลยณัรับนำมาสู่รามัญประเทศแล้วนำมาสู่ประเทศไทย พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายรับสืบมา เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับไว้จากสงฆ์รามัญก่อนในศกนั้น พระศิษย์หลวงเดิมและกุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสรับตามอีกหลายองค์ เมื่อเสด็จขึ้นไปประทับ ณ วัดสมอราย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒

ในพระลิขิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถึงพระสารศาสน์ ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖ (พิมพ์แจกงานบำเพ็ญกุศลถวาย วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๕๓) ความตอนหนึ่งว่า “...แต่ อันที่จริงคณะธรรมยุตค้อยเป็นมาโดยลำดับ ปีที่ออกหน้า ควรจะกำหนดว่าเป็นปีตั้งนั้น ตามเสด็จพระอุปัชฌาย์ของฉันทรัส จ.ศ. ๑๑๕๑....”

จ.ศ. ๑๑๙๑ ตามพระลิขิตนี้ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ เป็นปีที่เสด็จ
กลับไปยังวัดสมอราย

อนึ่ง มีกล่าวไว้ในคำประกาศเทวดางานฉลองยุคในตำนานวัดว่า
“จึงเสด็จกลับขึ้นไปยังวัดสมอราย ตั้งนิกายให้บรรพชาอุปสมบทแก่
กุลบุตรที่ศรัทธา สงเคราะห์แก่ศฤงคารด้วยธรรมกถาอนุสาสนโนวาทใน
ธรรมสวนกาล ประดิษฐานธรรมยุติกนิกายให้รุ่งเรืองแพร่หลายขึ้นในครั้ง
นั้น ภิกษุสงฆ์ในพรรษาสามสิบห่อนบ้างสามสิบเศษบ้างโดยชุกชุม”

คำว่า “ตั้งนิกายให้บรรพชาอุปสมบท...” มีปัญหาว่า

๑. ใครตั้งนิกาย ? ข้อความข้างต้นแสดงกัตตา คือ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. ใครให้บรรพชาอุปสมบท ? ตามประวัติที่กล่าวมาข้างต้น ผู้
ให้บรรพชาอุปสมบท เมื่อเสด็จไปประทับที่วัดสมอราย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒
ก็คือ พระสงฆ์สามเณยนิกายสีมกาลยาณี ๑๘ รูป ผู้รับอุปสมบทก็คือ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เองกับพระมหาเถระธรรมยุตต์ชั้นเดิมอีก
หลายรูป แต่ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำปฏิบัติ จึงถวายพระเกียรติให้ให้
เป็นกัตตาว่า “ตั้งนิกาย...” ในการตั้งนิกายนั้น ก็ต้องมีการให้บรรพชา
อุปสมบท จึงจักเป็นนิกายขึ้นมาได้ ในคำไหว้ครุบิณฑายจึงกล่าวอย่างนั้น
และท่านที่เป็นผู้นำ แม้เป็นผู้รับอุปสมบท ถ้าควรกล่าวว่าเป็นผู้ตั้งนิกาย
ได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังมีได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์เอง
จนเสด็จมาประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ มีพรรษา
เกิน ๑๐ แล้ว จึงทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ดังกล่าวในหนังสือตำนานวัด
หน้า ๒๔ ว่า “ในการรับกุลบุตรเข้ามาอุปสมบท เมื่อเสด็จมาอยู่วัดนี้แล้ว
ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์เอง” และทรงบำรุงธรรมยุติกนิกายให้เจริญยิ่งขึ้น
ดังกล่าวในคำประกาศเทวดา งานฉลองยุคว่า “ครั้นถึงศักราช ๑๑๙๘ ปี

วอก อัญฐศก ๓ วัน ๔ ๕ ๖ คำ เพลาเช้า ๓ โมง ๘ นาที เสด็จลงมาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ ฯ ทรงทำนุบำรุงสั่งสอนบริษัทศฤงคารพรพชิตให้เจริญ ยิ่งขึ้นไปด้วยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่สมควรแก่ธรรมวินัย” ในตำนานวัดกล่าว ว่า มีคนเข้ามาบวชมากขึ้นโดยลำดับ ในตอนปลายแห่งสมัยพระองค์ทรง ครองวัด พระสงฆ์จำพรรษามีจำนวน ๑๓๐ ขึ้นไปถึง ๑๕๐ รูปก็มี

อนึ่ง ได้พบลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-
วชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดังจะคัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้ :-

๒๔

วันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕

ขอถวายพระพร

พรุ่งนี้ เป็นวันที่คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศ ตั้งมาได้ครบ ๖๐
รอบปีปฏิรูปธรรม จะมีการประชุมพระธรรมยุต ให้พรแก่คณะแล้ววัดแลแจก
รางวัลแก่นักเรียนที่สอบความรู้ได้เมื่อเดือนหลัง ในเวลา ๑ ทุ่ม

ขอพระราชทานพระราชหัตถเลขาอำนาจพรแก่คณะแล้ววัดเพื่อ
เป็นสวัสดิมงคลและเป็น...วันดีแก่การปกครองคณะ ฯ

ควรมีควรสุดแล้วจะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ นี้ แสดงว่า
“พรุ่งนี้” ในลายพระหัตถ์ คือวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ เป็นวันที่
คณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศตั้งมาครบ ๖๐ ปี จึงค้นหาวันตั้งต้นก็ได้วันที่
๑๖ มกราคม ร.ศ. ๕๕ ตรงกับวัน ๔ ๕ ๖ ว่า ปีวอก อัญฐศก จ.ศ. ๑๑๔๘

พ.ศ. ๒๓๗๕ ในวันดังกล่าว ได้มีเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ในตำนานวัดว่า “(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวช) เสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหารนี้ เมื่อวันพุธที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๗๕ ตรงกับขึ้น ๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีมอก อัฐศก จุลศักราช ๑๑๙๘ โดยชบวนเรือทรงเรือพระที่นั่งดาดสี มีเรือตั้งนำ” จึงลงสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือเอาวันเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็น “ตั้งคณะธรรมยุตและวัดบวรนิเวศวิหาร” ด้วยใคร่ครวญดูก็จะจับเหตุได้ว่า ขณะเมื่อประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุและวัดสมอรายมิได้ทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด คณะธรรมยุตที่เริ่มตั้งขึ้น ก็ปฏิบัติรวมกันอยู่ ยังมีได้แยกออกเป็นเอกเทศ แต่เมื่อเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดหนึ่งต่างหาก และพระในวัดเป็นพระธรรมยุตจึงเป็นวัดพระธรรมยุตวัดแรก ซึ่งทรงเป็นเจ้าอาวาสปกครองคณะธรรมยุตในวัดบวรนิเวศโดยตรงเป็นวัดแรก เดิมจึงเรียกชื่อคณะธรรมยุตว่า “บวรนิเวศาคณะ” แปลว่าคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น

เมื่อรวบรวมหลักฐานที่ค้นพบเข้าด้วยกันแล้ว ก็พึงเห็นว่าคณะธรรมยุตได้เริ่มมีขึ้น อันจะพึงกำหนดกาลเวลาได้เป็นตอน ๆ ดังนี้ :-

(๑) เริ่มแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้ ๒ พรรษา (ทรงผนวช พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชันษา ๒๑) ทรงรับศาสนวงค์สายสีมาถยานี ด้วยทรงทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ ในพระสงฆ์รามัญเมื่อ จ.ศ. ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘

(๒) คณะธรรมยุตค่อยเป็นมาโดยลำดับ ปื่ออกหน้า ควรจะกำหนดเมื่อเสด็จกลับไปยังวัดสมอราย เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ (ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖)

(๓) วันที่คณะธรรมยุตตั้งขึ้น คือวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๕ (ตามลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕)

อนึ่ง ได้ทรงส่งพระศิษย์หลวงเดิมไปตั้งสำนักเป็นสาขาขึ้นที่วัดอื่น ๆ อีก ตามที่กล่าวไว้ในตำนานวัด คือ:-

วัดสมอราย พระอริยมุนี คือสมเด็จพระวันรัต (พุทธสิริ ทับ)

วัดบรมนิวาส (วัดนอก) พระญาณรักขิต (ธम्मสิริ สุข)

สองสำนักนี้ ตั้งมาก่อนครั้งยังเสด็จอยู่ที่วัดสมอราย

วัดเครือวัลย์ พระรัตนมุนี คือพระเทพโมลี (เอี่ยม)

วัดพิชยญาติ ฯ พระครูใบฎีกา คือพระเมธาธรรมรส (ถิน)

วัดบุปผาราม พระครูวินัยธร คือพระอมรโมลี (หนบ)

ศิษย์หลวงผู้อยู่ประจำในสำนักที่ระบุไว้ในตำนานวัด คือ:-

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้งยัง

ไม่ได้ทรงกรม

พระอมรโมลี (ปลุสเทโว สา)

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (โสภิต พิภ)

พระปลัดเรื่อง

พระปลัดหัด

ในตำนานวัด แสดงนามพระเถระธรรมยุตชั้นเดิม ๑๐ องค์ตามคาถาพระราชนิพนธ์ ครั้งยังทรงผนวชในหนังสือสมาธิวิจารณ์ คือ:-

๑. **พระวชิรญาณเถระ** คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. **พระพรหมสรเถระ** คือพระญาณรักขิต สุข วัดบรมนิวาส ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระธรรมการบดี
๓. **พระธัมมสิริเถระ** คือพระเทพโมลี เอี่ยม วัดเครือวัลย์
๔. **พระพุทธสิริเถระ** คือสมเด็จพระวันรัต ทับ วัดโสมนัสวิหาร
๕. **พระปัญญาอัคคเถระ** คือสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์
๖. **พระธัมมรักขิตเถระ** คือพระปลัด หัด วัดบวรนิเวศ ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระศรีภูริปริชา

๗. **พระโสภิตเถระ** คือพระศรีวิสุทธิวงศ์ พัก วัดบวรนิเวศ ต่อมาลาสิกขาได้เป็นที่พระยาครีสุนทรโวหาร

๘. **พระพุทธิสัณห์เถระ** คือพระอมรโมลี นบ วัดบุบผาราม

๙. **พระปุสฺสเถระ** คือสมเด็จพระสังฆราช สา วัดราชประดิษฐฯ (เมื่อบวชครั้งหลังมีนามฉายาว่า ปุสฺสเทโว)

๑๐. **พระสุวฑฒนเถระ** คือพระปลัดเรื่อง วัดบวรนิเวศ

ธรรมยุติกนิกายได้ตั้งขึ้นเป็นสำนัก และขยายออกไปหลายสำนัก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ตามที่ปรากฏในตำนานวัด ดังที่กล่าวมานี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลาผนวชออกไปเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว คณะธรรมยุตได้ขยายออกไปโดยลำดับ

ในคำประกาศเทวดา งานฉลองยุค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ (ในตำนานวัด) ปรารภกาลที่หนึ่ง (๗ ปี) แห่งกาลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร (๑๔ ปี) คือหลังจากที่ได้ทรงลาผนวชไป ๗ ปี ได้ระบุว่า “ในกาลเมื่อล่วงไปได้เท่านี้ พระศิษย์หลวงเดิมยังมีอยู่ ๔๘ องค์ คือ กรมหมื่นบวรรั้งษ์ พระพรหมมุนี พระภักดีศีลสังวร พระอมรโมลี พระอมรารักษ์ขิต พระรามัญมุนี พระพุทธิวิริยาการ พระสมุห์มุนี พระอินมมุนี พระธรรมานุपालาจารย์ พระเมธาธรรมรส พระภักทรมุขมุนี พระสุคุณคณาภรณ์ ๑๓, พระครูพรหมเทพาจารย์ พระครูปัญญารัตนะ พระครูเขมาภิมุขธรรม พระครูวิสุทธิพรหมจรรย์ ๔, พระครูมทานุนายก พระครูจันทโคจรคุณ พระครูปริตโกศล เทศ พระครูพุทธมนต์ปรีชา เกษ พระครูอเนกสวັນ แปร่ม พระครูอนันตประกาศ สอน พระปลัดเหมือน พระปลัดศรี พระปลัดเสม พระปลัดคง พระปลัดหุ่น พระปลัดผล พระปลัดพร สมุห์ปิ่น สมุห์ต่าย สมุห์ยิ้ม สมุห์จู้ สมุห์เกษ สังฆบริบาลรอด ใบฎีกาน้อย ใบฎีกาเอม ๒๒, มหาติศ มหาหลิน มหาทิง ๓, ัมมทนาย

หัตถ์ปาละ เมตตัคคุ ตละปฺภูจะ เทวธัมมิ สาคตะ ๖”

ในตอนกล่าวถึงถวายทาน ได้ระบุไว้ว่า :-

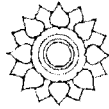
(๑) พระเถรานุเถระผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งนับว่าเป็นต้นวงศ์เป็นไปใน
 ธรรมยุติกายังดำรงชีพอยู่ “นับได้ ๓๐ องค์ คือ พระพรหมมุนี
 พระพรหมเทพอาจารย์ พระจันทโคจรคุณ พระอมรโมลี พระอมราริรักขิต
 พระพุทธิวิริยากร พระอินมุนี พระอริยมุนี พระเมธาธรรมรส พระ
 สุขุณคณภรณ พระวินัยรักขิต พระราชาคณะ ๑๑, พระครูมหาสมณวงศ์
 เอ็ม วัดมหาสมณาราม เมืองเพชรบุรี พระครูมหานุนายกเมฆ พระครู
 จุลานุนายกคง พระครูปริตโกศล แปรม พระครูพุทธมนต์ปรีชา สอน
 พระครูเอกสววัน พล พระครูอนันตประกาศ เหม พระปลัดทึง พระปลัดศรี
 พระปลัดคง พระปลัดชื่น พระปลัดต่าย พระสมุห์ต่าย พระสมุห์เกษ
 พระมหาทลิน พระมหาดิศ ฐานบาเรียญ ๑๖, เจ้าอธิการยิ้ม วัดแค ศรี-
 พุทธทัต เจ้าอธิการเฒ่า วัดศรีทอง เมืองอุบล ศรีเทวธัมมิ พระเดช
 เมตตัคคุ วัดบุพผาราม พระที่เป็นปูราณธรรมยุติกวงศ์ยังเหลืออยู่ ๓๑ องค์
 ทั้งกรมหมื่นบวรรังษี ผู้เป็นเจ้าของการ”

(๒) ปูราณสหธรรมิกอีกพวกหนึ่ง คือ “พระเขมาภิมุขธรรม
 พระสุคันธาธิบดี เมืองเขมร พระครูปฐมธาดา พระสมุห์ด้วง พระใบฎีกา
 แก้ว มหาเอี่ยม มหาพัน มหาพรหม เจ้าอธิการนง วัดไชยสีวลี เจ้าอธิการ
 อัน วัดน้อย เจ้าอธิการดี วัดสุปัฏนาราม เมืองอุบล เจ้าอธิการผา วัด
 ยุคันธาราม เจ้าอธิการสน วัดเขา เมืองชลบุรี เจ้าอธิการแก้ว วัดเพชร
 ฉลิก เมืองนคร พระโกณฑัญญ วัดสมอราย พระนันท วัดแค พระครู
 พฤตีสีลาจารย์ วัดกะตี่จัน ๑๗ องค์ด้วยกัน”

อนึ่ง ในตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทางราชการยังมีได้รับรอง
 คณะธรรมยุต ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวเสด็จผ่านพิภพใน พ.ศ. ๒๓๙๔ สืบสันตติวงศ์เป็นรัชกาลที่ ๔

แล้ว ในศกนั้นเองได้ทรงสถาปนาพระองค์เจ้าฤกษ์ พระศิษย์หลวงเดิม
 วัดบวรนิเวศวิหารเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสूरियพันธ์ ทรงสมณศักดิ์เสมอ
 สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ ตั้งพิธีที่พระตำหนัก เสด็จพระราชดำเนินมา
 พระราชทานสุพรรณบัฏ ทรงยกสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดขึ้นเป็น
 คณะพิเศษเรียกในครั้งนั้นว่า “บวรนิเวศาคณะ” เป็นกิ่งอันหนึ่งแห่ง
 คณะกลางที่ได้ชื่อในภายหลังว่า “คณะธรรมยุติกนิกาย” ดังที่ใช้ในคำ
 ประกาศเทวดา ต่อมาจึงแยกเป็นคณะอิสระและเป็นคณะใหญ่เต็มที่ ดัง
 จะกล่าวต่อไปในตอนที่ว่าด้วยการปกครอง

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ธรรมยุติกนิกายได้ขยายออกไป
 โดยลำดับ

พระเถระต้นวงศ์แห่งคณะธรรมยุต (บางรูป)

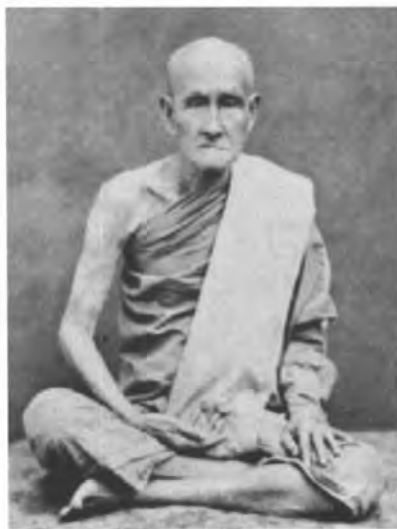
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

สมเด็จพระสังฆราช
(สา ปุสฺสเทว)

พระเทพโมลี (เอี่ยม)

สมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทฺธสิริ)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๑

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๓

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๔

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อภฺรญาณมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๕

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา
สังฆปริณายก
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๖

๑๑. พระพรหมสีโง
สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต พระองค์ที่ ๗

การปกครองคณะ

คณะธรรมยุตต์ได้มีพระเถระธรรมยุตต์เป็นสังฆปริณายกปกครองคณะ
ชำระอธิกรณ์ ตั้งอุปัชฌายะกันเองในคณะ ไม่ต้องเกี่ยวกับกรมธรรมการ
แลสังฆการี สืบต่อกันมาตั้งแต่ตั้งขึ้นจนบัดนี้ ความเป็นมาแห่งการ
ปกครองในคณะธรรมยุตต์ มีปรากฏในแถลงการณ์คณะสงฆ์ก่อนหน้า
พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ของสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ในหนังสือแถลงการณ์
คณะสงฆ์ เล่ม ๒) เฉพาะที่เกี่ยวข้องแก่คณะธรรมยุตต์ดังต่อไปนี้ :-

“ธรรมยุติกนิกายนั้น คือพระสงฆ์ออกจากมทานิกายนั่นเอง แต่
ได้รับอุปสมบทในรามัญนิกายอีกด้วยสืบสายต่อลงมา

คณะธรรมยุติกนิกายนั้น ครั้งรัชกาลที่ ๓ ยังเป็นแต่สำนักเรียน
ว่า สำนักวัดบนคือวัดบวรนิเวศวิหาร อยู่ในปกครองของพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังทรงผนวช มีวัดขึ้นบ้างไม่กี่วัด รวมขึ้น
อยู่ในคณะกลางของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
แล้วในปีแรกนั้น พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้งยังเป็นพระองค์เจ้าเป็นกรมหมื่นบวรรังษี
สุริยพันธ์ โปรดให้เป็นอธิบดีสงฆ์แห่งสำนักนั้น เรียกในประกาศเฉลิม
พระนามว่า “**ธรรมยุติกนิกายสงฆ์ มัชฌมบวรนิเวศาคณะ**” ในคราวนี้

นับว่าได้ทรงยกคณะนี้ขึ้นเป็นกิ่งหนึ่งแห่งคณะกลางมีฐานานุกรม ๕ รูป ในจำนวนนี้ มีพระครูปลัดขวาเท่าชั้นของเจ้าคณะรอง พระครูปลัดซ้ายเท่าชั้นพระครูวิเศษ ภายหลังพระครูปลัดได้เลื่อนชั้น พระครูปลัดขวาเท่าชั้นของเจ้าคณะใหญ่ พระครูปลัดซ้ายเท่าชั้นคณะรอง และเพิ่มพระครูนิตยภัทรขึ้นอีกคู่หนึ่ง มีหน้าที่สวดพระปริต ชื่อพระครูปลัดขวาว่ามหานุนายก ชื่อพระครูปลัดซ้ายว่าจุลानุนายก ดูเหมือนทรงยกเป็นอนุนายก รองสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส ในคณะกลางนั้น หรือในชั้นพุทธจักร เทียบชั้นเจ้าคณะใหญ่พิเศษได้ แต่ไม่มีเจ้าคณะรอง เมื่อสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมาณูชิตชิโนรสนิพพานแล้ว สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาบวรเศวริyalงกรณ ก็ยังคงทรงบัญชาเฉพาะธรรมยุติกนิกายิกสงฆ์ ที่เรียกว่ามัธยมบวรนิเวศาคณะ ไม่ได้บัญชาคณะกลางทั่วไป แต่คงไม่ได้ขึ้นเป็นกิ่งของคณะกลางเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส ยังทรงพระชนม์อยู่ ควรนับแยกว่าเป็นคณะธรรมยุติกนิกาย เป็นอิสระมาแต่บัดนั้นมา ถึงรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๔ ทรงสถาปนาข้าพเจ้าเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะรองแห่งคณะธรรมยุติกนิกายมีฐานานุกรม ๘ รูป เหมือนเจ้าคณะรองอื่น ไม่มีวิเศษเพราะเป็นเจ้านาย ข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะรองรูปแรกของคณะนี้ ในครั้งนี้คณะธรรมยุติกนิกายได้รับยกย่องเป็นคณะใหญ่เต็มที่ เมื่อข้าพเจ้าเลื่อนชั้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ มีสมณศักดิ์เป็นพิเศษเหมือนครั้งสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาบวรเศวริyalงกรณ ในชั้นหลัง ทรงตั้งพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร และพระสาสนโสภณ (อ่อน) วัตรราชประดิษฐ ๖ เป็นเจ้าคณะรองสืบกันมาโดยลำดับ ในเวลาทรงตั้งพระราชบัญญัตินี้ พระสาสนโสภณ (อ่อน) เป็นเจ้าคณะรอง”

รายนามพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุต ตั้งแต่ตั้งมาจนถึงบัดนี้ มีดังต่อไปนี้

๑. **พระวชิรญาณมหาเถระ** คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวช (พ.ศ. ๒๓๖๘) นับแต่ทรงเริ่มรับสมณวงศ์นี้ ถึง พ.ศ. ๒๓๙๔
๒. **พระปัญญาอัคคมหาเถระ** คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๓๕)
๓. **พระมนุสฺสนาคมหาเถระ** คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๖๔)
๔. **พระสิริวัตนมมหาเถระ** คือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๘๐)
๕. **พระสุจิตตมหาเถระ** คือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๕๐๑)^๑

ความเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุต เคยได้ยื่นท่านเล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวชอยู่ ได้ทรงปกครองคณะธรรมยุตด้วยพระองค์เองตลอดมา จนถึงเวลาเมื่อจะทรงลาผนวช ก็ได้ทรงมอบให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงปกครองคณะธรรมยุตสืบมา เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ทรงปกครองคณะธรรมยุตสืบมา เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นเจ้าของอยู่แล้ว และทรงปฏิบัติ

๑. พ.ศ. ๒๔๙๔ เพราะหนังสือนี้เรียบเรียงไว้ตั้งแต่ศกนั้น และสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราชต่อมาทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ และสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๕๐๑

พระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุตสืบต่อมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๓) คือ

๖. พระอุฎฺฐายิมมหาเถระ คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน) (พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๑๔)
๗. พระวาสนมหาเถระ คือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์) สมเด็จพระสังฆราช (พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๓๑)
๘. พระสุวฑฺฒนมหาเถระ คือสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๑-ปัจจุบัน)

การคณะมาตั้งแต่ประทับอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริย์ ฯ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสประชวรในกาลอวสาน ก็ได้ทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อพระองค์ประชวรในกาลอวสาน ก็ได้ทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน^๑ สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบันได้ทรงเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุตสืบต่อมาจนถึงบัดนี้^๑ ความเป็นพระสังฆปริณายกแห่งคณะธรรมยุตได้มีมาโดยลำดับดังกล่าวมานี้ พระเถระผู้ที่ได้รับมอบให้เป็นพระสังฆปริณายก ก็ปกครองคณะธรรมยุตตลอดไปจนถึงที่สุด ไม่เคยมีลาออก ในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ได้โปรดให้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน^๑ เป็นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ สมเด็จพระสังฆราชก็ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่แต่โดยตำแหน่งมิได้ทรงปกครองคณะธรรมยุต เพราะในเวลานั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้ทรงเป็นพระสังฆปริณายกปกครองคณะธรรมยุตอยู่ ตามลัทธินิยมในคณะธรรมยุตสืบต่อกันมาดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จึงทรงปกครองคณะธรรมยุตต่อมาตามเดิม จนประชวรในกาลอวสาน จึงทรงมอบการปกครองคณะธรรมยุตแก่สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน^๑ การปกครองตามกฎหมาย หรือตำแหน่งปกครองโดยการแต่งตั้งของทางบ้านเมืองจะเป็นอย่างไรก็ตาม คณะธรรมยุตก็ยังมีพระเถระธรรมยุตเป็นพระสังฆปริณายกปกครองคณะธรรมยุตเองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยตามธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์ที่พระบรมศาสดาได้ทรงวางไว้

๑. ปัจจุบันขณะเขียนเรื่องนี้ คือ พ.ศ. ๒๔๙๔

ธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์นั้น อาจจะถูกกล่าวรวมได้ว่ามีหลักใหญ่อยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) **พระปกครองพระ** พระบรมศาสดาทรงมีพระพุทธรูปประสงค์ให้พระเป็นผู้ปกครองพระด้วยตนเอง และให้พระเคารพเชื่อฟังพระด้วยกันในสมัยพุทธกาลได้ทรงปกครองคณะสงฆ์เอง มีพระสาวกผู้ใหญ่เป็นผู้ช่วยสมดังที่ตรัสไว้ในजाตุมสูตรว่า “**อหิ वा हि मोक्षलान् गिक्षुसंघं परिश्रेय्यं सारिपुत्तमोक्षलान्ना वा**” **ดูก่อนโมคคัลลานะ ก็เราพึงบริหารภิกษุสงฆ์ หรือสารีบุตรและโมคคัลลานะพึงบริหารภิกษุสงฆ์**” ดังนี้ เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว พระเถระผู้ใหญ่ได้ปกครองคณะสงฆ์สืบกันมา อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอปปริหานियธรรมสูตรให้ภิกษุทั้งหลายสักการะเคารพนับถือบูชาเชื่อฟังภิกษุผู้เป็นพระสังฆบิดร (ผู้ใหญ่ในหมู่) พระสังฆปริณายก (ผู้นำหมู่)

(๒) **ปกครองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย** พระบรมศาสดาได้ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติพระธรรมวินัย และเมื่อใกล้จะปรินิพพานก็ตรัสยกพระธรรมวินัยขึ้นเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ในเมื่อพระองค์ล่วงไป เพราะฉะนั้นภิกษุทั้งหลายจึงเชื่อว่าพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาของตน ต้องเคารพปฏิบัติพระธรรมวินัย และปกครองว่ากล่าวกันให้ปฏิบัติพระธรรมวินัย ข้อนี้จึงจะเป็นไปเพื่อความเจริญ ดังที่ตรัสไว้ในภิกษุปาติโมกข์แห่งหนึ่งว่า “**เอวํ सर्वुणा हि तसुत्त णควतो प्रिसा यथिठो णुण्णमणुण्वจनेण णुण्णमणुण्वุण्णापनेण**” แปลความว่าบริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเจริญแล้วอย่างนี้ คือด้วยการว่ากล่าวกันและกัน ด้วยการยังกันแลกันให้ออกจากโทษนั้น ๆ

(๓) **แบ่งการปกครองตามสังฆาต** (ธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่ร่วมกัน)

หรือลัทธินิกาย เมื่อภิกษุสงฆ์แตกกันเป็น นานาสังวาส นานานิกาย เพราะเหตุเช่นที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยพื้นพระพุทธรศาสนา จึงมีความเห็นและการปฏิบัติต่างกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้งแบ่งการปกครองกัน มีพระสังฆบิดร พระสังฆปริณายกในสังวาสหรือลัทธินิกายของตน แม้พระบรมศาสดา เมื่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพีแตกกันเป็นนานาสังวาส ก็มีพระพุทธานุญาตให้ทำอุโบสถสังฆกรรมเป็นต้นแยกกันตลอดเวลาที่ยังเป็นนานาสังวาสกันอยู่ ไม่ทรงบังคับให้ทำสังฆสามัคคีคือรวมกัน อันไม่ประกอบด้วยกรรม

รูปการปกครองจะจัดอย่างไรแบบไหนก็ตาม แต่หลักใหญ่ย่อมมีอยู่ดังนี้ ทางบ้านเมืองคือพระมหากษัตริย์และรัฐบาลที่มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนา เมื่ออุปถัมภ์ให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปตามหลักที่พระบรมศาสดาทรงวางไว้ คณะสงฆ์จึงเรียบร้อย ภิกษุทั้งหลายย่อมควบคุมกันอยู่เป็นผาสูกตามพระธรรมวินัย ไม่เดือดร้อนระส่ำระสายและเลื่อมไทรมลง

ในสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวช เป็นเวลาที่คณะสงฆ์ไม่สามารถปกครองกันเองได้ เพราะเหตุเกิดวิบัติเกิดจลาจลขึ้นในบ้านเมืองเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดจลาจลสืบมาถึงพระศาสนาซึ่งอาศัยอยู่กับบ้านเมือง เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นต้นได้ทรงจัดการแก้ไขบ้านเมืองให้คืนดีเรียบร้อยขึ้นได้แล้ว จึงมีโอกาสมาแก้ไขพระศาสนาเป็นครั้งคราว ได้จัดแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๓ คณะ คือคณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ ให้มีเจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะรองเป็นต้น แต่ก็ยังไม่สามารถปกครองกันเองได้ ทางอาณาจักรยังต้องเข้าช่วยพระมหากษัตริย์จึงทรงตั้งกรมธรรมการขึ้นเป็นเจ้าหน้าที่ปกครอง ตามฐานะที่ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก และตั้งขุนนางไว้สำหรับวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระ เช่น ขุนวินิจฉัยชาญคดี ขุนแม่ทาวินิจฉัย กรมธรรมการมีหน้าที่

ตลอดถึงตั้งอุปฌาย์พระด้วย เจ้าหน้าที่เหล่านี้เป็นคฤหัสถ์มิได้ปฏิบัติรับผิดชอบทางพระวินัย ทั้งอาจมิได้ปรารถนาดีแก่พระศาสนาเหมือนพระมหากษัตริย์ การพระศาสนาและคณะสงฆ์จึงไม่ฟื้นขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในเวลาเมื่อทรงผนวช จึงทรงตั้งการปกครองคณะธรรมยุตขึ้นตามหลักดังกล่าวแล้ว เป็นตัวอย่างให้คณะสงฆ์ทั้งสิ้นเริ่มตื่นตัว และเริ่มปรับปรุงแก้ไขการคณะสงฆ์ให้ดีขึ้นด้วยพระบรมราชูปถัมภ์สืบต่อมาโดยลำดับ แต่คณะสงฆ์ทั่วไปก็ยังคงอยู่ในความปกครองของกรมธรรมการซึ่งเป็นคฤหัสถ์จนถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงได้รับพระราชทานอำนาจให้ทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นจึงทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เองจึงมาถึงสมัยพระปกครองพระอีกครั้งหนึ่ง ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ ในตอนต้นก็ยังคงอาศัยพระเถระธรรมยุตไปช่วยปกครองคณะสงฆ์ทั่วไปบ้าง เพราะพระสงฆ์ทั่วไปมีจำนวนมาก และมีพระเถระผู้สามารถในการปกครองน้อยไม่เพียงพอ ส่วนพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีจำนวนน้อย มีพระเถระผู้สามารถในการปกครองเพียงพอที่จะช่วยได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นจึงได้ทรงเลือกพระเถระธรรมยุตให้ไปช่วยปกครองพระสงฆ์ทั่วไป การที่พระเถระธรรมยุตไปปกครอง ถือว่าเป็นการไปช่วยในคราวจำเป็น พระเถระธรรมยุตได้ไปช่วยจัดการศึกษาทั้งในทางบ้านเมือง ทั้งในทางคณะสงฆ์ และแนะนำการปฏิบัติในคณะสงฆ์ให้ดีขึ้นเป็นอันมาก ส่วนในคณะธรรมยุตก็ยังมีพระเถระธรรมยุตเป็นสังฆปริณายกปกครองอยู่ตามเดิม เพราะตั้งเป็นระเบียบมาแต่แรกแล้ว ต่อมาเมื่อรูปการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย แต่คณะธรรมยุตก็คงถือหลักการปกครองคณะอย่างเดิมตามพระธรรมวินัย ไม่เปลี่ยนแปลง พระสงฆ์เดิมคือคณะ

มหานิกายได้เจริญมากขึ้น มีพระเถระผู้สามารถมากขึ้นเพียงพอที่จะปกครองตนเองได้ พระเถระธรรมยุตจึงหมดความจำเป็นจะต้องช่วยปกครองคณะมหานิกาย และพระเถระคณะมหานิกายก็ไม่จำเป็นจะต้องช่วยปกครองคณะธรรมยุต เหตุฉะนั้น เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ เป็นไปเพื่อความไม่สงบเรียบร้อย สมเด็จพระสังฆราช^๑ จึงทรงเรียกประชุมพระเถระานุเถระทั้ง ๒ นิกายมาปรึกษาหารือกันถึงทางที่จะปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยในคณะสงฆ์ พระเถระทั้งสองนิกายได้มาประชุมหารือกัน ณ ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ตกลงแยกการปกครองกันในส่วนภูมิภาคตามลัทธินิกาย^๒ เมื่อตกลงกันได้แล้ว สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงตั้งคณะสังฆมนตรีตามรูปการปกครองคณะสงฆ์ที่ใช้อยู่ ต่อมาเมื่อรัฐบาลและคณะสังฆมนตรีได้มีมติรับรองข้อตกลงนี้แล้ว จึงได้แยกการปกครองกันในส่วนภูมิภาคตามข้อตกลงนั้น คณะสงฆ์จึงสงบเรียบร้อยเพราะได้กลับเข้าสู่หลัก ๓ ประการคือ พระปกครองพระ ปกครองให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย แบ่งการปกครองตามสังฆวาสหรือลัทธินิกาย หลักการปกครองดังกล่าวเป็นหลัก การปกครองที่ถูกต้องธรรมวินัย ควรถือเป็นหลักในการวางรูปการปกครองเพื่ออุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

๑. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมัยนั้น กำลังใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

๒. ข้อตกลงนั้นมี ๓ ข้อ คือ

(๑) การปกครองส่วนกลาง คณะสังฆมนตรี คงบริหารร่วมกัน แต่การปกครองบังคับบัญชาให้เป็นไปตามนิกาย

(๒) การปกครองส่วนภูมิภาค ให้แยกตามนิกาย

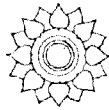
(๓) ส่วนระเบียบปลีกย่อยอื่น ๆ จะได้ปรึกษากันภายหลัง

รัฐบาลและคณะสังฆมนตรีได้มีมติรับรองข้อตกลงนี้ (มติคณะรัฐมนตรีครั้งที่ ๑๑/๒๔๙๔

๒๑ ก.ย. ๒๔๙๔)

การที่ภิกษุสงฆ์แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นการแปลกมีใน
ทุก ๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา และการที่แยกกันออกไปนี้อาจ
กล่าวได้ตามประวัติศาสตร์ว่าต้องมีเป็นธรรมดา ถึงพยายามรวมให้เป็น
หนึ่งสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ อาจสำเร็จได้ชั่วคราว แต่ต่อมาไม่นานก็กลับแยก
กันออกไปอีก ในศาสนาอื่น ๆ ก็มีแยกเป็นลัทธินิกายต่าง ๆ เหมือนกัน

การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มีใช้อยู่ที่การพยายามเพื่อรวมนิกาย
สงฆ์ แต่อยู่ที่การพยายามให้พระสงฆ์ทุกนิกายตั้งอยู่ในพระธรรมวินัย
ส่วนการรวมกันนั้น เมื่อดีเสมอกันหรือเลื่อมเสมอกัน ก็รวมกันเข้าได้เอง
ในประเทศไทยพระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เข้ามาหลายครั้ง เมื่อกาลล่วงไปนาน
ก็เลื่อมหายไป ท่านผู้ต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจิตตมหาสมณศาสนวงศ์
จากต้นเดิมก็ต้องไปอาราธนามาตั้งใหม่ จนถึงพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้า ฯ เมื่อทรงผนวชทรงรับศาสนวงศ์ที่พระสงฆ์รามัญรับมาจากต้นเดิม
มาประดิษฐานคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ
มีพระนามฉายาเมื่อทรงผนวชว่า “**วชิรญาณโณ**” ศาสนวงศ์ธรรมยุติกนิกาย
นี้จึงนับว่าเป็น “**วชิรญาณวงศ์**” เพราะเป็นวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากพระองค์
(เทียบอุบาลีวงศ์) และเป็นพุทธศาสนวงศ์ เพราะเป็นศาสนวงศ์หรือสมณ-
วงศ์ที่สืบมาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

๑. พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ และ อรรถกถา (บางเล่ม)
๒. พงศาวดารเหนือ ของ พระวิเชียรปรีชา (น้อย)
๓. พงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม บุญนาค)
๔. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุญนาค)
๕. รามัญสมณวงศ์ พระมหาวีชาธรรม (เรื่อง เปรียญ) แปลจากศิลาจารึกกัลยาณี ฉบับพิมพ์ครั้งแรก ในงานศพพระสาสนโสภณ (อ่อน) และพระธรรมราชาอนุวัตร (แสง) ร.ศ.๑๓๑
๖. เรื่องวัดสมอราย ฯ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๗. เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๘. เรื่องพระราชประวัติ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
๙. กาลปวัตติกถาเถรานุปทาน (พระประวัติตรัสเล่า) พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
๑๐. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่ม ๑ พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
๑๑. ลายพระหัตถ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๑๒. **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** พระนิพนธ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๑๓. **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์** พระนิพนธ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๑๔. **ความทรงจำ** พระนิพนธ์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๑๕. **สยามอุปสัมปทา** จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ใน
ลังกาทวีป
๑๖. **สังคีตยวงค์** ของ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑
แต่งเป็นภาษามคธ พระยาปริยัติธรรมธาดา(แพ ตาลลักษมณ์ เบริญญ)
แปลเป็นภาษาไทย
๑๗. **ลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์** พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม
พระนราธิปประพันธุพงศ์
๑๘. **มหาเถรานุวัตติกถา** ของ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (เขมาภิรโต ยัง
ป.๘) วัดโสมนัสวิหาร
๑๙. **ประวัติธรรมยุตในประเทศกัมพูชา** พระเถระเขมร เรียบเรียงเป็น
ภาษาเขมร พระมหาเขมี เขมियो (ชาวเขมร) แปลเป็นภาษาไทย
๒๐. **แถลงการณ์คณะสงฆ์** เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๔๕๗

การที่ภิกษุสงฆ์แยกออกเป็น
นิกายต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นการแปลก
มีในทุก ๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธ
ศาสนา และการที่แยกกันออกไปนี้
อาจกล่าวได้ตามประวัติศาสตร์ว่า
ต้องมีเป็นธรรมดา ถึงพยายามรวม
ให้เป็นหนึ่งสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ อาจสำเร็จได้ชั่วคราว
แต่ต่อมาไม่นานก็กลับแยกกันออกไปอีก ในศาสนาอื่น ๆ
ก็มีแยกเป็นลัทธินิกายต่าง ๆ เหมือนกัน

การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มิใช่อยู่ที่การพยายาม
เพื่อรวมนิกายสงฆ์ แต่อยู่ที่การพยายามให้พระสงฆ์ทุก
นิกายตั้งอยู่ในพระธรรมวินัย ส่วนการรวมกันนั้น
เมื่อดีเสมอกันหรือเสมอเสมอกัน ก็รวมกันเข้าได้เอง

2 030010 011312

ราคา 70.00 บาท